

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLIII. kötet.

1938. 2. füzet.

SZERKESZTI:

DR. GYÖRGY LAJOS

felelős szerkesztő

Új folyam IX.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

1938.

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

<i>Dr. Kántor Lajos:</i> Czegei gróf Wass Öttilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője — — — — —	85
<i>Dr. Nagy Géza:</i> Szász Domokos emléke — — — — —	107
<i>Lakatos István:</i> A román zene fejlődéstörténete — — — — —	117
<i>Dr. Szabó T. Attila:</i> Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937.) — — — — —	143

TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI:

<i>Dr. Balogh Ernő:</i> Adatok a hideg ásványvíz-források kalciumkarbonátos lerakódásainak ismeretéhez — — — — —	161
<i>Dr. Balogh Ernő:</i> Fialtal barlangi medve (<i>Ursus spelaeus</i> Rös.) maradványok a popováci barlangból — — — — —	168

NYELVMŰVELÉS:

Új magyar nyelvvédő könyv. <i>Brüll Emánuel.</i> — A mutatónévmás hibás elhagyása és hibás használata. <i>Brüll Emánuel.</i> — „Magyarítás.“ <i>Szta.</i> — Sok az egy, de gyakran kevés is. <i>Szta.</i> — A nyelvművelés hírei. <i>Szta.</i> — — — — —	171-182
--	---------

ERDÉLYI MÚZEUM

az E. Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ

ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala,
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizományos: **STUDIUM R.-T.**
Budapest, IV. Keckeméti-u. 8.
Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS,
Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Külön-nyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLIII.

1938. Fascicule II.

Nouvelle série IX.

Rédacteur: LOUIS GYÖRGY. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Rédaction: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie.

Louis Kántor: Otilie Wass, comtesse de Czege, la grande bienfaitrice de la Société du Musée de Transylvanie.

Géza Nagy: La mémoire de Dominique Szász.

Étienne Lakatos: L'histoire de l'évolution de la musique roumaine.

Attila T. Szabó: L'activité scientifique quarantenaire de Louis Kelemen. (1897—1937.)

COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES. *Ernest Balogh*: Quelques données à la connaissance des sédiments de calcite dans les sources des eaux minérales froides. — *Ernest Balogh*: Restes de jeune ours antédiluvien (*Ursus speleus* Ros.) dans la grotte de Popovac.

DÉFENSE DE LA LANGUE. Un livre hongrois nouveau pour la défense de la langue. *Emmanuel Brüll*. — La fausse omission et le faux usage du pronom démonstratif. *Emmanuel Brüll*. — „Magyarítás“. *Szta*. — L'„un“ est parfois de trop, parfois pas assez. *Szta*. — Les nouvelles de la défense de la langue. *Szta*.

ERDÉLYI MÚZEUM

(TRANSILVANISCHES MUSEUM)

XLIII. Band.

1938. II. Heft.

Neue Folge X.

Redigiert von LUDWIG GYÖRGY. Herausgegeben vom Transilvanischer Museum-Verein.

Redaktion: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien.

Ludwig Kántor: Otilie Wass, Gräfin von Czege, die grosse Wohltäterin des Siebenbürger Museum-Vereins.

Géza Nagy: Das Andenken des Dominik Szász.

Stephan Lakatos: Die Entwicklungsgeschichte der rumänischen Musik.

Attila T. Szabó: Die vierzigjährige wissenschaftliche Tätigkeit des Ludwig Kelemen (1897—1937.)

MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG. *Ernst Balogh*: Daten zur Bekanntmachung der Ablagerung von Calcium-Carbonat der kalten Mineralquellen. — *Ernst Balogh*: Überreste von jungen Höhlenbären (*Ursus speleus* Ros.) aus der Höhle zu Popovac.

SPRACHPFLEGE. Ein neues ungarisches sprachschützendes Buch. *Emanuel Brüll*. — Die fehlerhafte Weglassung und der fehlerhafte Gebrauch des hinweisenden Fürwortes. *Emanuel Brüll*. — „Magyarítás“. *Szta*. — Zuviel „ein“, oft aber auch zu wenig. *Szta*. — Nachrichten der Sprachpflege. *Szta*.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az E. Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsész-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala,
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizományos: **STUDIUM R.-T.**
Budapest, IV. Keckeméti-u. 8.
Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS,
Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Külön-nyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

CZEGEI GRÓF WASS OTILIA
(A helybeli ref. leányfőgimnáziumban levő fénykép után.)

Czegei Gróf Wass Otilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője.

Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Szakosztályának 1937. december 7-én tartott ülésén.

Gróf Wass Otiliáról emlékezem. Arról a Wass Otiliáról, akiről utólag megállapíthatjuk, hogy nélküle az Erdélyi Múzeum-Egyesület ma aligha tudná kifejtetni azt a tevékenységet, amely ugyan talán több irányban kívánnivalót mutat, de amely magyar kisebbségi kulturális életünkben le nem kicsinyelhető szerepet visz.

Ismert dolog, hogy a főhatalomváltáskor az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyszerre elvesztette minden anyagi forrását. Megszűnt az 1903-ban kezdődött és az 1908. évtől kezdve rendszeresített állami segély, mely az utolsó évek átlaga szerint évi 100.000 K. körül mozgott; elmaradt az a bérösszeg, amelyet az 5 tár gyűjteményeinek az egyetem használatába való adásáért az államnak évenként kellene fizetnie; csaknem teljesen elértéktelenedett az Egyesület pénzbeli vagyona, minthogy a 300.000 K., tehát mai értékben 12 millió lej körüli alaptőke különböző értékpapírokban volt; ezekhez még hozzátehetjük, hogy az 1 : 1 arányban fizetett tagsági díjakat alig volt érdemes beszédetni, mert a 8 K. rendes tagsági és a 4 K. pártoló tagsági díj helyett szedett 8, illetőleg 4 lej alig fedezte a pénzbeszedői jutalékot.

Nagy volt a kilátástalanság, pedig a Gondviselés akkor már elküldötte mentő angyalát gróf Wass Otilia személyében. Csakhogy az E. M. E. háború előtti anyagi kereteihez viszonyítva az 1917. március 5-én elhunyt örökhangyó grófnőnek városunk főterén, a 10. sz. alatt levő háza az első években — különösen, ha tekintetbe vesszük az ingatlanon még részben fennállott törlesztéses kölcsönt, továbbá a végrendelettel kapcsolatos kiadásokat — ténylegesen nem jelentett számottevő jövedelem-szaporulatot, másrészt a főhatalomváltás bekövetkezése után a rekvirálás útján, vagy régi bérletek jogán lakó bérlőktől befolyt összeg az ingatlan adóit és karbantartását is alig fedezte. Ez az állapot kb. az 1925—26. évekig tartott, mikor a lakbérletekben a rekvirálás szigorúsága kezdett enyhülni s a régi bérletek igazságtalanságának belátásával a törvény a valódi helyzetnek megfelelőbb jogokat kezdett biztosítani a tulajdonosnak. Évek múlásával a gróf Wass Otilia-féle hagyaték, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek egyetlen jövedelmi forrása, mindinkább nyert jelentőségében, amióta pedig 1932-ben, a néhány éven keresztül eszközölt szigorú takarékoság eredményeként a Wass Otilia hagyatékának jövedelméből az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek a helybeli Str. Regală 1. szám alatt

sikerült egy kisebb ingatlant vásárolnia, biztosítottnak látszik Egyesületünk szerény keretek között való működése, mert e két bérház jövedelme, átlag évi 250—260 ezer lej, megengedi kivárni azt az időt, mikor elismertetnek az E. M. E. törvényes és jogos anyagi követeléseit és igényeit, és amikor az Egyesület szélesebb körű tevékenységbe kezdhet. Hozzáteszem: én hiszek az E. M. E. jogainak törvényes elismertetésében.

Miként az előadottakból is látszik, a teljes nincstelenségből az Erdélyi Múzeum-Egyesületet gróf Wass Otilia hagyatéka mentette ki s tette lehetővé, hogy az Egyesület vezetői az anyagi lehetőségek keretei között céltudatosan fokozzák az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységét. Méltóztassék elképzelni, milyen örömet jelentett, mikor hosszú, 12 évi szünet után, 1930-ban a régi 4—5 folyóirattal szemben meg lehetett indítani legalább egyetlen folyóiratunkat, az *Erdélyi Múzeum*-ot, s ugyancsak 1930-ban folytathattuk az 1913-ban megszakadt vándorgyűlések rendezését. A már szinte szokássá vált népszerűsítő előadásokat lassanként kezdték tarkítani a szakelőadások is s idővel megindult mind a négy szakosztály tevékenysége, ha nem is egyforma lelkesedéssel és kitartással. A vándorgyűlési *Emlékkönyvek*, az *Orvosi Értesítő* felújítása, egy alkalommal az ásatási engedély elnyerése következtében egy kisebb, nem épen sikertelennek mondható ásatás stb., stb., mind-mind egy-egy lépéssel való előbbrejutást és határtalan örömet jelentett a vezetők számára, — a kiharcolt eredmény láttán a sikerült munka örömét, ami Isten legnagyobb áldása a dolgozó ember számára.

S mindezen itt elmondott eredményt Wass Otilia tett lehetővé. Érezte ezt mindenki, aki a dolgokat közelebbről látta, vagy azok intézésében épen részt vett. Fokozott hálaérzésének kívánt kifejezést adni az E. M. E. választmánya is az 1934. január 29-i ülésén hozott határozatával, amikor kimondotta, hogy „minden évben az előadássorozat első népszerűsítő előadása mellé megjegyzésképpen odateendő »Gróf Wass Otilia emlékének«, az illető előadó szakosztályának elnöke pedig néhány szóban megemlékezik gróf Wass Otiliáról.“

Gróf Wass Otilia azonban — nem tekintve az E. M. E. megújításában való nagy jelentőségét — annyira érdekes és színes egyéniség volt, hogy méltán számot tarthatott életrajzának levéltári kutatás alapján való megírására.

* * *

A gróf Wass-család Erdély legrégebbi családjainak egyike, melynek családfája a XIII. századig nyúl vissza. A *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv*¹ szerint a XIV. század első felében élt Miklóst már Wass-nak (Vos) nevezik; ő kapott királyi adományt a többi közt az előnevet adó községre is. 1744. november 13-án Wass Ádám és utódai grófi rangot nyernek. Gróf Wass Ádámnak két fia volt: Miklós és Dániel. Az ifjabb ágából, tehát Dánieltől, kinek felesége szigetesi Szerencsy Klára volt, négy gyermek született: Tamás, Dániel, György, Ágnes. Wass Otilia grófnő György leánya volt. (A család ifjabb ágából származott gróf Wass Béla is, az Erdélyi Mú-

¹ *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv*. Első rész. Főrangú családok. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Budapest, 1888. A Wass-család a 264—266. lapon.

zeum-Egyesületnek a mult év végén elhunyt elnöke. Wass Béla gróf dédszülei és Wass Ottilia nagyszülei voltak azonosak, Wass Dániel gróf és felesége, szigeti Szerencsy Klára.)

Wass Ottilia apja Wass György gróf, anyja Gyulay Franciska (Fanny) grófnő. Wass Ottilia grófnő városunkban született, valószínűleg az 1829. év legelején; ugyanis a helyi református egyház anyakönyvében 1829. január

Gróf Wass Ottilia anyja, gróf Wass Györgyné sz. gróf Gyulay Franciska fiatalkori arcképe.
(Az E. M. Érem- és Régiségtárában levő IV. 3135. leltárszámú miniatűr chromo után.)

14. szerepel a keresztelés napjául.² Ottilia grófnőnek csak egy nővére volt, a két évvel idősebb Zsuzsánna,³ aki még a hivatalos iratok legtöbbszörében is Minka néven szerepel Zsuzsánna helyett. Ez a Minka grófnő 1858-ban

² Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. A Magyar Tud. Akad. kiadása. 1922. I. köt. 227. l.

³ Zsuzsánna grófnő születési éveként a *Magyar Nemzeti Zsebkönyv*-ben 1827. helyett tévesen 1837. szerepel.

férjhez ment báró Jósika Kálmánhoz, de négy évi házasság után elkülönültek, ámbár hivatalosan nem váltak el. Az ide vonatkozó nagyszámú levél és perirat szerint a házasság sok keserőséget okozott a két nővérnek. Minka grófnő anyagilag tönkre ment, együtt élt hűgával, 1911. ápr. 10-én halt meg életének 85. évében. Ottilia (Otti) grófnő hat évvel élte túl nővérét, meghalt 1917. március 5-én. Wass Ottilia grófnő atyja, gróf Wass György, korán elhalt, a *Nemzeti Zsebkönyv* szerint 1833-ban; e számot azonban hibásnak kell vennünk, mert az Erdélyi Múzeum levéltárában levő gróf Wass Ottilia-féle hagyatékban Vilma (valószínűleg gróf Kún Gézané sz. Kemény Vilma) aláírással Wass Ottiliának címzett borítékban a gróf Gyulay Lajos feljegyzéseként a következő közlést teszi: „gróf Wass György sógorom és barátom meghalt 1836-ban, november 17-én, 44 éves korában, mellbetegségben, Szentgöthárdon.“ Végeredményben a két adat között a különbség csak 3 év, tehát Minka 9 (illetőleg 6), Ottilia 7 (illetőleg 4) éves volt, mikor apjuk meghalt. Gróf Wass Györgyné, Gyulay Franciska grófnő, tehát 37 (illetőleg 34) éves korában került özvegyi sorba két kis leányával. A kis család azonban nagy segítséget talált gróf Gyulay Lajosban, Wass Györgyné öccsében, kinek később, 1869-ben bekövetkezett halála után, vagyonát két nővére, gróf Kún Lászlóné és gróf Wass Györgyné, illetőleg ennek leányai örökölték.

A városunk piacán levő 10. számú ház, amely a Gyulay-család háza volt, özv. gr. Wass Györgyné Gyulay Franciska irányítása mellett nevezetes szerepet vitt a szabadságharcot megelőző reformkorban és az 1848/49-i szabadságharc idején. Papp Ferenc, báró Kemény Zsigmond legkiválóbb életrajzírója,⁴ Kemény Zsigmonddal kapcsolatban szépen jellemzi az özvegy grófné házatájának Kemény Zsigmondra gyakorolt hatását. A gróf Gyulay-család különben is ismert volt irodalompartolásáról. A családnak benső barátja volt Kazinczy Ferenc; gróf Gyulay Lajosnak nevelője s a családnak mindvégig meghítt barátja volt Döbrentei Gábor, tehát Wass Györgyné a szülői házból hozta magával a műveltség-szeretetet.

A Gyulay-család Mintia-i kúriáját Wass Ottilia később így jellemzi:

*Nevet kaptak a fák, ligetek
Lajos! László! Amott Döbrentei!
A régelhunytnek hála s kegyelet.
Egy százados tölgy őrzi neveket.
Itt Constance pad, bennebb Lotti liget,
Francisca — hármuk közt legkedvesebb.
Igy nőttünk fel, játszva megtanulók,
Hogy kell imádni a természetet
S tisztelni benne szent emlékeket.
Kazinczynak is van emléke itt,
Rajongott érte még a nagymama
S utána mi, a késő unokák.
Kazinczynak muzsája ő vala,
Őt zengi egyik legszebb dallama.*

⁴ Papp Ferenc i. m. I. köt. 222–240. l.

Wass Györgyné „fogadóterme mindig nyitva volt a szellem, tudás s művészi kedvtelés számára; zeneestélyeit Malom Lujza is emlegeti Döbrentei Gáborhoz intézett leveleiben. Mint lelkes honleány a közügyért semmi áldozatot nem sajnált, annál inkább megvetette nemzetének ellenségeit; a törvénytelen kormánnyal szemben úgy tüntetett, hogy az uralkodónak születése napján ablakait nem világította ki.“ A Wass Györgyné háza tehát a francia hatásként nálunk is divatba jött irodalmi szalonok egyike lett. Miként leányának, Wass Ottiliának, egyik későbbi feljegyzéséből értesülünk, városunkban abban az időben csak két család volt, ahol irodalomról, zenéről és újabb eszmékről komolyan lehetett beszélni: a Wesselényi-ház és az anyja háza.

Wass Györgyné neve ott szerepel minden magyar ügy támogatásában, de az anya mellett ott látjuk két leánya nevét is, mihelyt serdülő korba jutnak. Mikor jobbágyai számára az anya népiskolát állított fel Trestia községben, a két ifjú grófnő is anyjukkal együtt tanította az iskolás gyermekeket. A magyar ügy szolgálata megsokasodik az 1848—49-i szabadságharc idején. Nemcsak töltést és tépést csinálnak, hanem kezdeményezők a segélyezési módok kitalálásában; csak az szomorítja el őket, hogy oly nagy nyomor enyhítésére olyan keveset tehetnek. Nemcsak a sebesültek szorultak ugyanis segélyezésre, hanem a menekültek is, kik Aiud, Turda és más városokból az ellenség hirtelen támadása következtében csak a magukon levő fehérműben és ruhában, minden élelem nélkül voltak kénytelenek menekülni. Az idevonatkozó levelek, melyeket Fanny grófnő fivéréhez, a főparancsnoksnágnál levő Gyulay Lajos grófhoz intéz,⁵ meghatározó részleteket közölnek a nyomorról. Wass Györgyné nem sajnálja az anyagi áldozatokat s nem egyszer kölcsönt vesz fel, avagy értékeit adja el, hogy a nyomoron enyhítsen, mert birtokainak bérlői pontatlanul, vagy egyáltalán nem fizetnek. Háza állandóan tele van menekültekkel.⁶ Nagy hazaszeretete azonban nem akadályozza meg abban, hogy fivére közbenjárását ne kérje egy halálra ítélt német tiszt érdekében, mert nemes lelke szerint ez, mint idegenből idekerült s a magyar nemzet ellen fogva fegyvert, nem oly bűnös, mint azok a magyarok, akik a császári seregben szolgálnak. Lelkét megrázza az a jelenet is, midőn a Roth Lajos István szász papot vesztőhelyre kísérő menettel találkozik. Fivéréhez írott levelében azokkal tart, kik Rothot nem akarták halállal büntetni.⁷

Az özvegy nem menekül el városunkból akkor sem, midőn a város elfoglalása már biztosnak látszik a császári hadsereg részéről. Az 1848.

⁵ Az Erdélyi Múzeum levéltárában e levelek külön kötetben vannak „Gróf Wass Györgynének Gyulay Fanny grófnőnek levelei fivéréhez, gróf Gyulay Lajoshoz (1848—49-ből). Ex Libris C. Ottiliae Wass” címmel. E levelek érdekes adatokat tartalmaznak az 1848—49. évi szabadságharc idejére.

⁶ Dóczy Ferencné sz. Berde Amál úrnő szóbelileg közölte velem, hogy nagyanyja, Veress Károlyné elbeszélése szerint gr. Wass Györgyné nagy csebrekben küldte az ételt az Aiud-i menekülteknek.

⁷ Lásd: Dr. Kántor Lajos: *Egykorú feljegyzés Roth Lajos István szász pap főbelevetéséről*. Erdélyi Múzeum 1937. évf. 276—77. l.

dec. 26-ról kelt és Debrecenben levő öccséhez intézett levelében a császári hadsereg kivonulása után kemény szavakkal bélyegzi meg gyenge jellemű honfitársait; annak örül, hogy öccse nem látta ezek viselkedését: „...nem kellett szemtanu lenned, mi gyáva és rossz szellemű emberei vannak a nyomorult kis Erdélynek, kik mindannyi hazaárulók, vagy azért, hogy személyüket féltik, vagy vagyonukat...” Majd így folytatja: „Mi gondom lehetne tehát most önmagamra, azt a gondviselésre bízom és nyugodtan bevárom a jó ügyek szerencsés fordulóját, ha én meg se érem, megérik jószellemű gyermekeim, én azon is megnyugszom.” Ugyancsak e levélben említést tesz arról, hogy hála ittmaradásának, házat megőrizte a feldúlástól, romlástól, rablástól, míg akik innen elmentek, azoknak mindenüket kirabolták a katonák. A várost elfoglaló császári hadak főparancsnokával valami összeütközése lehetett, mert ezeket írja róla: „Urbán személyes ellenségem lett. Volt is egy kravalunk együtt, de azt csak szóval fogom neked tudatni.” Majd, mikor bátyját arra kéri, hogy lépjen közbe a halálra ítélt német tiszt érdekében, ismét előkerül az Urbánnal történt kellemetlensége: „Nekem a legkevesebb okom volna mellette szólni: mert épen ő volt, ki leányaim és ellenem annyira felbőszítette Urbánt és cinkosait; mégis nem tartom őt ily kemény büntetésre méltónak.”

Wass Györgynének Urbánnal történt összeütközésére céloz leányának, Wass Minka grófnőnek 1866-ban önmaga ellen csődöt kérő beadványa, melyben adósságait azzal indokolja, hogy anyjának adósságait fedezte, s ezen adósságok az 1848/49. szabadságharc idején kezdődtek, mert anyja „a forradalom legyőzése után 1849-ben Urbán Károly akkori katonai parancsnok által jelentékeny összegű hadiadóval rovatott meg,” melynek lefizetése céljából kénytelen volt pénzkölcsönt felvenni. Úgy látszik, hogy a szabadságharc után Wass Györgynének sok kellemetlensége lehetett városunkban, miként Minka grófnő írja: „azon menthetlen bánásmód miatt — melyben a forradalom legyőzése után városunkban részesült — kénytelen volt városunkat idehagyni és lakását Pestre tenni át, hol azután 15 évig folytonosan lakott.”⁸ A Sălaj-megyei Păjalul mare-n az ősi kurián halt meg 1865-ben. Hogy tulajdonképpen miben állott az Urbánnal történt kellemetlensége, eddig az irodalom előtt ismeretlen. Nem nyilatkozott erről Wass Ottilia sem, ámbar az „Országos Történelmi Ereklye Múzeum Egyesület” nevében 1911-ben a 18. számú iratban Sándor József elnök és dr. Bakó Lajos jegyző többek között ezeket írják neki: „Igen óhajtanók, ha Urbánnal való találkozását s az ezzel kapcsolatos eseményeket bármily vázlatosan kegyeskednék levéltárunk számára leírni.”

*

Ilyen ősök, ilyen anya és ilyen környezet hatóerői alakították Wass Ottilia grófnő jellemét. Veleszületett értelméről tanuskodik nagy nyelvtudása, a különböző dolgokról mondott ítélete. A magyaron kívül könnyen

⁸ Az az állítás, hogy özv. Wass Györgyné a szabadságharc után 15 évig folytonosan Pesten lakott, nem zárja ki azt, hogy hosszabb-rövidebb ideig birtokain tartózkodjék. Gróf Wass Ottiliának 1862-ből való három levele is említi, hogy anyjával Păjalul mare-n van s anyja szép papírmunkákat csinál, „melyek valóban kis mesterművek, a most készült mindegyiket felülmúlja...”

versel német, francia nyelven, beszélt még angolul és olaszul. Levelezése azt mutatja, hogy kora főúri verselői gyakran fordultak hozzá, mint szak tekintélyhez s kértek bírálatot költői próbálgatásaikról. Költeményei elég gyakran jelentek meg nyomtatásban a különböző magyar napilapokban és folyóiratokban, néhánynak németnyelvű nyomtatott változatát is láttam; egy ilyen német változatnak megzenésítését említi maga Wass Ottilia. Mihailovics Ödön tette át dalra a „Sei still mein Herz! Lass ab das ewige Trenen“ kezdetű költeményt. Wass Ottilia verseiből dr. Meltzl Húgó városunkbeli egyet. tanár is fordított németre. „Természet, óh szép természet“ kezdetű versének fordításával, melyet Meltzl „Im Freien“ címmel ültetett át, Wass Ottilia nincs megelégedve s ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Teljesen elferdítve. Ilyet én nem írtam soha, nem is éreztem. Rosszul fogta fel szegény jó Meltzl az én búsongó lelkületemet!“

Wass Ottilia grófnő neve elsősorban Kemény Zsigmonddal, a magyar regényírásnak örök értékű képviselőjével kapcsolatban kapott helyet az irodalomban. Kemény Zsigmond mélységes szerelmét Wass Ottilia iránt és e szerelmi viszony drámai fordulataát az irodalomtörténészek nagyjában már feltárták s e téren aligha lehet újat várni. Más kérdés a Wass Ottilia vonzalmát Kemény Zsigmond iránt helyes megvilágításba állítani.

Ismeretes, hogy „Kemény Zsigmond életének és költészetének egyik főkérdése a nő, ki boldogságot ígér s csakhamar szomorúságot és fájdalmat hagy maga után.“⁹ Ilyen fájdalom maradt Kemény Zsigmond szívében a Wass Ottilia iránt felgyúlt szerelméből is s e fájdalom elkísérte talán géniusza elborulásáig.

Kemény Zsigmondnak Wass Ottilia iránt felgyúlt szerelme, az irodalomtörténet szerint, röviden összefoglalva a következő keretben történt: Kemény Zsigmond is kedves vendége volt az özv. Wass Györgyné szalonjának, hol az összegyűlt társaság mindig szívesen hallgatta Kemény Zsigmond érdekes fejtegetéseit. 1843. közepén vagyunk. Wass Györgyné leányainak tanuló szobája a szalon mellett van, áthallszik a beszéd. A még csak 14. életévét betöltött Otti, ki maga is verselget, felfigyel s a fejtegetés megragadja érdeklődését. Az érdeklődés vonzalommá erősödik, s ezt észreveszi a házi tanító, Krizbay Miklós, az *Erdélyi Híradó*-nál Kemény Zsigmond munkatársa és barátja. Krizbay elmondja a dolgot Keménynek. Következnek a találkozások. A szerelmeseknek mindig akad jóakarójuk. Ebben az esetben pártfogót báró Horváth Mihály leányaiban és gróf Rhédei Jánosnéban találnak, aki anyai ágról szintén Kemény-leány. Az anya minderről semmit sem tud. Kemény Zsigmond talán maga is kételkedik boldogsága beteljesülésében. Ő maga szegény, társaságban nem tud mozogni, 30 éves; szerelmese gazdag, szép, még szinte gyermek. A kételyeket azonban eloszlatják a mind gyakoribb találkozások, s talán az, hogy Wass Ottilia korát meghaladó értelmet és érdeklődést mutat Kemény eszméi iránt. Wass Ottilia nem átlag leány. Midőn azonban Kemény Zsigmond szerelmét megvallja neki, a gyermekeleány talán maga is megijed, nem meri a dolgot anyjának megmondani. A szerelmesek abban állapodnak meg, hogy Kemény intézi el azt az anyával. Kemény

⁹ Papp F. i. m. I. köt. 240. l.

a levélírást választja: levélben kéri Wass Györgynétől Ottit feleségül. A levél kézbesítését Rhédeiné vállalja, s azt első házasságából született fiával, ifjabb gróf Bánffy Miklóssal, küldi át. Kemény Rhédeinénél várja szorongó érzéssel az anya beleegyezését. A gyermek azonban válaszlevegél nélkül érkezik vissza. A faggatásra kiderül, hogy „aligha tetszett a levél, mert Franciska néni nagyon haragudott.” Ez valószínűleg 1844. elején történt, tehát az idill a szerelmesek között körülbelül egy félévig tartott. Wass Ottilia beletörődött anyja döntésébe, ki nem látta leánya jövőjét biztosítottak Kemény Zsigmond oldala mellett. Kemény Zsigmond a csalódásba belebetegedett; epelázt kapott. A vigaszt sem tűrte, pedig akadt volna vigasztaló a tudós Wesselényi Krisztina bárónőben, ki nagynénjének, Rhédei grófnénak szalonjában gyakran merült tudományos vitába Kemény Zsigmonddal. Amikor Krisztina bárónő azt találta kérdezni Keménytől: hogyan gondolhatott arra a libára, Kemény idegesen védekezett: „Ugyan hagyjon nekem békét, édes Krisztin! Én szívesen hallgatom magát, ha botanikáról, vagy asztronómiáról beszél, csak szívem ügyeibe ne avatkozzék.” Ifjabb báró Horváth Miklós, ki szemtanuja volt az apja házában történt találkozásoknak, egy félszázad múlva azt írja, hogy „Kemény egész életében csak egy nő iránt érzett mélyebb vonzalmat, kiben csalódott.” Az irodalomtörténészek „az egyetlen szerelmet” Wass Ottiliára vonatkoztatják, mert az „egyetlen” kitüntető jelzőt Keménynek csak a Wass Ottilia iránt érzett szerelme érdemli meg.

A Wass Ottilia személye körül lejátszódott dráma hatását az irodalom bűvárai Kemény Zsigmondnak több regényében vélik megállapíthatni, különösen az ezidőtájt írt *Élet és ábránd* című regényének Catherinája és annak anyja mutat több hasonló vonást Wass Ottilia grófnővel és anyjával.

A Kemény Zsigmond és Wass Ottilia közti viszony fenti adatai nagyrészt a Papp Ferenc két kötetes tanulmányának eredményei. Papp Ferenc munkája Kemény Zsigmondról a legjobb és legösszefoglalóbb tanulmány, mely 1922-ben a Magyar Tud. Akadémia kiadásában jelent meg. Papp Ferenc 1913-ban járt városunkban, s azt mondja, hogy a Kemény Zsigmond itteni tartózkodására vonatkozó adatokat nagyrészt az akkor 84 éves Wass Ottilia közölte vele s a matróna meglepő pontossággal őrizte meg emlékezetében leányéveinek emlékeit.

Wass Ottilia levelezését az Erdélyi Múzeum levéltára őrzi. Ebből minden hozzáférhető, csak a gróf Kún Gézával, első unokafivérével folytatott levelezése van még további 10 évig zárlat alatt. Gróf Kún Gézáé, Kemény Vilma, végrendeletileg tette e leveleket 30 évi zárlattal a Múzeum levéltárába 1917. novemberében. Mindaddig, míg e levelek is hozzáférhetők lesznek, nem lehet teljes biztossággal a kérdésről véleményt mondani. Azonban azt megállapíthatjuk, hogy Wass Ottilia szerelme Kemény Zsigmond iránt korántsem lehetett olyan mélységű, mint amelyet Kemény érzett iránta. Ezt mutatja az is, hogy túlságosan könnyen nyugszik bele anyja döntésébe. Azt pedig, hogy gróf Gyulay Lajos egyetlen szóval sem tesz említést unokahúga kalandos szerelméről, ámbár egyébként egészen jelentéktelen családi dolgokról is bőbeszédűen emlékezik meg, nem lehet csak annak tulajdonítani, hogy Gyulay Lajos 1843. októberétől az 1844. évi nyár végéig külföldön utazott, hanem inkább

annak, hogy miként az anya, Gyulay Lajos sem vette komolyan e szerelmet, s szándékosan nem beszélt róla egyik sem. Különben Gyulaynak lett volna alkalmja feljegyzéseibe beleszöni azt, amiről úgylis sokan tudtak.

Gróf Wass Zsuzsánna és gróf Wass Ottilia.

(Gróf Teleki Blanka vízfestménye után. Ottilia grófnő 17–18 éves; a képen jobbra van.
Az eredeti kép ez E. M. E. Erem- és Régiségtárában van.)

Ami pedig Wass Ottiliát illeti, a Hegedüs István budapesti egyet. tanárhoz intézett 1913. március 23-i levélben, Papp Ferenc szerint, azt írja: „nemsokára más irányba terelte rajongását.“ Ez nem zárja ki, hogy élete végéig ne őrizte legyen meg az „első szerelem“ emlékét, melyet egyik jóval később írt verstördékében a mult egyik emlékeként így idéz:

*Tolongva jöttök, noshát
Csak jertek, jertek.
A ködhomályból bontakozva szét,
Ifjúi hévvel érzem rám lehelni
Rég mult napok tündér lehelletét.*

*Legendás idők szürke távolából
 Sok kedves árny jelenik meg nekem
 S felmerül az emlék világából
 Régi barátság — első szerelem.
 Újul a seb, keressük, óh hiába:
 Az élet útja elveszett nyomát.
 Kiáltva őket
 Előttünk érték el a véghatárt.*

*Nem hallják ők újabb dalaimat,
 Szétfoszladozva a vidám sereg
 Innét is még egy vagy más közöttük
 A régi dalt ők nem hallhatják meg.
 Egy ismeretlen új tömegnek szólok,
 Elismerésük inkább fáj nekem.*

Irodalomtörténeti vonatkozásánál fogva talán nem lesz érdektelen, ha bemutatom Wass Ottiliának azokat a feljegyzéstöredékeit, melyeket az Emich Gusztáv kiadásában megjelent irodalmi naptár¹⁰ február hó 6, 7, 8, 9, 10. napjaira szóló kiszakított levelein hagyott ránk. Ezek a feljegyzések legújabbban kerültek elő.

A feljegyzés a következő: „Hogy minő benyomások adhattak irányt egyéniségének és fantáziájának — azt én megmondani nem tudom. A kolozsvári társaság akkor, mint most is — elég felületes volt. Les contes, la danse et les éclats de rire — amint egy elmés francia fejtegette — ez volt akkor is jellege. Az anyám háza, a Wesselényi ház voltak azok a helyek, ahol kivételképen irodalomról, politikáról, a művelődés újabb mozzanatairól és több efélékről lehetett beszélni. Kemény kaszinóba nem járt, azért gondolom hogy inkább abban a körben találta jól magát, ahol az ő eszméi jutottak érvényre, azokat vitatták meg és érdekléllel követték eredeti eszmejárását. Én mint növendék leány csak a mellékszobából hallgattam. A házitanítónk, ki neki barátja és munkatársa volt — Krizbay Miklós volt a neve — sokat beszélt neki rólam: „ha csak a nevedet mondom ki előtte, már olyan lesz, mint a láng“ . . . és több efélékkel tüzelte bele szegény Keményt a keletkező kis regénybe.

A Horváth Mihályék házában, hol a leányokkal nagy barátságban voltunk — voltak találkozásaink — és én tovább rajongtam egész addig, míg anyámnak egy levélben ki nem nyilatkoztatta, hogy engem halálba szeret és feleségül akar venni.

Anyám, ki minderről semmit sem tudott, nagyon meg volt lepelve, K(emény)nek komolyan értésére adta, hogy abból — már csak a nagy

¹⁰ *Napló, Lapok a múlt és jelenből.* Pest. Emich Gusztáv tulajdona. — Ez az irodalmi naptár megvan a Wass Otilia hagyatékában s belőle hiányzanak a február 6, 7, 8, 9, 10. napjaira szóló levelek. A kiszakítás a feljegyzés előtt történhetett, mert a feljegyzés szövege nem követi a napok sorrendjét, hanem a február 10, 6, 7, 8, 9. napok lapjain halad. Egyébként e lapok némelyike ketté van tépve. A Naplót Wass Ottiliának „baráti emlékül 870. Jan. 11-én Pesten Rosti Pál“ ajándékozta.

korkülönbség miatt is — nem lehet semmi. Anyám szigorú vizsgálat alá vett, hogy hol és mikor keletkezett ez a dolog és ezzel véget vetett a köztünk való regénynek. K(emény) nem sokára ezek után elhagyta Erdélyt és én... rajongásaimat más irányba tereltem."

A fenti feljegyzést és a Papp Ferenc által előadottakat egybevetve, könnyen megállapíthatjuk a hasonlóságokat és különbségeket. Látjuk, hogy az írott feljegyzés tartózkodóbb a Papp Ferencnek adott szóbeli közlésnél s a „kis regény“ Wass Ottiliát illetőleg nem látszik annyira komolynak, ahogy az az irodalomtörténetbe bejutott. A kérdés megítélésében azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a Wass Ottilia sajátkezű feljegyzése a „kis regény“ befejeződése után évtizedekkel később kerülhetett papírra, talán nem sok időköz volt a Papp Ferencnek 1913-ban adott szóbeli közlés és a feljegyzés között. Erre vall az is, hogy a Hegedüs Istvánnak tett levélbeli közlés idézete szószerint egyezik a most előkerült feljegyzés utolsó mondatával.

A gyermekleány első szerelme, amely inkább csak a fogékony lélek érdeklődésének nevezhető a már feltűnt író nem mindennapisága iránt, az évek nagy távlatán keresztül a főszemély számára is elveszti az egyéni vonásokat, az élmény melegségét s lesz számára is csak irodalmi vonatkozás. Ennél többet aligha lehet kiolvasni Wass Ottilia késői feljegyzéséből, mely valósággal hidegnek nevezhető. Mintha nem róla, hanem egy harmadik személyről volna szó. Wass Ottilia talán szándékosan kerülte a túlközlékenységet a Kemény Zsigmonddal való „regényéről,“ mert meggyőződése szerint nem minden való a nyilvánosság elé, még ha íróról van is szó.¹¹

*

Wass Ottilia nem ment férjhez, ámbár eddig ismert levelezése és költeményei arról tanuskodnak, hogy komoly széptevőkben nem volt hiány. Iratai között vannak hozzá írt elégiák, mégpedig magyar és német nyelvűek is. Úgy látszik azonban, hogy igazi komoly szerelméhez, mely 1860. körül szakadhatott meg, bizonyosan nem az ő akaratából, — sokáig hű maradt s közben teltek az évek.

Ez a szerelem Wass Ottilia számára csakugyan „regény“ volt. Lázadó lelke nem tud belenyugodni a kényszerű lemondásba. „A paczali hegy magaslatán“ aláírású verstöredék szerint:

„Ősz van, minden olyan csendes, szomorú,
 — — — — —
 — — — — —

Csüggedten hajtom le fejem. Lemondás?
 Mindig s mindenről csak lemondani.

¹¹ Ezt a felfogást mutatja az a piros ceruzával két oldalt is megjelölt valahonnan kivágott nyomtatott szöveg, mely szerint: „... es ist eine unerlaubte und unsittliche Handlung auch nur eine Zeile von einem Schriftsteller zu veröffentlichen die er nicht selber für das grosse Publicum bestimmt hat. Dieses gilt ganz besonders von Briefen, die an Privatpersonen gerichtet sind. Wer sie drucken lässt, oder verlegt macht sich einer Felonie schuldig, die Verachtung verdient...“ (2129. leltárszámmal.)

A csalódott szív fájdalma sokára enyhül. Még az anyja elvesztésén¹² érzett fájdalomnál is erősebb. Erre vall „A paczali sírkertben 1865” aláírású vers, amelyben egyébként már új életküzdelemre bátorodik a fáradt lélek.

*Fagyban, dérben,
Sötét éjben,
Folytasd, folytasd útadat.
Fáradt lábad meg ne álljon,
Sebzett lelked meg ne szálljon,
Míg nem érted célodat.*

*Ifjúságod . . .
Boldogságod . . .
Temessed el örökre.
Küzdelemre hí az élet,
Alig virradt, már is éj lett,
Napfény helyett alkonyat.*

Az ebből az időből ismert néhány levelének hangja összevág előbb ismertetett verseinek szomorú hangulatával. 1862-ben Pătalul mare-ról, hol anyjával van, ilyeneket ír: „Én itt a nagy magányban egészen meghonosodtam, épen nekem való hely, kicsi, rideg és egyhangú — de emlékeztet a sírra, hová oly rég óta vágyom.” Egy másik levélben nehezen nélkülözi „a jó testvért, rokonokat, a kedves Gejzát és Irmát, akikkel annyi vidám perceket töltöttem. De mit tegyünk? A szerencsétlen embernek jobb is a magány, legalább nem kedvetleníti el a többieket és nem untatja őket rossz kedvével, mit én oly gyakran tettem, mikor még nem volt okom reá.” Délután leül egy órára levelezését elvégezni, „mely nagyon elágazott, de amelyet még egy ideig fenn akarok tartani, mert ez az egy, ami a társadalommal összetart.”¹³

Gróf Wass Ottilia költészetének ezen évekre eső ciklusa a legerőteljesebb, mert a leghatalmasabb érzés, a szerelmi csalódás fájdalma lüktet költészetében. Szerelmi költeményeinek megállapíthatólag ebből az időből való csokra a csalódott szerelmes érzésvilágának hiánytalan skáláját mutatja a kétségbeeséstől a halálvágyon át a mult emlékei szépségének meglátásáig és az azokon való vigasztalódásig.

Ki volt e szerelem hőse, illetőleg inkább csak tárgya? Az ide vágó adatok mind egy irányba mutatnak: a még zárlat alatt álló levelezés felé. Ne mondjuk azonban még ki a határozott feleletet.

*

¹² Anyja 1865. január 4.-én halt meg, a Pătalul mare-i családi sírkertben nyugszik.

¹³ Az Erdélyi Múzeum levéltárának 1894-es számú fiókjában.

Talán utolsó komoly szerelme 1870-ben kezdődik és 1874. dec. 7-én válik reménytelenné Rosti Pál halálával. Rosti Pál fivére volt báró Eötvös Józsefnének s különösen jó viszony fűzte az Eötvös- és Trefort-családokhoz. 1830. nov. 26-án született Pesten, a szabadságharc után külföldre menekült s Münchenben, Párizsban tartozkodott. Innen Amerikába ment s 1859-ben tért haza. Különösen művész társaságban volt ismert. A zenei életnek nem volt kimagaslóbb eseménye nélküle. Münchenbe rendszeresen járt Wagnert hallgatni. Dunapentelei kastélya a művészek találkozóhelye volt. Számos úticikket írt, amerikai útjáról írt főműve (*Úti emlékezések Amerikából*. 2 köt. Pest, 1861.) alapján a Magyar Tud. Akad. levelező tagjává választotta.¹⁴

A Wass Ottiliával folytatott levelezés szerint a barátság a zenén keresztül fejlődik a negyvenéven felüli férfi és nő nyugodt szerelmévé. Rostinak Pálhalmáról 1872. január 22-ről kelt levele köszöni, hogy Wass Ottilia olyan szépen leírta Liszt Ferencsel való találkozását. Valószínűleg e szerelem is készítette Wass Ottiliát, hogy Liszt Ferencnek Chopinről írt tanulmányát magyarra fordítsa, ami 1873-ban befejezést nyert.¹⁵ E fordítás egy részletét küldhette meg Wass Ottilia Rostinak, aki azt 1872. nov. 26-i levelében megköszöni s buzdítja a fordítás folytatására, mert „a jó fordításoknak nagy becsük van.” Rosti 1874-ben komoly beteg lesz. Felváltva ápolja Anna nővére, gr. Amadei Rudolfné, Trefort Edit, Eötvösné. Minderről Trefort Edit értesíti Wass Ottiliát. Az 1872. nov. 27-ről kelt levél szerint „Pabló” bátya már igen komoly beteg. Az 1874. december 29-i 8 oldalas németnyelvű levél,¹⁶ melyet Emilie ír, beszámol Rosti Pál utolsó előtti napjáról, 1874. dec. 6-ról. Másnap reggel halt meg Beethoven zenéje mellett. Szó van a levélben Wesselényi Vilmárról is, kiről Wass Ottilia érdeklődött. A levélíró megnyugtatta: csak noblesse oblige fűzte Rostit hozzá. Wass Ottiliának e szerelemből is csak a tiszta emlék maradt: egy dobozban a Rosti Pál fényképe 1870. ápr. 18-ról, mellette egypár száradt virág, fekete karszalag s Wass Ottilia címeres névjegye memento mori felírással.

Így maradt Wass Ottilia csak az emlékekkel. Az idő fátylán keresztül az emlékekhez fűződő fájdalom már elvesztette élességét s a különböző korokból valók megférnek egymás mellett, sőt összekapcsolódnak. A Kemény Zsigmondhoz való viszonyáról előbb közölt feljegyzés a Rosti Pál által 1870. január 11-én ajándékozott Napló kiszakított lapjain maradt ránk s a Napló február 25-i lapjánál, melyen Kemény Zsigmondtól ez az idézet van: „A gyöngédség a férfiaknál többnyire csak betanulás, a nőknél természet: mi e tulajdont az élet iskolájában megszerezhetjük, ők

¹⁴ A Rosti Pál által Wass Ottiliának ajándékozott Naplóban van egy német újságból kivágott „Der Tod Paul v. Rosty's” című cikk, amelyik Rostiról bővebben emlékezik meg az irodalmi lexikonoknál. Rosti a nevét sajátmaga i-vel, mások y-nal írják.

¹⁵ *Liszt Ferenc: Chopin*. Fordította gr. Wass Ottilia, 1873.

¹⁶ 1875. január 2-án kelt 11 oldalas németnyelvű levélben Rostinak Anna nővére számol be Wass Ottiliának a megboldogult utolsó napjáról.

elveszithetik," Wass Otilia egy szárított virágot őrzött. Így fonódnak össze az emlékek.¹⁷

Az emlékek fel-feltörnek, a szív békételenkedik még, de a lélek már csendesíteni tudja. Ez a már megnyugodni tudó lélek szól e versből:

*Félve nyúltam a virághoz,
Illetni alig merém;
Egy intő hang mintha szólna,
Előérzet sugta volna:
Nem sokáig lesz enyém.*

*Már most bánom; élvezetlen
Múlt el a szép kikelet*

— — — — —
— — — — —

Majd így folytatja:

*Ha nem tudtad megragadni
A siető perceket —
Hogyha nézted kába szemmel,
Boldogságod mint röpül el,
Mint rabolják üdvödet,*

*Ha mindezt túlélni tudtad,
Akkor hallgass, szót se tégy.
Szív, amelynek nincs reménye,
Nincsen árnya — nincsen fénye,
Mint rideg sír, néma légy.*

¹⁷ Talán azért őrizte iratai között „In memoriam N. N.” című „Nem tudom kitől van” aláírással ellátott alanti költeményt, mert maga is kiérezte belőle az analógiát a maga emlékével:

*Tán temető lakója lett,
Kit megbántottál egykoron.
Keserv ne dülja lelkedet,
Ne vedd magadtól oly zokon.*

*Lelke fölötted ott lebeg,
Tán arcod, szemed könnyben ég
S azt sugja ő: Hát azt hiszed,
Hogy én reád haragszom még?*

*Nem látod, oh, nem érezed,
Hogy tört szemem téged keres?
S egy hang a légen át rezeg:
Szeretlek én, te is szeress.*

*„Ne sírj, ne sírj, felejtse el.”
Zokogja halkán, csendesén,
„Mert látva, hogy te szenvedel,
Nem nyughatom én oda lenn.”*

*S addig könyörg, addig eped,
Míg megtalálom nyugtomat
S tudom, hogy ő is megböcsát,
Nem vádlok többé magamat.*

Megcsendesül a lélek s következik a szó igazi nemes értelmében vett szép öregség. Wass Otilia grófnő s nővére városunk társadalmi életének mindenki által szeretett, tisztelt s nagyrabecsült alakja volt. Bizalommal fordultak hozzá segítségért a megszorultak, nem küldte el üres kézzel a szükséget látót, de bizalommal fordultak hozzá, különösen az arisztokrácia ifjabb tagjai, a lelki javakban kérve tőle útbaigazítást. „Otti néni“ nem engedte el vigasz nélkül a fiatalokat sem. Bár az évek haladnak, a lélek ifjú marad. A gróf Kornis Vilmához intézett költői levél szerint a szívnek nemcsak egyszer lehet hajnala, „a szív mindig ifjúnak marad. Rózsák nemcsak tavasszal nyílnak.“

Nem érzi elhagyottnak magát élte alkonyán sem, vele vannak emlékei :

*Jut eszedbe? emlékszel még?
Aki e szót mondja, hallja,
Élte alkonyán magát az
Elhagyottnak még se vallja*
— — — — —
Önmagadnak vagy emléke.

A szemelvények, melyeket az itt-ott nyomtatásban megjelent, de nagyobb részét kiadatlan s össze sem gyűjtött költeményeiből adtam, Wass Otiliának nem költészetét, hanem egyéniségét és életének menetét vannak hivatva jellemezni. A Wass Otilia költészete számunkra ma inkább csak kegyeleti értékkel bír. Ez nem azt jelenti, hogy szép gondolat, egy-egy sikerült költemény nem akad nála. Wass Otilia ismerte értékét e téren is, és mint önmagával mindig, verseivel szemben is túlszigorú volt. „Tűzbe velük, odavalók“ mondja róluk és előre tiltakozik, hogy halála után valaki kiadja őket, mert

*„Rossz a mécses, alig pislog,
Még magamnak sem elég.“*

Igen, költői kifejezőképessége nem volt elégséges szép lelkének. A XIX. század liberalizmusának, felvilágosodásának volt hitvallója. A lelkiismeret szavát helyezte mindenek fölé. Van egy hitvallomásszerű feljegyzése. Ebben többek között a következőket mondja: „Hiszem és tudom, hogy van bennem valami, ami elől kitérnem nem lehet, ami mindent megmond, nyugtat és büntet — ha későn is, de kérlelhetetlenül — és ez az én lelkiismeretem.“ (1888. sz. irat.) Ez a lelkiismeret készítette kifinomult, gondolkozó szép lelkét, hogy a gróf Mikó Imre, a gróf Kunok példáján Isten sugalta meglátással a jövőbe tekintsen s minden vagyonát nemzetének adja vissza annak művelődésére. Három végrendeletét semmisítette meg, míg a negyedikkel mellőzött minden más tekintetet s csak lelkiismeretére hallgatott.

* * *

Wass Otilia grófnő sokat utazott. Levelezése és utazásairól magával hozott emléktárgyai azt bizonyítják, hogy Európának csaknem minden

nyugati országában, sőt Görög- és Törökországban is járt. Némelyikben többször is. Képeslevelezőlap-gyűjteményében megtalálhatjuk Európa építészeti nevezetességének szinte mindegyikét. Látni és tanulni vágyó lélek volt. Könyvtárának jegyzéke arról tanuskodik, hogy a legkülönbözőbb irányú tudományok iránt érdeklődött. Az Erdélyi Múzeum levéltárában a Wass Ottilia grófnő hagyatékának 3041. számú leltárszáma alatt van egy szép album, melyben utazásai egy részének emlékéül szárított virágok és lomblevelek vannak nagy gonddal felragasztva. Oly üdén őrzik színüket, hogy belőlük a tiszta szép lélek illatát érezzük.

Kedvező anyagi helyzete következtében műgyűjtő vágya kielégülésre talált. Városunkban levő háza valósággal múzeuma volt a különböző korú és szép, ha nem is rendszerrel gyűjtött tárgyakkal.¹⁸ Végredelele értelmében műtárgyai az Erdélyi Múzeum birtokába jutottak s jelenleg az Érem- és Régiségtárban vannak. Valamikor, 1917. május 16-i ülésén, az E. M. E. választmánya, dr. Pósta Béla javaslata alapján, úgy határozott, hogy majdan, ha az Érem- és Régiségtárnak megfelelő épülete lesz, abban „Wass Ottilia szobák” rendezendők be. Tempora mutantur. De azért az Érem- és Régiségtárban van egy szoba, hol nagyrészt a Wass Ottilia bútorai állanak, a sarokban levő kis asztalon gróf Teleki Blankának egy kis akvarel képével, melyet a körülbelül 18—20 éves Wass Minka és Ottilia grófnőkről festett. E kis képet az Érem- és Régiségtár képr. ktarából sikerült kikeresnünk.¹⁹ A hagyományozó grófnő egyéb bútorai a szükség szerint szétszétva, régészeti szekrényekül szolgálnak, a többi műtárgyak a hasonló műtárgyak közé vannak sorozva, sok belőlük raktári elhelyezésben van.

Az 1911. június 13 án dr. Gidófalvy István közjegyző előtt Nagy Károly akkori ref. teológiai tanár, később püspök és Kilyén Sándor irodaigazgató

¹⁸ A grófnő halála után a főtéri lakásban található tárgyak leltározásával az E.M.E. választmánya dr. Pósta Bélát, az Érem- és Régiségtár akkori igazgatóját bízta meg. A leltározásban dr. Buday Árpád egyet. m. tanár és dr. Czillik Bertalan könyvtárnok vezették a munkálatokat. A leltár 57 számozott, sorköznélküli gépoldalon 4072 tételt tüntet fel.

Dr. Pósta Béla a berendezésről többek között a következőket mondja jelentésében: ...a leltározott anyagból egy igen kicsi őskori és egy még kisebb antik régészeti csoport vonatkozatható az Érem- és Régiségtárra. Sokkal gazdagabb a kép- és rajzgyűjtemény és főképen a fényképek gyűjteménye, amely egész kortörténete az erdélyi társaságnak, az örökhagyó életében az előkelő erdélyi társadalomnak csaknem minden számottevőbb tagja képviselődik benne. Leghatalmasabb csoportot az iparművészeti rész alkotja, amelyet egy biedermeier csoport indít meg, azután egy lakkos bútorcsoportozat egészít ki. Aránylag kisebb szám az olasz iparművészeti rész, amelyből a velencei üvegművek válnak ki és szintén meglehetősen kis csoport a japán iparművésznek terméke. Aránylag legszebb darabokat ebben az iparművészeti csoportban azok a bútorok alkotják, amelyek a londoni világkiállítástól megindított azon újabb iparművészeti iránynak termékei, amelyek a régi stílusok tanulmányozása segítségével igyekeztek nemesített ízlésben és megfelelő formában újabb irányt teremteni a bútorkészítésben.

¹⁹ Itt is hálás köszönetemet nyilvánítom Daicovicium Constantinum tanár úrnak, az Institutul de Studii Clasice administratorának, azon szívességéért, mellyel mind ezen kép, mind a gróf Wass Ottilia anyja arcképének kikeresésében támogatott.

tanuk jelenlétében tett végrendelettel városunkbeli házát, berendezésével együtt, a gróf Mikó Imre által alapított Erdélyi Múzeum-Egyletre hagyta.²⁰ A Păjalul mare-i református egyházközség az ottani, 13 hold 116 □ ölet kitevő ú. n. szélesberki rétet és patakot örökölte, továbbá hatezer koronát. Ennek a hagyatékknak a jövedelmét addig kellett érintetlenül hagyni, míg a készpénztőke 18.000 K-ra növekedett, hogy ezen összeg kamatai a hivek képéjét fedezzék, a rét jövedelme azután az egyházközség közszükségének fedezésére fordítandó; viszonzásul az egyházközség köteles a családi sírkertet gondozni. Az egyházközség a sírkertet, annak vasrácsát és beton alapját rendbehozatta, a sírt gondozza.²¹

A Păjalul mare-i egész többi birtokot (egy 64 □ öl kis belsőség kivételével, melyet az egyházközségnek temető kibővítésre hagyott), a Református Egyházkerület városunkbeli Szeretetházával kapcsolatos leánynevelő intézete számára hagyományozta, úgy azonban, hogy ezen leánynevelő intézet gyenge szervezetű növendékei a Păjalul mare-n levő úri lakást nyaranként, egy tanító vagy felügyelő gondozása mellett, üdülőhelyül használhassák. Ez a birtok a ref. egyházkerület levéltárában levő adatok szerint 220 holdat tett ki, de több birtokrészből állott. Hat kilométer hosszúságban húzódott keskeny sávban s nagyrészt csak legelőre volt alkalmas. A ref. egyházkerület igazgatótanácsa, K. Nagy Elek esperes jelentéstétele alapján, 1917. aug. 23-i ülésében, a birtok eladása mellett döntött s az 1918. aug. 10-én kelt adás-vételi szerződés szerint azt 220.000 koronáért eladta.²² Az eladást az 1921. július 2—5. napjain tartott egyházkerületi rendes közgyűlés jóváhagyta.²³

Gróf Wass Ottilia több ezer kötetből álló, városunkbeli házában volt és bárhol még feltalálható könyvtárát korlátlan tulajdonjoggal a református Kún-kollégiumra hagyta örökül. E könyvtár jelenleg a helyi ref. fiúkollégium könyvtárában van letétben.²⁴ Ide kerültek a Păjalul mare-i úrilakban talált könyvek is.²⁵

²⁰ Maga az örökhagyó hangsúlyozza gróf Mikó Imrét. Wass Ottilia grófnő a Mikó Imre gróf szellemének hatása alatt állott, midőn végrendeletében felevagyonának örökösévé az Erdélyi Múzeum-Egyletet tette, de ebbeli elhatározásában bizonyára része volt dr. Gidófalvy István közjegyzőnek is, ki az E. M. E. választmányának tagja és gróf Wass Ottiliának tanácsadója volt.

²¹ A Református Egyházkerület irattárában a gróf Wass Ottilia hagyatékára vonatkozó iratok együtt kezeltetnek. A Păjalul mare-i sírkertre vonatkozólag lásd az 53. sz. iratot (Nagy Lajos ref. lelkésznek 1923. júl. 5-i jelentését).

A Păjalul mare-i ref. egyházközség javára tett végrendelezés felügyeletét a végrendelet 3. §-ának utolsó bekezdése „az egyházi főméltóságokra bízva és annak ellenőrzését különösen egyházi vizsgálatoknál kéri.”

²² A Ref. Egyházkerületi Igazgatótanácsnak irattárában levő iratok szerint (37. sz. irat) a vevők a forradalom alatt 44.600 K. értékű kárt szenvedtek s a kisajátításkor tőlük 90 holdat sajátítottak ki. (55—56. sz. iratok)

²³ „Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Kolozsvárt, 1921. júl. 2—5. napjain tartott Rendes Közgyűlésének Jegyzőkönyve.” 1921. (51. sz. határozat.)

²⁴ Minthogy a Wass Ottilia grófnő halála utáni időkben a könyvtár nem volt rendeltetési helyére szállítható, ideiglenesen az Egyetemi Könyvtár padlásán helyezték el, honnan a

A helyi Szeretetháznak a végrendelet még kiköt egy 6000 koronás ágyalapítványt, azonban két hónappal halála előtt, 1917. január 5-én, Kilyén Sándor útján a Szeretetháznak 9 ágyalapítványt tett és az

G. Ottiliae Wass

Gróf Wass Ottilia Ex-Librise.

54.000 koronát ki is fizette. Az alapítólevél 2. §-ának értelmében „e kilenc alapítvány az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Szeretetházának egyéb vagyonától elkülönítve »Gróf Wass Ottilia ösztöndíj alapítványa« címen kezelendő, minden kezelési díjtól és költségektől menten.“

Ref. Igazgatótanács átiratára 1925. ápr. 27–30. napjain adta át a könyvtár igazgatója dr. Csúry Bálint ref. koll. tanárnak. Dr. Csúry jelentése szerint az 1917-ben történt leltározás óta is eltűnt 62 mű. (Ref. Egyházker. Wass O. iratcsomó 64–65. sz. iratai.)

A helyi városi járásbírósnak 1919. dec. 10-én kiadott végzése értelmében az Erd. Múz. Egyesület és a ref. Kun-kollégium között létrejött megegyezés szerint a ref. kollégium az Erd. Múzeumban letétbe helyez 9 drb. kéziratot, gyűjteményt, ennek ellenében az Erdélyi Múzeum-Egyesület a Kun-kollégiumnak adja át a könyvszekrényeket, könyvállványokat. A 2 drb. diófa könyvszekrényt és a 7 drb. polcos állványt azonban a Kun-kollégium a helyi ref. teológiának adta át, minthogy elszállításuk lehetetlen volt. (Ref. Egyházker. Wass Ottilia iratcsomó 41–42. sz. iratai.)

²⁵ 87 drb. (Ref. Egyházker. Wass O. Iratcsomó 72. sz. irata.)

A végrendeletben s a végrendelettel kapcsolatos utasításaiban, melyek részben írott formában kerültek elő íróasztalából, részben pedig szóbelileg közölte őket Kilyén Sándorral, ügyei intézőjével, mindenkiről megemlékezett. Legalább valamilyen emléktárgyat mindenkinek hagyott, aki boldognak mondhatta magát, hogy Wass Ottília rokonságához, vagy baráti köréhez tartozott, avagy szolgálatában állott. Még ezeknek az emléktárgyaknak a kiválasztásában is mennyi lelki finomságot mutat: mindenkinek azt hagyta, amiről tudta, hogy az illetővel valamilyen kapcsolatban volt, vagy valamikor tudomására jutott, hogy tetszik az illetőnek. „A különböző dísz tárgyakat, különlegességeket — mondja végső akaratát jelző feljegyzéseiben — a kolozsvári jótékonyosság élén álló hölgyeknek ajánlom fel, kisorsolás céljából egyleteik számára, legjobb belátásuk szerint.“

Wass Ottília grófnő csak önmagával szemben maradt puritán végrendeletében is. Kikötötte, hogy temetése a legegyszerűbb legyen.²⁶ Még a koszorúk árát is az árváknak rendelte. Árva bőven volt, a háború negyedik évét tombolta Wass Ottília kívánsága teljesült, temetése a legegyszerűbb formák között ment végbe 1917. március 7-én. Kilyén Sándor rendelkezései szerint gyászjelentést nem adott ki sem a Ref. Egyházkerület, sem az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A megboldogult utolsó kívánsága szerint mindkettő a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Egyletnek utalt át bizonyos összeget koszorú-megváltásként.²⁷ A gyászbeszédet Kenessey Béla püspök mondotta, a sírnál Vöröss Lajos püspöki tiúkar mondott imát. Kenessey püspöknek ez volt utolsó lelkipásztori ténykedése.

* * *

Wass Ottília grófnő nyugodtan hajtotta fejét örök álmra. Mindent szépen elrendezett. Neki az élet, a hit és halál mindig nagy probléma volt. Gyűjtötte az ezekre vonatkozó filozófiai gondolatokat. Általában Tolsztoj filozófiáját vallja. Mint saját érzését visszatükrözőt, vörös ceruzával húzta alá és őrizte a kivágott újságcikket, melyben ez áll: „Ha még egyszer fiatal lehetnék, bajaimról többet mondanék el Istennek, mint az embereknek. És feltétlenül megbocsátanék mindenkinek, aki engem megbántott.“ Hugó Viktorral vallotta:

*„Az élet a probléma, a halál a megoldás;
a sír sem nem üres, sem nem sötét.
Ellenkezőleg — ott van a világoosság.“*

Végrendeletében két nagy eszmének élt. Egész életében hű maradt családja hagyományaihoz, a tudományt, felvilágosodást kedvelte, belépett a Mikó Imrék, Kuun grófok és Gyulay Lajosok sorába, a múzeum-

²⁶ A végrendelet 9. §-a: „Eltemettetésem lehetőleg a legegyszerűbben menjen véghez, egyházi beszéd nélkül, rövid ima kíséretében, ha lehet, elégetés útján ott, ahol halálom bekövetkezett kívánok eltemettetni.“

²⁷ A temetési költségeket egyenlő részben az Erdélyi Ref. Egyházkerület és az Erdélyi Múzeum-Egyesület viselte.

alapítók közé: az Erdélyi Múzeum Egyesületre hagyta vagyona felét. A Gondviselés megtagadta Wass Ottiliától a családi boldogságot, a gyermekeket; gyermekeivé fogadta református egyháza minden tanulni vágyó leányát: az ő céljaira hagyta vagyonának másik felét.

Az E. M. E. választmányának 1917. március 12-i ülésén, a Wass Otilia halálát követő első választmányi ülésen, dr. Erdélyi Pál főtitkár emlékezett meg a nagy jótévőről. A helyi Református Szeretetház 1917. szeptember 20-án szép ünnepély keretében adózott Wass Otilia grófnő emlékének, az emlékbeszédet Nagy Károly püspök mondta. Az ünnepélyen két olyan növendék szavalt, aki a Wass Otilia-alap kamatait élvezte. Pár évig a kilenc ágyalap kamata csaknem egészen fedezte 9 növendék költségeit. A kétszeres értékcsökkenéssel ma alig számottevő összegre zsugorodott össze²⁸ az egykor „fejedelmi ajándék“-nak nevezett 54.000 korona.

Az Erdélyi Ref. Egyházkerületnek városunkban 1918. május 4–6. napjain tartott közgyűlésén meleg szavakkal Nagy Károly püspök behatóbban emlékezett meg gróf Wass Otiliáról.²⁹

A helyi Református Leányfőgimnázium 1937. május 30-án, az intézet alapítási évfordulóján, áldozott családi körben gróf Wass Otiliának, az intézet első nagy alapítójának.³⁰ Ha a körülmények következtében a református intézményeknek hagyományozott félvagyon ma nem is tesz ki olyan jelentékeny összeget, mint a másik félvagyon, az Erdélyi Múzeum-Egyesületé, a nemeslelkű Grófnő iránt érzett hála nem lehet kisebb mértékű.

Az E. M. E. választmánya az 1917. május 16-i ülésén elhatározta a „Wass Otilia szobák“ számára Wass Otilia szobrának elkészíttetését. Ha az Egyesületnek meglesz a különálló magyar múzeuma, ami nem álmkép, hiszen az állammal folytatott mindegyik tárgyalásnak ez az egyik sarkalatos kikötése, akkor e múzeumban minden kor gyermeke számára e szobor felállításával is jeleznünk kell soha le nem róható hálánkat Wass Otilia grófnő iránt. Házsongárdi sírjára pedig, melyet az E. M. E. gondoz, valamilyen emlékkő állítandó, s erre azt a síriratot kell vétni, melyet két helyen is a maga sírfeliratának nevez, s amelyik mindkét helyen francia és magyar szöveggel fordul elő s így hangzik:

*Elle est morte sans avoir vécu
Elle faisait semblant de vivre
De sa main est tombé le livre
Dans lequel elle n'a pas lu.*

*Élt — habár csak élni látszott,
Hiszen már rég, hogy ő halott.
Kihullott a könyv kezéből,
Amelyikből nem olvasott.³¹*

²⁸ A Ref. Egyházker. Igazgatótanácsának a Szeretetházhoz küldött értesítése szerint az alapítvány értéke 1920. január 1-én 21.600 lej. A 6355–1934. sz. igazgatótanácsi értesítés szerint az alapítvány értéke 11.690 lej. Az összeg kamatát, annak csekélyisége miatt, ma már nem lehet ágyalapítványnak kiadni.

²⁹ Lásd a nyomtatott jegyzőkönyv 87–88. lapjain. A közgyűlés Wass Otilia arcképének olajban való megfestését határozta el a leányfőgimnázium díszterme részére.

³⁰ Emlékbeszédet dr. Kántor Lajos tanár tartott.

³¹ E. M. levéltárában a gr. Wass Otilia iratai között az 1814. és 1886. számúak. Mindkét helyen sajátkezű írással „az én síriratom“ aláírás van.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetében sok nagy szellemmel találkozunk, kik vagy tehetségük legjavát állították az Egyesület szolgálatába, vagy adományaikkal, letétjeikkel siettek a közkincset gyarapítani. Az E. M. E. létét illetőleg azonban két ember volt elhatározó befolyással. Gróf Mikó Imre szelleme csodálatos kitartó erejét és vagyona számottevő részét adta az E. M. E.-nek: megalapította az Egyesületet s 12 holdas kertjével és villájával lehetőséget adott az elinduláshoz. Jelentőségben gróf Wass Ottilia közvetlenül Mikó Imre után következik: vagyona felének adományozásával lehetővé tette az E. M. E.-nek a továbbműködést akkor is, mikor az E. M. E.-nek minden más anyagi forrása kiszáradt.

Adja a Gondviselés, hogy Egyesületünk e két áldott emlékü nagyságának szelleme termékenyítőleg hasson!

Dr. Kántor Lajos.

Szász Domokos emléke.

Az E. M. E. bölcsészeti szakosztályában tartott előadás.

Az „Erdélyi Múzeum” 1899-i évfolyamának első száma két gyászkeretes nevet közöl: a Szász Domokosét és a Szilágyi Sándorét.¹ A Gondviselés bölcs intézkedése következtében egyszerre dől ki szellemi életünknek e két képviselője: egyik a lázas építő tevékenység, a másik a tudományos búvárkodás mestere. Most az elsőről emlékezem, mivel ez év május 25-én volt születésének százéves fordulója. „Az Erdélyi Múzeum-Egyletnek kezdettől fogva buzgó tagja, két évtized óta alelnöke volt s tevékeny részt vett annak működésében, igazgatásában” — írja róla az ismeretlen kézről származó nekrológ. Valamennyi róla szóló ismertetés, — sajnos, csak rövid lélekzetű életrajzok vagy prédikációk! — kiemeli, hogy tevékenységének súlypontja az egész itteni magyar közélet, elsősorban az egyház területére esik.² Így a Múzeum-Egyletben végzett munkájának adatszerű közlése helyett célszerűbbnek látom számbavenni egész életének teljesítményét. Ha ő mint „az ékesszólás nagymestere, a tudomány és közművelődés lelkes és erős bajnoka, a nemzeti eszmék és hazai kultúra szolgálatában nagy érdemeket szerzett férfiú” az itteni egyik történelmi egyházat is építi, mégis részese, vezetője, vezéralakja volt az egyetemes magyar életnek. Nem véletlen, hogy ez az egyházáért, fajáért teljes odaadással dolgozó férfiú egyúttal Egyesületünknek is buzgó tagja. Hiszen a Múzeum-Egylet Mikó Imrétől fogva napjainkig az itteni magyar felekezetek tudományos munkásainak találkozó helye, ahol együtt ápolják a közös keresztyén kultúrát. S az Egylet működése állandó emlékeztető arra, hogy itt minden építő munka csak úgy eredményes, ha annak gyökerei a tudomány fényénél feltárt magyar hagyományok és egyetemes emberi eszmék megszentelt talajába nyúlnak vissza. Ha semmi egyebet nem nézünk, mint Szász Domokos irodalmi munkásságának jegyzékét, meglátjuk ennek jelét. Kezdődik ez a szépirodalom, majd a világtörténet és vallásbölcsészet művelésével,³ folytatódik az egyháztörténet és építő irodalom felkarolásával, lázas alkotó munkával. Egy személyben volt ő esztéta és bölcsész, történetbúvár és a jelen kérdései fölött viaskodó politikus, erős kálvinista és minden felekezettel testvériesen együttműködő, keresztyén ember. Ha ez utóbbi téren talán sokszor erősebb volt hitelveihez való ragaszkodása, mint ahogy ellenfelei elvárták volna tőle, ezt is megértjük. Ő egész ember volt s személyiségének értékeit nem akarta letördelni a másokkal való alkudozás zsibvásárában.

¹ „Erdélyi Múzeum”, XVI. k. 50—52 l. U. itt az Egylet hivatalos gyászjelentése is.

² Ennek a nagyszabású, építő személyiségnek életrajzát még sem a kortársak, sem az utódok nem tartották érdemesnek alaposan megírni. Ez az előadás szűkre szabott kereteivel szintén nem képes e hiányt pótolni. Majdnem minden adatot a legkülönbözőbb helyekről kellett összeszedni. De talán hasznát vehetik ennek is a későbbi dolgozók.

³ Irodalmi munkásságának teljes jegyzékét l. Szinyeyi: *Magyar írók élete és munkái*: Bpest 1909. XIII. k. 415—17 l. Az előadás rendjén majdnem mindeniket fogom említeni az alkalmi prédikációk kivételével.

Köztudomású, hogy minden igazi irodalmi tevékenység egy belső lelki kényszer s egy külső indítás eredménye. Lényünkbe, egzisztenciánkba vágó cselekedet. S ez nálunk nemcsak egyéni, de közösségi síkban is érvényes. „Az itteni tudós nem zárkozhatik elvont és öncélú magányba, ki kell szállania szégyenkezés nélkül a gyakorlati életbe“, figyelmeztet ma is szellemi életünk egyik vezére.⁴ E tekintetben Szász Domokos az örök transzilvánizmus megtestesítője. Nála a lelki felkészültség a gyakorlat szolgálatában áll s viszont a gyakorlati építő munka hite és tudománya igazságait érvényesíti. Nézzük hát 1. személyiségét, 2. élete teljesítményét.

1.

Szász Domokos a XIX. századbeli liberálizmus világába születik bele és ennek légkörében végzi küldetését. Atyja „az öreg Szász Károly“, kiben Bólyai Farkas szerint „csaknem minden Músáknak egyesült lángja“ lobogott, egyike a kor legérdekesebb egyéniségeinek.⁵ Milyen gazdagok is voltunk a múlt század első felében. Világhírű tudósokat adtunk ekkor az egyetemes emberi kultúra számára, egy Gyarmathy Sámuel, egy Körösi Csoma Sándor, egy Bólyai Jánost. Itt benn pedig olyan vezérszemlekek világítanak, mint Wesselényi Miklós, Dósa Elek és Szász Károly. A szabadságharc után innen áramlik ki a nagy magyar élet vezető rétege: Jósika, Kemény, Szilágyi Sándor, Teleki László és a Tiszák. E nagy szellemi gazdagságnak egyik értéke Szász Domokos atyja, kiben a régi *polyhistorok és aktív politikusok szenvedélye egyesül*. Egy ideig papnak és ügyvédnek készül, majd a bécsi politechnikán mathézist, természettant és vegytant tanul. 1821—36-ig a Bethlen-kollégium jogakadémiájának tanára. Ekkor az udvari kancellária parancsára átmegy a számtan és természet-tan tanszékére, „ami neki igen igen jól esett“. 1848-ban br. Eötvös József mellett államtitkár. 1851—53-ig ismét fizika tanár, az öreg Bólyai utóda. Közben országgyűlési képviselő, nagy reformmozgalmaink vezére, ügyvéd, történétíró, az egyházi és társadalmi élet nélkülözhetetlen tényezője. Baráti köréhez számíthatja az ország legkiválóbb személyiségeit, s mégis mintaszerű nevelője a reábizott ifjúságnak, gondos édesapa s irgalmas, elszánt védője a megtámadottaknak. Feleségével, a félig osztrák, félig nagynémet származású Münstermann Franciskával⁶ hat gyermeket nevel fel, kik közül két fiu püspök, egy egyetemi tanár és költő, egy miniszteri osztálytanácsos és egy kataszteri főhivatalnok kerül ki. Egy leányuk pedig, Horváth Sámuel felesége, egyik itteni család jó szelleme. Az anyja, bár eredetileg katolikus, teljesen beleilleszkedik férje életrendjébe. Ennek távollétében gondosan neveli gyermekeit, hiszen nagy műveltségénél fogva a főúri családok női társaságának kedvence. De otthon végzi a házi-asszony szürke teendőit, főz, foltoz, kötöget, sőt fon is kerek guzsalyán. Férje halála után családos gyermekeit látogatja, gondozza s áldott életét városunkban 1892-ben fejezi be.

⁴ Spectator: Tudománypolitika. Pásztortűz 19 5. 547. l.

⁵ Életrajzát megírta Vajda Dániel tanár feljegyzései alapján (1858) Székely Ödön tanár: *Az öreg Szász Károly* címmel. Erd. Múz. 1908 évf. 193. s. köv. l.

⁶ *Anyánk emléke*. Bpest 1893. E kegyeletes életrajzot főként Szász Domokos püspök állította össze, az alkalmi, halotti beszédekkel kibővítve.

Szász Domokos, a család utolsó előtti fiugyermeke, 1838. máj. 25-én születik. Gyermekkoráról és tanuló éveiről még eddig nem sikerült sok adatot megszerezni. Csak annyit tudunk róla, hogy 1848-ig a Bethlen-kollégiumban, ezután 1851-ig Pesten, majd két évig a Bólyai Farkas kollégiumában szép sikerrel tanul.⁷ Mivel ifjú kora (15 éves korában érettségét teszi) és az idők bizonytalansága miatt tanulmányait nem folytathatja. 1855-ig Károly bátyjánál, egy székely ref. parókián tölti idejét. Egész középiskolai tanulmányozása s különösen annak vége itteni életünk talajában gyökerezik. Előbb Mihályi Károly, Péterfi László és Zeyk Miklós, majd pedig Ercsei János, Szász István és Hegedüs János hat reá felejthetetlenül. De legjobb nevelője mégis atyja, ki bámulatos tudásával és pedagógiai érzékével gondosan irányítja az élénk szellemű ifjú fejlődését. Atyja 25 éves tanári jubileumán nagy társaság gyűl össze s ott csillogtatja páratlan társalgó művészetét a nagy Bólyai is,⁸ aki atyjához annyira ragaszkodik, hogy Pestről való visszatelepedése után őt jelöli utódjának. A család fő kidőlése után Károly bátyja vendégszerető háza fogadja be őt s ekkor kerül közvetlen érintkezésbe a család ősi fészkevel.

1855—59-ig a városunkban központosított teol. akadémia hallgatója, ahol Nagy Péter, Salamon József, Bodola Sámuel és Incze Dániel a mestere. Ezek közül különösen Nagy Péter kedveli meg a rokonszenves tehetséges ifjút. Előbb maga mellett tartja segédlelkésznek, majd 1860-ban 22 éves korában az itteni ref. egyház rendes lelkészévé lesz. Mivel azonban érzi, hogy további tanulásra van szüksége e felelősségteljes állás betöltéséhez, külföldi tanulmányútra indul. Egy évig a heidelbergi egyetem hallgatója, ahol Rothe Richard, a liberális teológiának ez a rokonszenves, meglelelkű alakja és Schenkel Dániel, a merész tollú egyházpolitikus határozza meg gondolkozását. A németországi protestántizmus ekkor már legyőzte a megelőző évtizedek romboló, racionálista szellemű kritikáját. Tübingenben még ott tanít ugyan a híres Baur s elvtársai 1865-ben létrehozzák a Prot. Egyletet. De 1857-ben, főképpen a Skóciából kiinduló Evangéliumi Világszövetség hatása alatt megkezdődik a *pozitív unió* híveinek tömörülése. A belmisszió áldott folyamata pedig, melyért Wichern már 1848-ban annyira buzgolkodott, most már a német egyházi élet közkinccse. Ha még hozzávesszük ezekhez azt, hogy ifjú lelkészünk Svájcba és Franciaországba is ellátogat s mindenütt a komolyabb ref. hitelfogással és intézményekkel ismerkedik meg, elmondhatjuk, hogy külföldi útja nem volt eredménytelen.

1861-ben hazatérve megkezdí lelkípásztori munkásságát. Gondosan készül egyházi beszédeire s német és francia egyházi írók munkáit tanulmányozza. Nagy nyelvtudásával és költői tehetségével Berangert, Heinet és Lamartinet fordítja.⁹ E fordításai főként a Vasárnapi Újságban jelennek meg. Nem csodálkozhatunk azon, ha a szellemi kapcsolatból végül családi összeköttetés is lesz. 1862-ben nőül veszi a lapszerkesztőnek,

⁷ Erdélyi Protestáns Lap, 1899. 13—14. l. Koós Ferenc: Életem és emlékeim I. k. 1890.

⁸ Koncz József: *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története*. 1896. 303. l. Itt olyan élénken társalgott, hogy egy fogás ételből sem evett, végül két híg tojást főzetett magának.

⁹ Eredeti és fordított költeményeit özvegye és fia adta ki 1908-ban. Ismertetése az irodalomtörténet feladata.

Nagy Miklósnak testvérét, Ilonát, ki aztán „egész életében anyagi szeretettel vette őt körül”.¹⁰ Szónoki híre mind inkább terjed és abban a kitüntetésben részesül, hogy az 1864-i itteni közzsínat alkalmával ő hirdeti az Igét az összegyűlt atyáknak.¹¹ Már a beszéd bevezetésében proklamálja a vallási reformok szükségességét s hadat üzen ennek akadályai, az előítélet, a kényelemszeretet és önzés ellen. Sürgeti az egyetemes haladás nevében a keresztyénség korszerű reformját, de csak a *meglevő alapon*, s a szeretet és fegyelem által korlátozva. A beszéd annyira megkapja a hallgatóság figyelmét, hogy két év múlva, Bodola Sámuel püspök halálakor, őt kéri fel a halotti ima tartására.

Lelkipásztori tevékenysége nem akadályozza meg őt a nevelés kérdéseivel való foglalkozásában. 1866-ban átdolgozza Macé francia professzor híres élettani művét: *Egy falat kenyér történetét* unokaöccsei számára. A könyv a táplálkozás eszközeivel és folyamatával foglalkozik, olyan vonzó módon, hogy azt később Zigány Árpád jónevű írónk újból lefordítja s gyermekkorunk egyik legkedvesebb olvasmányai közé tartozik. 1868-ban résztvesz a ref. tanárok értekezletén és itt hosszas javaslatot terjeszt be a vallásoktatás reformja érdekében. A mérsékelt liberáliszmus szellemében hevesen kikel a tarthatatlan ortodoxia és szentimentális pietizmus ellen, s követeli ezek helyett a vallásos lelkület, jellem és erkölcsiség nevelését. Az 1869-i értekezleten már az általa készített oktatási vallástantervet is benyújtja, elkezdve az első elemitől a hatodik gimnáziumig. A terv általános helyeslésre talál és a főkonzisztórium jóváhagyásának reményében szétküldik az összes főtanodáknak. Szász Domokos ekkor írja meg híres tankönyvét: *A vallásos eszmék története* címmel Réville és Scherr külföldi tudósok nyomán (1870).¹² Ez a könyv egészen a múlt század végéig a ref. gimnáziumok legfelsőbb osztályainak nélkülözhetetlen tankönyve lett, amennyiben az egész vallástörténeli fejlődést, a keresztyénség történetének főbb mozzanatait, sőt a legújabb vallásfilozófiai felfogásokat is áttekintően ismerteti. Természetesen ma már tartalma, de különösen szempontjai elavultak.

1870-ben Szász Gerő lelkészársáival együtt kezdi meg az „*Erdélyi Protestáns Közlöny*” szerkesztését. Ennek a lapnak nemcsak irányító és építő, de egyúttal a múlt emlékeit híven lejegyző, adatgyűjtő szerepe is van egyházi életünkben. Történelmi emlékeit Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Török István és különösen Koncz József bocsátja a nagy közönség elé, pótolhatatlan emlékeket hagyván így az utókorra. Ebben az évben kezdődik meg az egész magyar protestántizmusban a liberális gondolkodású lelkészek és tudósok tömörülése. A mozgalom élén Ballagi Mór áll, a pesti teológia és keleti nyelvészet büszkesége. Az alakuló gyűlés 1871. okt. 3—4-én megy végbe a pesti vármegyeház tanácsstermében.¹³ Egyes radikális egyházi emberek, többek közt Ferencz József unitárius püspök, egy, a szabadelvű katolikusokat is magába foglaló Reform Egylet megalakítását tervezik, de a nagy többség megmarad a szerényebb *Protestáns Egylet*

¹⁰ Erdélyi Protestáns Lap, 1889. 15. l.

¹¹ L. Vall. reformok szüksége c. kéziratát a Teol. Fak. könyvtárában.

¹² L. a könyv bevezető részét.

¹³ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1871. 1927 s. köv. lapok.

elnevezés mellett, sőt Szász Domokos indítványára hangsúlyozzák, hogy minden forradalmi újítástól óvakodva, a jelen alapon akarják a reformmunkát tovább folytatni. Köztudomású, hogy az Egylet nagy irodalmi tevékenység után 1883-ban megszűnteti működését s később helyet ad az 1888. ápr. 16-án megalakuló Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak. Ebben az unitáriusok nem vesznek részt, de kivonulásuk előtt tisztelettel hajtják meg az elismerés lobogóját a magyar protestántizmus s nekik testvéri kezet nyújtó vezetői: Vay Miklós, Tisza Kálmán és László, Prónay Dezső, Szász Károly és Szász Domokos püspökök és lelkes táboruk előtt.¹⁴ Még a Protestáns Egyletben olvassa fel Szász Domokos egyik legérdekesebb dolgozatát (*A confessiók kérdése, tekintettel az úgy nevezett apostoli hitformára*, Pest, 1872). E rövid tanulmányban arra a meglepő eredményre jut, hogy az ú. n. apostolicum egyik történeti egyháznak sem fejezi ki a hitét teljesen. (?) A rombolás helyett azonban azt ajánlja, hogy térjen vissza a protestántizmus régi, reformáció-korabeli hitelveihez s ezeket igyekezzék korszerűen átdolgozni, természetesen a lelkiismeret kényszere nélkül. Egy év múlva jelenik meg *Laboulaye Eduard* francia publicista művének: *Az Egyesült Államok történetének fordítása*, amelyet Huszár Imrével, a közismert Verne-fordítóval együtt készít el. Szász Domokos a mű harmadik kötetét fordítja le, amely az E. Á. alkotmányának történetét tárgyalja. A francia szerző már mérsékelt köztársasági gondolkozású s a Rousseau-féle népfelség „rettenetes eszméjével” szemben az egyéni jogokat szabályozó s a nemzeti közakaratból született alkotmány szűkségét hangoztatja. Leszögezi azt, ami fordítónknak is életelvé lesz, hogy a szabadság nem féltelenséget, hanem még nagyobb felelősséget és társadalmi kötelezettséget jelent.

Közben megváltozik az itteni közoktatás képe. 1872-ben megnyílik városunkban az egyetem. A protestánsok nagy reményeket táplálnak Eötvös József ígérete alapján, hogy itt egy közös teol. fakultást fognak nyerni. Reményük azonban a nagy miniszter halála és egyéb, itt meg nem említhető körülmény miatt füstbe megy. Az új egyetemen kiváló ref. tudósok is helyet foglalnak, többek között Szász Béla is, aki a filozófiát adja elő, s mégis testvére, Domokos, úgy érzi, hogy valami még hiányzik a szellemi életből: az itteni protestáns kultúrfejlődést betetőző egyetemi kar. Ennek pótlására veti fel azt az eszmét, melynek érdekében olyan emésztő harcokat vív, s amit csak élete alkonyán tud megvalósítani: *egy ref. főiskola felállítását az egyetemmel kapcsolatban!* Szívós buzgolkodására az 1874. április 19-i ker. közgyűlésen Tisza László és társai benyújtják az indítványt, hogy a Bethlen-kollégium teológiai szemináriuma ide tétessék át. A közgyűlés előbb a főtanodák és egyházmegyék véleményét akarja hallani s ezért az indítvány tárgyalását elhalasztja.¹⁵ A következő évben jelenik meg Szász Domokos terjedelmes röpirata: *A M. Kir. Tudományegyetemmel Kapcsolatban Felállítandó Ev. Ref. Teol. Fakultás és Tanárképezde Tervezte* (1875). Ebben már benne van későbbi küzdelmeinek egész fegyvertára. Hivatkozik Apáczai prófétai

¹⁴ Keresztény Magvető 1888, 141. l. és 1889. 125—126. l.

¹⁵ Ref. egyh. ker. közgy. jegyzőkönyv. 127—129. p.

szózatára, a Habsburgok XVIII. sz.-beli kísérleteire, Eötvös ígéretére és sürgeti, hogy *ma* kell betetőzni a protestáns oktatást, egy az egyetem bölcsészeti karával, sőt az itteni magyar gazdasági iskolával is kapcsolatos teológiai és tanárképző intézet felállításával. A teológia tantervét már közli is s egyúttal Imre Sándor kitünő pedagógusunk véleményét a tanárképző tantárgyaira, vezetésére és működésére vonatkozólag. A röpiratra Kovács Albert pesti teol. professzor válaszol s gyakorlati és egyházi érvekre hivatkozva követeli, hogy a teológia eddigi helyén maradjon, sőt nem riad vissza Szász Domokos egyéni megvédolásától sem.¹⁶ Ő azonban nem hagyja magát. Terjedelmes *Válaszában* (1875) cáfolja Kovács Albert érveit. A vita már ekkor nagy hullámokat ver mind az egyházi, mind a napilapokban, s habár 1876-ban Mikó Imre is a párt segítségére siet s a teol. fakultás részére 4000 forint értékű földtehermentesítési kötvényt ad,¹⁷ mégis az indítvány egyelőre lekerül napirendről. A következő események azonban már előre vetik árnyékukat. 1878. jún. 18-án Szász Domokost nagy szavazattöbbséggel egyházkerületi főjegyzőnek választják.¹⁸ Mint ilyen átveszi az „Erdélyi Prot. Közlöny” szerkesztését is, s ezzel megindul hatalmas befolyása az itteni ref. közvélemény irányításában.

2.

Sajátságos jelenség, hogy a múlt század második felében mennyire kihal a lelkekből a személyes jellegű emlékiratszerű feljegyzések iránti hajlam. *Salamon József* teol. tanár rövid önéletrajzán kívül¹⁹ csak *Koós Ferenc*²⁰ és legújabban *Bodor János* lelkészek²¹ hagynak reánk személyes jellegű emlékeket. Szász Domokos is lázas tevékenysége közben nem ér rá önéletrajzot írni. Meg kell elégednünk személyisége belső rajzánál prédikációi és püspöki jelentései olvasásával. Főképpen az érdekel minket, hogy ezekben mennyire emelkedik fölül kora átlagos hitbéli felfogásán és mennyiben jelentkeznek ezekben későbbi tetteinek rugói, jellemének feltűnő vonásai. Beszédeiben²² feltűnő az, hogy a közismert protestáns hitelvek mellett e liberális korban a *Szentírás* döntő jelentőségét mennyire hangsúlyozza. Szerinte az evangélium felett ítélni addig nem lehet, míg azt nem ismerjük. Arra pedig egy élet is kevés. Az Ige legfőbb feladata az, hogy meggyőzzön minket bűneinkről. Az emberi szó csak előkészít minket erre. Ellene van a szélsőséges, morálizáló és önkényes bibliamagyarozatnak, mindent *csak a Krisztus szempontjából* lehet megérteni a Bibliában. Ő egyúttal a bűnbocsánat és kegyelem forrása, akit épp ezért szeretnünk kell. Csodálatos, hogy ebben az intellektuális, vagy legfennebb költői hasonlatokat csillogtató igehirdetés korszakában beszédet mer mondani a Jézus szeretetéről s

¹⁶ Protestáns Egyházi és Iskolai Szemle, 1875. 2. 3. sz.

¹⁷ Ref. egyh. ker. közgy. jegyzőkönyv, 1877. 41. l.

¹⁸ U. o. 1878. 136. l. Ellenfele Benkő János esperes, a jelenlegi püspökné nagyatyja.

¹⁹ Erdélyi Protestáns Közlöny 1877. év.

²⁰ Életem és emlékeim I—II, 1870.

²¹ Utam, 1936.

²² Prédikációi főképp a Szász Gerővel együtt szerkesztett Erdélyi Prédikátori Tárbán (1871—73) s az *id. Szász Károly és Molnár Lőrinc* kiadásában (Negyven egyházi beszéd. Bpest 1902—3, I. II. k.) állanak előttünk. Temetési beszédeivel itt nem foglalkozom. Kéziratai kevés újat tartalmaznak.

valóságos *misztikus* hangok zendülnek meg ennek befejezésében, az Énekek éneke alapján. Persze azért a liberális igehirdetés eszmevilágától, kifejezéseitől nem tud teljesen megszabadulni. A keresztyén életről azt tanítja, hogy ennek legfőbb jellemvonása a harc önmagunk és a világ ellen. Szívesen szereti e mellett az ilyen témákat: Az Isten által elének tűzött cél elérésébe vetett hit, Keresztyén hősiesség, Örök harc, Állhatatosság a hitben, Isten mellett munkálkodó szolgák vagyunk. Mindezek forrása az a kegyelem, mely nemcsak célt és jogcímet ad a munkának, hanem véd és segít is minket. Hisz abban, hogy az egyszer megvetett alapon fel lehet építeni a mai vallási életet.

Mindezek igehirdetésének *biztos, határozott, férfias színezetet* kölcsönöznek. Püspöki jelentései rövid bevezetés után mindjárt a tényekre térnek át. Hirdeti, hogy *ezer szónál többet ér a legparányibb tett.*²³ Az elébe toluó tervek megvalósítását elsősorban ő maga veszi munkába s amilyen lelkiismeretes pályája kezdetén a vallásoktatás reformjának elkészítésében, épp olyan aprólékos az Országos Ref. Gyámintézet (1891), vagy a helybeli Ref. Szeretetház terveinek kidolgozásában. Mindezek gondolkozásának *pragmatizmusára* vall, amelynél fogva terveit azonnal igyekszik átvinni a való életbe. Korának gondolkozásához híven az egyház szolgálatát elsősorban a nemzeti élet szolgálatában látja s ezt főképp intézmények, külső keretek alkotásával igyekszik teljesíteni. Itt ütközik ki az ideális világfelfogás egyik következménye: a legfőbb célok szolgálatában gyakran földi eszközök jönnek tekintetbe. Szerencsére élete végén már meglátta az evangélium mélyéből felfakadó, egyéni és közösségi megújulás szükségét is.

3.

Az 1885-i kerületi közgyűlés fordulópontot jelent a transzilvániai ref. egyház életében. Százhetven év után végre püspökét ismét szabadon választhatja. Addig t. i. felve a más vallású uralkodó megerősítésétől, rendszeren a mindenkori főjegyző „succedalt” a püspökségre. Mivel most már református miniszterelnök kormányzása alatt erre ok nincs, egy korábbi zsinati határozat (1871) értelmében a választás szabad. A május 30-i gyűlésen ismét szembekerülnek egymással a teológia helye fölött vitatkozó két párt hívei. Az elsőnek Szász Domokos, a másodiknak dr. Kovács Ödön teol. r. tanár a jelöltje. Az utóbbi párt a szavazatoknak még egyharmad részét sem tudja behozni s Kovács Ödön 43 szavazatával szemben Szász Domokos 151-et kap. Az elnöklő Bánffy Dezső úgy üdvözli őt, mint személyes barátját volt tanulótlársát s kijelenti, hogy egyházunk drága kincsekkel terhelt hajóját nyugodtan bízzák reá. Mindenki feszülten figyel, hogy hol fog ez a tettvagyó, gazdag lélek a munkához.

Ott, ahol a legnagyobb szükség volt reá: a *szétzüllött, pusztulásnak induló hívek és egyházak területén.* 1886-i jelentésében,²⁴ miután röviden jelzi az 1883-i középiskolai törvény által teremtett új feladatokat s az egyetemes magyar egyház várható segítségét, rögtön rátér legfontosabb terve megvalósítására, a *körlelkézségek megszervezésére.* Egy év alatt bejárja a kerület legveszélyeztetettebb pontjait: négy egyházmegye elhanyagolt

²³ Püspöki székfoglaló beszéde. Ker. jkönyv 1885. ²⁴ Ker. jkönyv. 1886, 13. s köv. 1.

egyházait és három vegyes lakosú városunkat. Útja hajdan virágzó egyházközségek dűledékei között vezetett el s templomok és iskolák romjai vetettek rá sötét árnyékot. „Egyes egyházközségek élettörténete alig egyéb, mint szomorú tengődés és szünet nélkül való vívódás a létért.” Mint jó orvos, nem szalad meg a betegség elől, hanem számbaveszi a segítés lehetőségeit. Ahol meghallja hogy kitérészi mozgalom indul, oda *azonnal* kiszáll s személyes megjelenésével, sőt messze elnyúló befolyásával már csirájában elfojtja az ilyen bajokat. A következő évben már örömmel jelenti,²⁵ hogy a veszélyes helyekre 23 új papi állomást fog felállítani. Forrásai az egyetemes egyház által 1881-ben létesített Országos Közalap, melynek ezután — indítványára — jövedelme 25%-a e célra fog fordítatni, 40%-a pedig a szűkölködő egyházak építkezéseit támogatja. Második forrás az 1884-ben létesített EMKE, hol kitartó küzdelem után megnyerte nemcsak iskoláink, de egyházaink támogatását is.²⁶ Végül saját kerületünk erőit mozgósítja. Örömmel jelenti, hogy 12 már megszervezett állásra a legtehetségesebb és legtevékenyebb ifjú papokat sikerült neki megnyerni. E téren különben ő maga is nagy vonzó erővel bírt. Megindul nemcsak innen, de még a pesti teológiáról is az ifjú, lelkes munkaerők áramlása a körlelkészségek felé. A püspöknek nincs egyéb dolga, mint fejleszteni az országszerte népszerű akciót. 1890-ben már 25, 91-ben 29, 95-ben 35, 97-ben pedig közel 40 körlelkészség szerveztetik meg, melyeknek életéről egészen a világháborúig minden évben beszámol az Igazgatótanács. 1887. szept. 8—13-án az *ókirályságbeli (romániai) egyházmegyét* szervezi s az itteni egyházakhoz csatolja az egyetlen bukovinait is, honnan a lelkész (Tomka K.) vezetésével a hívek nagyrésze Hertelendifalvára hazatelepedett. A szept. 10-i gyűlésen esperest, főgondnokot, egyházmegyei tanácsot és képviselőket választat s az egyházmegyét — missziós jellege fenntartásával — a kerület és egyet. egyház alá helyezi. Közben egyéb tervek kerülnek megvalósulásra. Az 1887-i egyetemes konventi gyűlésen indítványára állandó kölcsönt (tőkekamat segélyt) folyósítanak a gyengén javadalmazott papi állomások javára,²⁷ majd az államsegély egy részét ugyancsak erre a célra köti le. De azért a nyomor még mindig nagy: 542 papi állás közül 300-nak 500 frton, 100-nál többnek pedig 300 frton aluli javadalma van (198), úgy hogy 1897-ben egy egyházkerületi hitelbank felállítását tervezi, Pokoly József indítványára szövetkezeti alapon.²⁸ Ez a terv azonban, mely a kepe megváltását minden egyházban lehetővé tette volna, egy év múlva megbukik. Szerencsére a közép- és elemi iskolák fenntartása az államsegély és nyugdíjintézetek támogatásával biztosítva van.

Nem lehet csodálni, ha Szász Domokos ennyi nyomorúság és tehetetlenség láttára *pénzügyi vállalkozásba* fog. Az 1890. nov. 4-én tartott ker. közgyűlés felelősségre vonja őt azért, hogy az egyház vagyonát tőzsdei üzelmekre használja fel.²⁹ Ekkor bejelenti azt, hogy ő a megelőző évben a legelső magyar és külföldi pénztekintélyek tanácsára csakugyan felvett az Igazgatótanács helyeslésével egy millió forint lombárd kölcsönt az Osztrák-Magyar Banktól. Ezzel 5%-os magyar papíráradék kötvényeket

²⁵ U. o. 1887, 13—20 l. ²⁶ Papp Gábor dunántúli püspök levele e tárgyban kéziratjai között. ²⁷ Ker. jkőny 1888, 16. l. ²⁸ U. o. 1897, 105. l. ²⁹ U. o. 1890, 72. s köv. l.

vett s egyúttal 444.000 forint névértékű papíráradékot az egyház köztőkéjéből elhelyezett a kölcsön biztosítékául. Így sikerült neki évi 10.000 forint új jövedelmet biztosítani és bocsátani a kerület rendelkezésére. A közgyűlés a jelentést elfogadja s egy bizottságot küld ki a további ügyletek ellenőrzésére. Hiába minden. A vád mindegyre felhangzik a püspök vagyonkezelése ellen. Sőt 1896-ban elrendeli a közgyűlés az ő hivatali ideje alatt történt pénzügyi műveletek felülvizsgálását. Egy év múlva a bizottság bejelenti, hogy a kerület vagyona *egy félmillióval gyarapodott!* Az értékpapírokon kívül van az egyházkerületnek városunkban 4, Budapesten 5 palotája, vidéken pedig egy tisztességesen jövedelmező birtoka.³⁰ Legutolsó jelentésében (1898) nyugodtan állapítja meg Szász Domokos,³¹ hogy nem hiába dolgozott: „Isten színe előtt szent fogadást tettem, hogyha én áldozatul is esem, a Tőle nyert parányi erő egész teljességét fölszen-telelem arra, hogy anyaszentegyházunk sajnó sebeit meggyógyítsam. Új nyomokat igyekeztem verni, új meg új jövedelmi forrásokat nyitni és szerettem volna a mi kicsiny hazánknak még bérceit is arra kényszeríteni, hogy vesszöm érintésére fakadjanak azokból üdítő cseppek.” A felsorolt eredmények mellett megemlíti, hogy a kerületi özvegy-árvai gyámintézet alaptőkéje 14 év alatt szinte megháromszorozódott. A teológia alaptőkéje ennek kezdetén 1500, most pedig 263.000 frt, ezen kívül egy nagy bérház tulajdonosa és egy 30.000 forintos alapítvány hagyományosa.

Ez utóbbi tény régi terve, a *teológia átköltöztetése* megvalósításának az eredménye. Püspöksége negyedik évében (1888), a teológia ötödik tanszékének szervezésével kapcsolatban sikerült kimondatnia, hogy a kerület vállalja magára a főiskola fenntartását s annak akadémiai színvonalra való emelését. 1889-ben ismét engedélyezi a közgyűlés az itteni teológia és tanárképző számára az adománygyűjtést, de kimondja, hogy az eddigi helyen a teológia továbbra is fenntartandó. Két évi gyűjtés után sikerül Szász Domokosnak a pesti egyetemes zsinaton (1892. ápr. 2) elfogadtatni, hogy a ref. egyház főiskolai nevelését a helybeli teol. fakultáson és a debreceni tanárképző keretei között valósítsák meg. A harc mindegyre kitör a két párt között, de már nem lehet megakadályozni, hogy a püspök 1895-re az új épületet fel ne emelje. Mindössze annyit érnek el ellenfelei, hogy két új teol. tanár választását engedélyezik a Bethlen-kollégiumnak. Közben 1895 szept. 15-én megnyílik az új teol. fakultás s a régin mindössze 20 hallgató marad. Igazi liberális megoldás. Hadd győzzön az erősebb! Mikor azonban a Bethlen-kollégium tanárai továbbra is kitartanak csekély számú hallgatószámukkal teológiájuk mellett, 1896. júl. 7-én a kerület kimondja az ottani főiskolai oktatás megszüntetését.³² Ezt megelőzte az isteni bölcseségnek az a megdöbbentő intézkedése, hogy e vidéki főiskola tanárai egymásután halnak el, úgy hogy az utolsó tanévet már Bartók György és Jancsó Sándor lelkészek, magántanárok látják el az időközben odaküldött Kecskeméthy Istvánnal együtt. Az új teol. fakultás professzorai az ébredő evangélizálás és belmisszió szellemét hozzák az ifjúság közé és az egyházba. Ez ellen a régi libe-

³⁰ 1896. 13. l. és 1897. 15. l. ³¹ 1898. 17. s köv. l. ³² Ker jkönyv 1888. 59–62. l. 1889. 97–99. l. 1892. 84. l. 1896. 34–40. l. V. ö. Ellenzék, 1896 ápr. 13.

rálizmus nevében Szász Gerő főjegyző veszi fel a harcot. A küzdelem annyira kiélesedik, hogy Szász Gerő, látva a püspöknek a teol. tanárok iránti, jó indulatú semlegességét, lemond magas egyházi tisztségéről s helyét Bartók Györgynek engedi át. Szász Domokos fájó szívvel veszi tudomásul régi, hű munkatársának távozását. De egyebet nem tehet érte. A mind inkább szaporodó reverzálisok és terjedni kezdő szekták figyelmeztetik arra, hogy ezután mélyebben kell szántani. Elég előrelátó volt ahhoz, hogy a belmisszió melletti nyílt állásfoglalásával ismét belevéssé egyháza köztudatába az egy szükséges dolog nélkülözhetetlenségét.³³

Alkotásaira a koronát az itteni Ref. Szeretetház megalkotásával tette fel. Alig nyújtja be egy vidéki lelkész 1894-ben a kerület elé erre vonatkozó indítványát, s fogadják el azt, már a következő évben beterjeszti saját maga által végzett számításait. Hiszen szerinte a papi árvák megmentése nemcsak a humanizmus követelménye, hanem az egész anyaszentegyház jövődjére kiható kérdés is. Az intézmény forrásai az országos egyház és kerület segélyalapjai s a papok járuléka. A megoldás azonban lassan halad, úgy hogy 1897-ben engedélyt kér a Szeretetház részére rendezendő, országos sorsjáték kiírására. Es meghal, mielőtt az új épületet megnyílhatta volna.³⁴ Az intézmény utódai alatt kibővült fizetéses középiskolai tanulók internátusával s a leányárvák ma is biztos otthont nyernek benne.

*

Multis ille bonis flebilis occidit. Mikor halálhíre szétröppent az országban, mindenki megdöbbenéssel vette tudomásul. Fájlalta maga az uralkodó is, aki a ref. egyház püspöke iránti bizalmát azzal fejezte ki, hogy minden évben elküldötte négy-öt szűkölködő vagy építkező egyháza részére a maga adományát. De legjobban síratta rang és felekezeti különbség nélkül a transzilvániai magyar társadalom. Valahogy nem tudták elképzelni az itteni létérti küzdelmet az ő vezéregyénisége nélkül. Egyik temető orátora szerint az antik kor is hősei közé sorozta volna őt. De megjegyzi, hogy „ez az uralkodó szellem — szolgált”. Ez különbözteti meg csakugyan a reneszánsz hőseitől. Egyik utóda, Kenessey Béla³⁵, ezt mondja róla: „Mennyi álma lehetett ennek a minden első benyomásra oly fogékony léleknek és mennyi álmatlan éjszakája ama harcok miatt, amelyeket vívnia kellett egy-egy álma megvalósítása miatt!”

Még ma is sóhajtva nézünk hatalmas alakja után. Nehézségeink, feladataink terhe alatt most is roskadozunk s a lelki erő sokaknál kiapadóban. Az itteni egyházak — s közös testvérük, az Erdélyi Múzeum — aggódva kémlelik az eseményeket s várják a Szent Léleknek újabb kitöltését.

Dr. Nagy Géza.

³³ L. *Akik kősziklára építettek* c. könyvem (1957) 217—18. l.

³⁴ 1894-i ker. jkönyv 114 l. és 1895., t8—70. l. Csak 899-ben tudták megnyitni.

³⁵ Szász Domokos erdélyi ev. ref. püspök emlékezete. 1899. Molnár Albert és Kenessey Béla teol. tanárok beszédei.

A román zene fejlődéstörténete.

A román muzsika multja csak egy százados, tehát egészen fiatal, de fejlődéstörténetében benne van a nyugateurópai műzene minden jellegzetes irálya, miként a tenger vizének egyetlen cseppje magában foglalja a nagy óceánok vizének minden sajátosságát. A nyugateurópai műzene több évszázados fejlődését összesűrítve adja a román zene története.

A románság nemzeti élete fiatal, így műzenéje sem tarthatott lépést a nyugateurópai muzsika fejlődésével. Nyugat zenekultúrája, miként nemzeti történelme, több évszázados. Az emberi műveltség fejlődése jóval megelőzte a műzene kialakulását. A zene fejlődésvonala csak lomhán, nagy késéssel követi a többi művészetét, mintha a tanult muzsika megérése jól előkészített, művelt talajt kívánna. Az öreg európai nemzeteknél a zenei műveltség csak akkor jelenik meg, amikor már a többi kultúrtenyező fejlődésének delén van, vagy azt már jóval meg is haladta.

I. A román zene ókora.

Az ókor határállomásait igen nehéz megállapítani, mert nincsenek írott emlékei. Kétségtelen azonban, hogy ennek a kornak kétféle zenéje volt: a) a nép zenéje; b) az egyház zenéje.

a) *A népzene.* A nép bizonyára régen is énekelt, tehát feltételezhető, hogy voltak népdalok. A népdalgyűjtés, a népdalok elemzése, összehasonlítása csak későbbi tudomány, de az újabban összegyűjtött és tudományosan megvizsgált, kétségtelenül ősi eredetű román népdalok azt bizonyítják, hogy a román népdalnak három csoportja létezett: 1. A mindennapi élet lírai megnyilatkozásait adják a *doinák*, melyek a vágy, a meglegedettség, a bánat, az öröm, a szerelem érzelmeiből fakadtak. 2. A pihenés hetenkénti ünnepe táncban egyesít öreget-fiatalt: a táncdalok legjellegzetesebbje a *hóra*. 3. Végül a népi lélek vallásos megnyilatkozásaiból születtek meg a *kolindák*, amelyek valamely szent, vagy vallásos esemény dicsőítésére szolgálnak és néha évenként csak egyszer, kivételes ünnepekkor szólalnak meg. Ezek az ősi népi dallamok ó-szláv és török hatást őriztek meg, de hangsoraik sokszor mutatnak hasonlatosságot a régi görög, középkori egyházi, de még a pentaton, egész hangközű hangsorokkal is. A népdalok szigorú, elfogulatlan vizsgálata és tanulmányozása még sok munkát fog adni a zenetudósoknak. A korszerű folklor van hivatva arra, hogy kétségtelenül eldöntse a román népdal ősi eredetét. A román zene ókorában a népdalt csak a nép ismeri és énekli. Ez a zene egyszólamú.

b) *Az egyházi zene.* Az egyházi zenét a papok és a körük csoportosult tanultabb elemek ismerik. Műzenének a nyomát sem lehet az

ókorban találni. A régi románlakta területeken járt idegenek útleírásaiból tudjuk, hogy az ókor egyházi zenéje görögös, bizánci és szláv elemeket tartalmazott. Aleppói Pál említi, hogy Târgovișteben szépen adtak elő húsvéti dalokat görög és román nyelven. Dimitrie Cantemir fejedelem írja, hogy a görög és ó-szláv-nyelvű éneklést az egyházi zenében Vasile Lupu vezette be 1634 és 1653. között. Ez időtájt egyházi énekeseket még nem képeztek ki, rendes hangjegyzés sem létezett. Az egyházi énekeket hallomásból tanulták az öregektől a fiatalok, és ha valaki le is jegyezte énekeket, annak módja teljesen egyéni volt. A XVI. században kezdenek valami egyszerű, zavaros rendszert vinni az egyházi énekek lejegyzésébe. Amikor Konstantinápoly elfoglalása után (1453) a törökök kiüldözik a görög papokat, egy részük román-lakta területekre menekül. Ezek a menekülő görög püspökök, papok, szerzetesek honosítják meg a román egyházban a görög pszaltikus éneklést. Azelőtt az egyházi zene dallamkincsének ó-szlávnak kellett lennie, amint egyik-másik régi kolinda dallamán ki lehet mutatni. Az ókori román egyházi zene is egyszólamú.

II. A román műzene középkora.

A román zene középkorát már írásos emlékek jellemzik. A népi zene és egyházi zene mellett a nyugati műzene hatására ekkor már jelentkezik a házi muzsika, a hangversenyélet s az első zeneszerzők nevével is találkozunk.

a) *A népzene.* A népdalban rejlő szépségekre a külföld hívja fel a románság figyelmét. Az első írott emléket az egyik Esterházy hercegnek tulajdonított kéziratban találják fel. Ebben le volt jegyezve egy „oláh tánc”. Kájoni János ferenczi szerzetes 1663-ban lekottáz egy dalt, melynek címe: „Lupu vajda asszonyának dala”; ugyancsak ő ír le egy román táncot is. Egyik legfontosabb írott emlék Fr. I. Sulzernek *ő ír le egy román táncot is.* Egyik legfontosabb írott emlék Fr. I. Sulzernek: *Geschichte des transalpinischen Daciens* című munkája, mely 1781-ben jelent meg Bécsben. A mű második kötetében a szerző leírja az ókirályság zenéjét és lejegyez 10 eredeti román népdalt, közöttük egy fölötté jellegzetes *övtáncot* (Gürteltanz). Ezek a népdalok, melyek 150 éves lejegyzések, *nem mutatják a keleti zenének a román népdalra gyakorolt hatását.*

A XIX. század elején néhány idegen zenész kerül az országba; ezeket megkapta a román népi dallamok különlegessége és megkezdették lejegyzésüket. Az első román ember, aki román népi dallamokat gyűjteni és jegyezni kezdett, *Anton Pann* volt. Ő Chrysantos hangjegyzési módszerével írta le a népdalokat. Első művében, a *Versuri muzicești ce se cântă la nașterea Mântuitorului nostru Is. Hr.* címűben (Népdalok, melyeket Megváltónk Jézus Krisztus születésekor énekelnek), amely 1841-ben jelent meg, karácsonyi dalok szövegei találhatók. A dallamok csak a mű második kiadásában jelentek meg. A román népdalgyűjtés szempontjából nagy értékű *Anton Pann*-nak 1846-ban megjelent *Poesii populare* (Népdalok), továbbá az 1850-ben megjelent *O șezătoare în țară* c. írása és az 1850—1852 között kinyomtatott 6 füzet, melyeknek gyűjteményes címe: *Spitalul amorului, sau Cântătorul dorului.* Ez időtájt naptárakban és egyéb füzetekben is jelentek meg román népdalok. *Anton Pann* egyik tanítványa, a

râmnicul vâlcea-i C. Dimitrescu is, értékes népdallejegyzéseket hagyott hátra. Mind a Pann-, mind a Dimitrescu-féle népdallejegyzések egyszólamúak, kíséret nélküliek és a lejegyzés rendszere régi pszaltikus. Ezeket a népdalokat a nép énekelte, szájhagyomány és hegedősök útján terjedtek. A román lantosok, hegedősök éppen úgy bolyongtak és kóboroltak egyik udvarháztól, az egyik bojártól, vajdától a másikhoz, mint a francia *troubadouros*, a német *Minnesängere* vagy a magyar Tinódi Lantos

129

МОДЪРИЛЕ

КЖНТЪРИЛОР

ДИН АЧАСТЪ БРОШЪРЪ.

МОДАРА Ф НА Т. (ФУЧА З.)

я о аі і і і і і кз.

а а о о аі і і і кз (Біс.)

млат мѣ і і ккк н і і і і і

і і ка мі і і і і і кз

млат мѣ і і ккк н і і і і і

9. Б. 5.

Pszaltikusan lejegyzett népi dallam Pann Anton „Spitalul amorului” című művéből.
București, 1852.

Sebestyének. Keresztül-kasul járták az országot és dalaikkal szórakoztatták az udvarházakat. A tánczenét is ők nyújtották. A népdalok igazi terjesztői, népszerűsítői ők voltak. Egyik-másik országos hírre, népszerűsége tett szert. Leghíresebbek közülök: Barbul Lăutaru, aki Liszt Ferencnek játszott, Costica Candeanu és Ciolac. Olyan a szerepük, mint volt a középkori német Spielmannoknak és francia jongleuröknek. A legrégebb román népi hangszerek voltak: a pásztorok által használt egyszerű egy- és kétágú síp (hossza kb. 80 cm. és hat lyuka van), a havasi kürt, a 18 ágú pánsíp, a duda, a koboz, cimbalom, hegedű. A régi hegedősök hangszerei hegedű, koboz, duda és cimbalom voltak.

b) Az egyházi zene. A román egyházi zene középkora Bizánc bukása után kezdődik. A románok lakta területekre menekülő bizánci egyházi

emberek már ismerik a hangjegyírást és így az ebből a korból való feljegyzések a XIV. századbeli Kukulizis János görög zenész hangjegyíró rendszerével készültek. Az egyházi zene gyakorlatában a XVII. század végén nagy fordulat áll be. A régi bizánci dallamokat megtartják ugyan, de a zene szövegét az eredeti görögből és ó-szlávból románra fordítják. A legjelentősebb fordító Dosoftei moldovai metropolita. A zene természetesen egyszólamú, mely nem is ismeri a polyfoniát. Bucureștiben csak 1817-ben alakul egy egyházi zeneiskola, a Kons'antinápolyból menekült Efezusi Péter vezetésével. Itt tanul a román egyházi zene két legjelentősebb személyisége: Anton Pann és Macarie szerzetes. Iașiban már 1778-ban működik hasonló iskola Grigore Vizanti konstantinápolyi énekes vezetésével. Ebből az iskolából került ki Dimitrie Suceveanu, a híres templomi énekes. Bukovinában 1774-ben a putnai apátságban volt egyházi énekiskolája; hasonlót találunk 1840-ben Comaneștiben, de ezt később átviszik Cernăuți-ba. A XIX. század elején madythosi Chrysantos újjörög zeneűjítő, durazzói érsek, konstantinápolyi zenetanár a már feledésbe merült és értelmetlenné vált régi bizánci és Kukulizis-fele hangjegyírás elemeinek felhasználásával megcsinálta az újabb keletű görög egyházi zeneírás rendszerét. Chrysantosnak 1821-ben Párizsban megjelenik újjörög nyelven írt műve (Bevezetés az egyházi zene elméletébe és gyakorlatába), majd 1832-ben Triesztben *Theoretikonja* (zeneelmélete). A két mű visszhangja a román fejedelemségekben igen erős volt. A románság nemzeti megújódása első éveit élte és így lelkesedéssel fogadta Efezusi Péter mozgalmát, aki bevezette a román egyházi zenébe a nagy Chrysantos új egyházi ének- és hangjegyíró-módszerét.

A nemzeti megújódás korában két komoly tehetségű egyházi zenésze van az országnak: *Anton Pann* (1794—1854) és *Macarie* szerzetesfőnök (1784—1846). Mindketten lelkes hívei és népszerűsítői voltak Chrysantos új módszerének. Nagy hozzáértéssel és lelkesedéssel kezdték meg a román egyházi zene korszerűsítését. Macarie 1823-ban Bécsben kiadta saját „*Theoretikon*”-ját (zeneelméletét), Anton Pann pedig megírta „Az egyházi zene elméleti és gyakorlati alapjai” című művét s ezekkel megvetik az alapját a román egyházi zene fejlődésének és megújódásának. E két mű voltaképpen újat nem tartalmaz, csak román nyelven magyarázza, népszerűsíti és alkalmazza a Chrysantos tanításait a román egyházi zenében. A bizánci egyházi zene szelleme teljesen elűt a román népi zenétől, így érthető, hogy ennek meghonosodásával majdnem egyidejűleg a bizánci egyházi dallamok közé román népdalelemek szivódnak fel és a gyakorlatban a bizáncitól eltérő, sajátosan eredeti román népi dallamokkal átíratott romános nemzeti egyházzene alakul ki. Az egyházi és népi zene e különös hatását megtaláljuk a nyugateurópai zene középkorában is, amikor Ambrosius és Gergely püspök összeírja és egybegyűjti az egyházi zene dallamait, aminek nyomán megindul az európai egyházi zene újjászületése, majd megteremtődik a többszólamúság (polyfonia), végül pedig az egyházi zene, a népi és a házi muzsika kölcsönös hatása alatt kialakul az európai műzene.

Amikor Anton Pann és Macarie összegyűjti az egyházi gyakorlatban használt dallamokat, ezzel egyszersmind megalapozzák az új nemzeti

egyházi zenét. A mozgalmat betetőzi Cuza fejedelem 1863. február 15-i törvénye, amely az egyházi gyakorlatban megtiltotta az idegennyelvű éneklést. Ettől kezdve a templomokban románul énekelnek. Az egyházi énekek szövegét görögből Macarie és Pann fordította románra. Ugyancsak

Macarie szerzetes templomi „Anastasiar”-jának címlapja. Bécs 1823.

ők nemcsak az egyházi, hanem a népi dallamokat is összeszedték és lejegyezték, s ezzel ösztönszerűleg is megjelölték az útját az új román műzene kifejlődésének.

Nálunk, Bánátban és Bukovinában a román egyház nem ismerte sem a régi Kukulizisz-, sem a Chrysantos-féle pszaltikus hangjegyírást. Az egyházi zenét ezekben az országrészekben a szájhagyomány őrizte meg, ez volt az oka annak, hogy az erdélyi egyházi zenében olyan sok

népi dallam kapott helyet, míg a bukovinai egyházi dallamok közé orosz, a bánátiba pedig szerb népi dallamok szívódtak fel. A sokféle népi és idegen hatás tisztázását az egy- és többszólamú román egyházi zenében egyik legérdekesebb és legfontosabb feladatának tekintheti a román zenekutatás.

c) *A műzene kezdetei.* A műzene nyugatról talált utat az országba. A fejedelmek és bojárok külföldön tanuló gyermekei megismerkednek a nyugati zenével, és amikor visszatérnek az országba, hangszereket és zenekultúrát hoznak magukkal. Régebben tanult emberhez nem volt méltó a nyilvános muzsikálás, de a XIX. század elején a román előkelőségek ezt divatba hozzák. Ekkor már a műveltséghez a zenélés éppen úgy hozzátartozik, mint a francia vagy német nyelv tudása. A lassanként terjedő házi muzsika már magában hordozza a magját a műzene kialakulásának. A zenélés a műveltség fokmérője lévén, jó házban illett zenélni. Constantin Brâncoveanu leányai, Stefan Cel Mare felesége és Petru Rareș leánya német mesterektől tanulnak énekelni és hárfázni. Bucureștiben 1800-ban az előkelőségek Mozartot és Beethovent játsszák. Állami támogatással német, francia és olasz operatársulatok jönnek az országba és magukkal hozzák a nyugati zeneműveltséget. Joseph Fouraux és Victor Delmary operatársulatai sikerrel játszanak a nagyközönség előtt. Guiseppe Sartit II. Katalin orosz cárnő azzal küldi Iașiba, hogy ott nagy hallgatóság előtt szabadtéri előadáson elvezényelje saját requiemjét. 1818-ban Bucureștiben külföldi társulat játssza Rossini „Mózes Egyiptomban“, „Tolvaj szarka“ és Mozart „Varázsfuvola“ című operáit. Ezt az első operaegyüttest Caragea munteniai vajda hívja az országba. Német és francia operatársulatok 1828 és 1831 között rendszeresen vendégszerepelnek a fővárosban. 1834 telén ezek a társulatok hatvan különböző nyugati dalművet játszanak. Ebben az évben megjelenik Sansoni Bazilio operatársulata is. Az egykoru sajtó meglepetéssel veszi tudomásul, hogy az opera zenekarában egy román fuvolás is játszik: Filimon Miklós. 1830-tól kezdve a fővárosban a nyugateurópai nagy művészek hangversenyeznek, s megértő, érdeklődő közönségre találnak. Még 1815-ben annak, aki Romániában zongorázni akart tanulni, át kellett kelnie a Kárpátokon, de a nyugati zene olyan rohamosan terjed, hogy Hasse Károly 1820-ban Iașiban zongoragyárat alapít és nem győzi a megrendelt hangszereket készíteni. 1833-ban Ion Eliade Rădulescu kezdeményezésére Bucureștiben egy filharmónikus társaság alakul s ezzel párhuzamosan zeneiskola nyílik meg, amelynek tanárai között találjuk Schlafot, a zongoristát, Contit és Bongianinit. A zeneiskolának negyven növendéke van és a tanítás nehezen megy, mert a növendékek nagy része nem tud írni-olvasni. Ez az iskola 1840-ben megszűnik. 1859-ben kezd meg működését egy államilag segélyezett és A. A. Rosettitől vezetett zenede, mely 1864-ben N. Krețulescu közoktatásügyi miniszter jóvoltából alakul át államilag fenntartott zeneiskolává (Conservator de musica). Első igazgatója Al. Flechtenmacher volt s tanárai között négy románt találunk: Visariont, Nișescut, Cartut és Millot.

Az ország másik városa, mely a nyugati zenei műveltségnek hamar otthont teremtett, Iași volt, ahol 1813-ban két főúri hölgynek zongora-

játékában gyönyörködhettek az előkelőségek. Ez a két hölgy, Smaranda Șeapte-Sate és Eufrosina Lătescu, Beethoven, Mozart, Czerny és Kuhlau zongoraszerzeményeit játszották. A zongora volt a legnépszerűbb úri hangszer, de játszottak hárfát is és gitárt. Ez utóbbi hangszert inkább a férfiak tanulták. Sturza Mihály moldovai vajda leányának zenei tanítására lehozta Bécsből Helene Tayber kisasszonyt, a kitűnő zongoraművésznőt, aki későbbben férjhez megy Asachi íróhoz. A házi zenélés olyan népszerű laşiban, hogy szükségessé válik egy zeneiskola, melyet meg is nyit a Germont házaspár. Az iskolában éneket, zongorát és hárfát tanítanak. 1831-ben Tudurachi Buradi lakásán zongora- és gitárórákat ad. Babtiste és Joseph Fouraux francia operatársulata 1832-ben előadja Boieldieu „A fehér asszony” című dalművét. Laşiban is ellátogatnak a francia, német és olasz idôszaki operaegyüttesek, és a német társulat, élén Maria Frisch első dalénekesnôvel, Bellini, Weber, Meyerbeer, Donizetti dalműveit játssza. Boireaux társulata francia operetteket, Vila és Barbieri olasz operákat mutat be. 1836-ban Catargi, Vasile Alexandri és Asachi megalkítja a iaşii zeneiskolát, amely három évi mûködés után előadja Bellini „Norma”-ját román nyelven. A zeneiskolát azonban 1839-ben megszüntetik. 1852-ben még az a helyzet, hogy társaságbeli embert megszólhatnak nyilvánosan muzsikálni. Ez a sors érte Gh. Burada főhivatalnokot, aki egy hangversenyen Beriot egyik hegedûversenyét játszotta el. Az egykoru sajtó azt írta, hogy a közönség rosszalólag bólogatott, mert nyilvánosan hegedûn játszott, ami lealacsonyító és nem méltó, s csak cigány hegedûsökhöz illô. Ezek ellenére Mihail Kogălniceanu 1860-ban mégis megszervezi a iaşii zenekonzervatóriumot, amelynek élén olyan nevek állottak, mint Eduard és Francisc Caudella, vagy C. Musicescu, akiknek mûködéséhez fûzôdött az intézet fénykora.

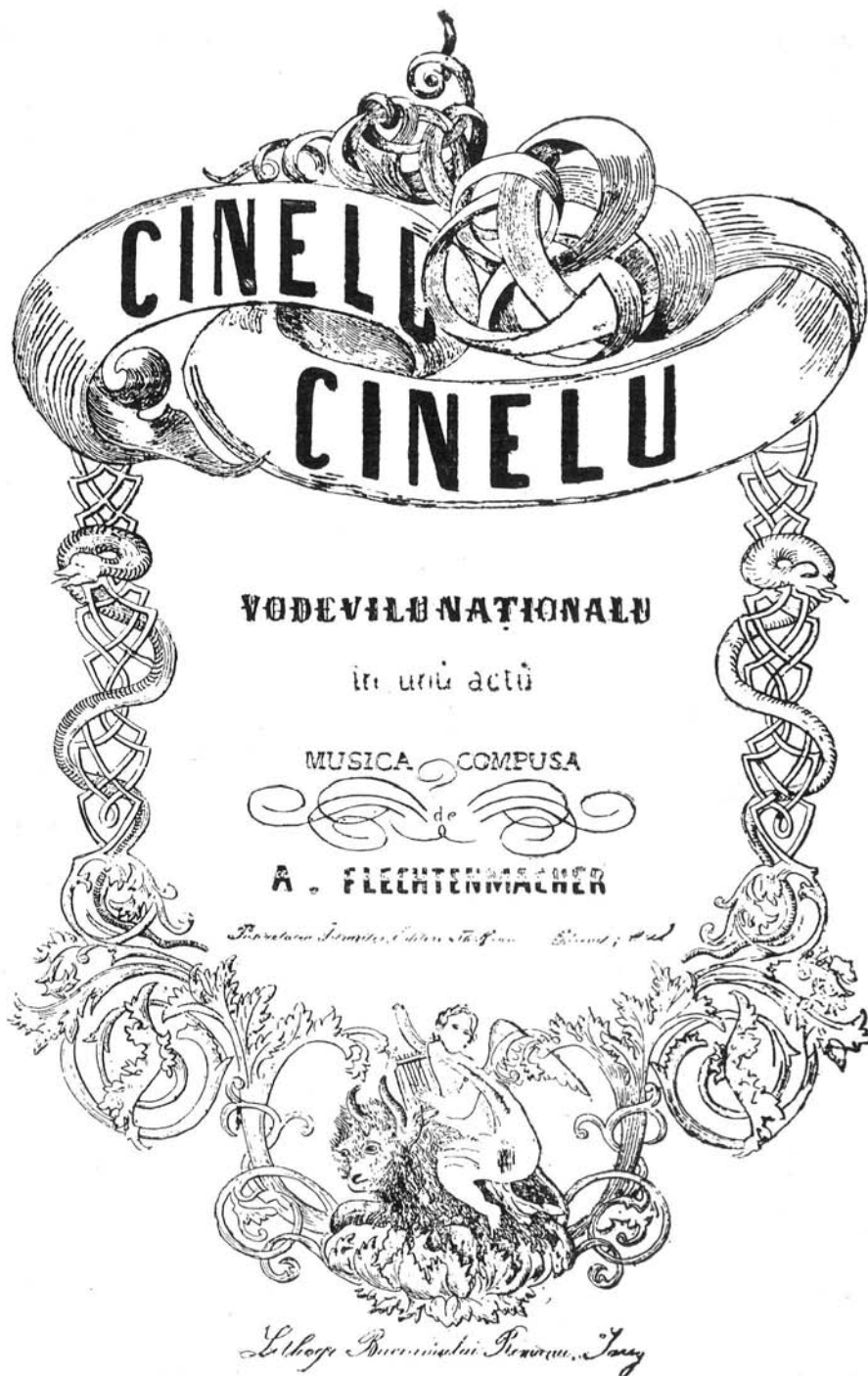
A román operairodalom szárnypróbálgatásai is Bucureştibôl és Iaşiból indulnak meg. I. Eliade Rădulescu buzdítására a bucureşti zeneiskola J. Wachmann (1831—1909) vezetésével román nyelven román szereplôkkel előadhatja Rossini „Szemiramisz”-át. A primadonna, Raliţa Michalache, az egész szerepet hallás után tanulta be, minthogy sem írni, sem olvasni nem tudott. 1853-ban J. Wachmann saját operettjeit adhatja elő, melyeknek szövegeit Caragiale írta. Ezek az operettek (Butoi hercegnô, Vadak tánca stb.) helyi színezetûek, zenéjük egyszerű, kisigényû. Az idegen operaegyüttesek, hogy közönségük legyen, már román előadókat is felléptetnek és mûsorukat román mûvekkel egészítik ki. Alex. Zissu „Madalena” és Bimboni „Haiducul” címû román mûveknek nagy sikerük van. 1879-ben a nemzeti színház igazgatójának, Ioan Ghicanak, kezdeményezésére G. Ștephănescu román operett-társulatot szervez és előadhatja Ed. Caudella vígoperáit, az „Olteana”-t és a „Hatmanul Băltag”-ot. 1885-ben alakul meg a „Román lírai társaság”, mely eljátssza a „Lucia di Lammermoor”, „Traviata” és „Faust” címû dalműveket, amelyeknek vezetőszerepeit az akkor igen népszerű Gabrielescu és Dumitrescu tenoristák énekeltek. Végre 1896-ban Ed. Wachmann igazgatósága alatt megalakult állami támogatással a bucureşti román opera, amely azonban 1901-ben megszûnt.

Bucureştiivel párhuzamosan Iaşiban is érdeklôdés mutatkozik az

operaelőadások iránt. 1848-ban a főurak és a főnemesség közreműködésével operettekét adnak elő, melyeknek zenéjét Flechtenmacher írja. 1855-ben a iași-i nemzeti színház operett-társulatot szervez, mely sikerrel játssza Lecocq és Offenbach műveit. Végre 1860-ban Francisc Caudella igazgatásával megindulhat a iași-i állami zenekonzervatórium is.

Az 1800-as évek elején a műzene csak a fejedelmi udvarokban és a bojárak kastélyaiban volt otthonos. A román főnemesség kezdeményezésére jönnek be az országba azok a külföldi tanárok (Francisc Caudella, Jean André Wachmann a bucurești filharmonikusok későbbi karnagya és L. Wiest hegedűművész), akik Romániában megvetik a nyugati műzene alapjait. Elévülhetetlen érdemeik vannak a román zene történetében, mert ők tanítják meg az első román zeneszerző gárdát az európai zenekultúra technikájára, ők szoktatják rá a román közönséget a nyugati zenére és nevelik az első hangversenyjárom nemzedéket. Az első romániai születésű zeneszerzők legjelesebbjei voltak: E. Caudella és A. Flechtenmacher. *Edouard Caudella* (1841—1924) a iași-i zenekonzervatórium első igazgatójának, Francisc Caudellának fia, iași-i születésű és Berlinben tanult zenét. Maga jó hegedűs és 1860-tól tanára szülővárosa zenekonzervatóriumának, majd Cuza vajdának udvari hegedűse. Operákat írt, melyeknek tárgyát a román nemzet történetéből merítette. Ő és Flechtenmacher írják az első román dalműveket. Ed. Caudella „Olteanca”-ját 1880-ban adják először, utána nemsokára „Petru Rareș” című operája is sorra kerül. Operettekét is írt, melyeknek nagy volt a sikerük: a „Fata razășului” 1881-ben és a „Harta razășului” 1872-ben került bemutatásra. Az akkor jó hírű iași-i zeneiskolában fejtette ki kiváló tanári és nevelő munkásságát. Caudellánál kisebb jelentőségű volt a szintén iași-i születésű *Alexandru Flechtenmacher* (1823—1898), aki zenét Bécsben, majd Párizsban tanult. Ő is hegedűs volt, s annak idején sikerrel hangversenyezett a nyugati városokban, különösen Franciaországban. Az 1864-ben megnyitott bucurești állami zenekonzervatóriumnak első igazgatója lett. Erős nemzeti érzéstől fűtött szövegeknyveit Vasile Alexandri írta. Már 1848-ban nagy sikert aratott Iașiban a „Baba hârca” című operettje. Jelesebb és ismertebb művei: „Florin és Florica”, „Nunta țărănească” (Falusi lakodalom) és a „Cinelu Cinelu”. Caudella Eduard, Flechtenmacher és Ed. Wachmann operettjei előfutárjai voltak a román operának. Zenéjük romános dallamokból szövődött iskolás hangszereléssel.

A külföldi utazó művészek mind gyakrabban kerülnek Bucureștibe és Iașiba, a román zene e két középpontjába, és figyelmüket megkapja a román népzene szépsége. Schumann Róbert 1844-ben hangversenyezik Iașiban, Liszt Ferenc 1846-ban játszik Bucureștiben igen nagy sikerrel. Itt hallott román dallamok felhasználásával írja „Román rapszódia”-ját, melynek kézírata ma Weimarban található. A román népdalokat Barbul Lăutar játéka után jegyezte le Liszt. 1809-ben a híres német gordonkás, Bernhard Romberg, hangversenyezik az országban s azután megírja román nemzeti fantáziáját csellóra és zongorára „Militică” címen. 1854. táján élénk zenei és hangversenyélet van Bucureștiben; erről Tolsztoj is említést tesz egyik levelében, amelyet mint a Bucureștit megszálló orosz csapatok tisztje írt övéinek. Idegen példákön felbuzdúlva a nemzeti egység

Flechtenmacher operettjének címlapja. I. sz. é. n.

fellendülésének évei kitermelik a hazai zenei együtteseket is. Az első többszólamu énekkart 1844-ben alakítja meg Alex. Petrino iaşii tanítóképezdei növendékekből. Ezt a templomi énekkart felsőbb rendeletre két év múlva feloszlatták. 1854-ben Gheorghe Burada alakít énekkart. Ez időtájt szervezik Bucureştiben is az első templomi többszólamu férfikart, Grigorie Manciu vezénylete alatt. Végre 1864-ben a zenekonzervatorium alakítja meg az első világi énekkart. Cuza fejedelem elrendelte, hogy minden templom szervezze meg énekkarát, a kántorokat pedig zenei tanfolyamokra utasította. E rendelet alapján indítja meg Ioan Cart az első liturgikus állandó templomi énekkart. Nálunk 1861-ben az Astra román kultúregyesület építi ki az énekkarokat, melyek a román nemzeti érzésnek, a román nyelvnek és művelődésnek voltak megőrzői és istápolói. A legrégebb egyházi énekkar városunkban alakult 1840-ben. Legjobban a bánáti énekkarok voltak megszervezve, ahol minden nagyobb községnek megvolt a vegyes vagy férfi énekkara. Beszarábiában az orosz önkényuralom nem engedte meg a román énekkarok megszervezését. Ezzel szemben Bukovinában, ahol már 1881-ben működtek román énekkarok, a cernăuţi-i „Armonia” kultúregyesület védő szárnyai alatt szabadon fejlődhetett a román dalkultúra.

Román színfónikus zenekar megszervezése nehéz feladat volt, mert ehhez idegen zenészeket kellett szerződtetni, minthogy a románok között a hangszeres zenét művelők legfeljebb hegedűt, fuvolát és zongorát játszottak. A román filharmónikus zenekart Ed. Wachmann alakítja meg 1868-ban. A zenekar tagjai idegenekből, csehekből, osztrákokból, magyarokból, németekből és olaszokból toborzódtak s a zenekart közadakozásból tartották fenn. I. Carol király 300 arannyal járult a zenekar fenntartási költségeihez. Wachmann filharmónikus zenekara 1882 ig működött: 37 év alatt 150 zenekari hangversenyt vezényelt és 245 művet mutatott be, közöttük Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert és más klasszikus mesterek szerzeményeit. Ez a filharmónikus zenekar mintegy 35 tagból állott. Játsoztak benne a főváros jobb műkedvelői is. Egyesületek is alakultak, amelyek a zenekari hangszereken való játék tanulását népszerűsítették. A zenei fellendülés meglátszik a meginduló hangjegykiadványokon is. Külföldi kiadók vállalkoztak a román népdalok egyszerű hangszerelésű zongoraátiratainak kiadására, sőt erre belföldi kiadók is akadtak. Mindez azt bizonyítja, hogy a hangjegyek iránt nagy volt a kereslet. A kiadványok hangszerelői azok az idegen muzsikusok voltak, akik az országba jöttek. Ezek a letétek technikailag igen kezdetlegesek. Costache Negruzzi 1840-ben írja, hogy Rujitzchi nevű katonazenekari karmester igen sikerült népdalátiratokat adott ki zongorán. Ivanovici katonakarmesternek Duna keringője is megszületik. A mű annyira népszerű volt, hogy Berlinben balett-formájában előadásra is került. Vulpianutól jelennek meg népdalátiratok zongorára. Vasile Alexandri költő barátja, Charles Mikuli átiratában 1864-ben jelennek meg népdalok „Douse airs nationaux roumains” címen. Minthogy az ilyen kiadvány jó üzletnek bizonyult, egymás után látnak napvilágot a különböző népdalátiratok az első bevándorolt muzsikusok tollából. H. F. Müllernél Bécsben nyomják I. A. Wachmann zongoraletétjeit több füzetben. A sorozat címe: „Roumania,”^s címlapján ez áll: „Recueil de Danses et d'Airs Valaques originaux,

transcrits pour le piano seul et dédiés avec le plus profond respect à Son Altesse Sérénissime la Princesse Régente de Valachie Marie Bibesco, par Jean André Wachmann, Professeur de Musique vocale au Collège national de St. Sava." Ugyancsak I. A. Wachmanntól a következő darabok jelennek meg zongorára: „L'Echo de la Valachie”, „Bouquet de melodies valaques”, „Les bords du Danube.” Fritz Schubert hamburgi kiadó adja ki „Vingt un Airs et Danses nationaux roumains”, „21 Rumänische National Melodien (Tänze und Lieder) für das Pianoforte übertragen von A. Deprosse.” A bucurești Ianda și Sandrovici kiadóknál jelenik meg L. Wiest 54-ik műve „Câmpulungcă” című óra zongorára és zenekarra. A vállalat kiadványai között ez volt a 24-ik. Az idegen nevű átírók mellett román nevűek is jelentkeznek. Alex Berdescu 1860. táján több füzetbe nyomtatja ki népdalátíratait. A füzetek Bucureștiben jelentek meg a következő felíráttal: „Melodii Române notate pentru prima ora in totă originalitatea și caracterulu lor național astfel cum să esecuta de Lăutari Români pentru Pianoforte de Alecsandru Berdescu. Dedicat Națiunei române.” A füzeteket az állam költségén litografálták.

Mindezek a művek egyszerű népdalátíratok. Egyik másik szerző ugyan erősen hangsúlyozza, hogy a dalokat pontosan úgy írta át zongorára, ahogyan azokat előadni hallotta, de ez még sem tekinthető megbízhatónak. Az átíratok nem vehetők népi dallamoknak a népi zenetudomány szempontjából, hiszen akkor ennek a tudománynak a módszerei még nem voltak ismeretesek. Egyszerű zongora-átíratokról van szó, melyeknek a mai értelemben vett népdalgyűjtéshez semmi közük sincsen. A román népi zene hozzákapcsolódott a nyugateurópai zenei romantikához és ennek első gyümölcsei ezek a népdalátíratok, melyekben a szerzők a népdalokat, függetlenül azok igazi hangsor, ritmikái és szerkezeti alakjától, a nyugateurópai dur-moll összhangzattani szabályokba illesztették. E művekről a velük foglalkozó egykorú bírálók is igen gyermekesen írnak. Alecsandru Berdescu egyik írása például ilyeneket mond: „Mindazok a dallamok, melyeket a városokban román népi versekre szereznek és amelyeket a románok nemzeti érzelműeknek (naționale sentimentale) neveznek, kivétel nélkül $\frac{3}{8}$ ban íródnak: a hegedősök (lăutarii) andantino vagy moderato játsszák őket és határozottan hangsúlyozzák a nyolcadokat, tizenhatodokat és harmincketteket.”

A román zene korai romanticizmusát jelzik ezek a zongoraátíratok, valamint az ezek modorában szerzett új dallamok, románcok és operettek. Jellemzi őket az egészen egyszerű, iskolai harmonizálás, a komoly, nyugateurópai zeneszerző készség hiánya. Az európai zenetörténelem és zenegyakorlat szempontjából értéktelenek, viszont nem hallgatható el jelentőségük a román zenetörténet szempontjából. Velük lezáródik a román zene középkora, és megindul a román zene új kora, amely elvetéli az egyszólamúságot és a többszólamú zeneszerzés bevezetésével, képzett, jó készütségű zeneszerzőkkel már helyet követel a román nemzeti műzenének az általános zenetörténetben.

III. A román zene újkora.

A román zene újkora a zenei intézmények, hangversenyélet, a zenei műveltség fejlődésének, a zeneírás és bírálat fellendülésének időszaka, amely természet-szerűleg összefügg az ország általános műveltségének emelkedésével. Ezt a zenei kort a nemzeti eszmének zenében való érvényesülése jellemzi, s olyan nemzeti román műzenének megteremtésére ösztönzi, amely jelentőségében és értékében nemzetközi. Olyan áramlatokkal fogunk megismerkedni, amelyek a nyugateurópai korai zenei romantikusok eszmeköréből indulnak ki és eljutnak a késői romantikán és impresszionizmuson keresztül a legújabb és legkorszerűbb zenei megnyilatkozásokig. A népdal tanulmányozása, gyűjtése és feldolgozása, a népi zene tudományos vizsgálata a legkorszerűbb módszerekkel történik, az egyházi zene a többszólamúságon keresztül átveszi a nyugati zeneszerző-technika eredményeit, a zenebírálatnak európai készűtségű krónikásai nőnek fel, a hangversenyélet ritmusa versenyre kel a világvárosokéval, a zenekarok teljesítményének minősége, tagjainak készűtsége és száma alkalmassá válik a legnehezebb feladatok megoldására. A zeneiskolák szintje emelkedik és a zeneszerzők tudása nem hagy kívánnivalót. Nagy lendületet és akarást találunk. Az egész zenei berendezkedés azon cél érdekében fejleszti és gyűjti erőit, hogy a nemzetközi jelentőségű román műzenét és annak egyéniségeit kitermelje.

a) *A népzene.* A népdalgyűjtés tudományosan, tárgyilagos módszerekkel csak a XX. század elején indul meg. Az első ilyen megnyilvánulás nyomait Titus Cerné-nek az „Arta” című zenei lapban megjelent népdalai mutatják. 1909-ben megjelenik Ciorogariunak könyvecskéje (Socec kiadása Bucureştiben) *Cântece din popor* címen. *Pârvescu Hora din Cartal* című munkáját, melynek népdalait Cordoneanu fonográffal gyűjtötte, 1908-ban adta ki a Román Akadémia.

Korszakalkotóak a román népzene szempontjából *Bartók Béla* gyűjteményei és dolgozatai. 1913-ban a Román Tudományos Akadémia kiadja *Cântece populare româneşti din comitatul Bihor* című munkáját, amely új távlatokat nyit meg a román dallamok gyűjtőinek. 1923-ban megjelenik Münchenben *Bartók* másik műve, a *Volksmusik der Rumänen von Maramureş*. Ugyancsak *Bartók* ír Budapesten az *Ethnografia* 1914. évfolyamában egy jelentős dolgot *A hunyadi román nép zenedialektusa* címen. *Bartók* gyűjtésének anyaga nagyrészt kiadatlan. A gyűjtemény tartalma: négyszáz kolinda és ezerötszáz egyéb román népi dallam. *Bartók* az erdélyi román népi dallamokat öt csoportba osztja: 1. Kolindák (karácsonyi dalok és betlehemes énekek), 2. Halotti sirató énekek (bocete), 3. Szertartásos énekek (lakodalmas és esőtérő énekek, románul: strigături, paparude), 4. Tánccalok (căluşarok, horák stb.). 5. Alkalomhoz nem kötött egyéb dallamok (doinák és balladák.)

A korszerű népi dallamgyűjtés módszereit alkalmazta *D. G. Kiriac* is, aki 1913-tól kezdve értékes munkát végzett. Gyűjteményét (300 dallam) a Román Zeneszerzők Társasága nyomatta ki. *Sabin V. Drăgoi* 303 *Colinde* című munkáját értékes bevezetéssel a közoktatásügyi minisztérium adta ki 1929 ben. *Drăgoi* 100 doinát zongorára saját maga jelentetett meg.

Vannak még férfi- és vegyeskarra hangszerelt népdalai. Legértékesebbek D. G. Kiriac gyűjtései és feldolgozásai, melyek közül megjelentek: *Cânteci și coruri școlare* (Feder kiadása, București). A Saxuval és Bănulescuval együtt gyűjtött anyagot *Cânteci și coruri școlare* címen adták ki (Casa Școalelor kiadása București). A Bănulescuval és Cucuval gyűjtött anyagot tartalmazza, vegyeskarra feldolgozva, a *Coruri populare* című két füzet (Feder kiadása, București) Hasonló műve: Hat népdalfeldolgozás éneke és zongorára. (A Román Zeneszerzők Társasága kiadása.) Sok gyermekdala jelent meg énekhangra és zongorára a Lumea Copiilor című gyermeklapban. Kiriac hátrahagyott anyagát Brăiloiu rendező sajtó alá, egy részük meg is jelent „Kilenc népdal éneke és zongorára” (Román Zeneszerzők Egyesülete kiadása București) és *Cânteci și Coruri școlare* (Socec kiadása 1930-ban București) címen. Rendezés, részint sajtó alatt vannak a Kiriac gyűjteményéből: gyermekdalok, népdalok és doinák, melyeket sorban ki fog adni a Román Zeneszerzők Egyesülete. Kiriac megértette a népdal gyűjtésének fontosságát és úgyszólván egész munkásságát ennek szentelte.

A román népi dallamok gyűjtésével sokan szereztek maguknak érdemeket. Jelentősebbek Gheorghe Cucu, (szül. 1882-ben), aki kolindákat hangszerelt vegyeskarra, *Brediceanu* (szül. 1877.), aki Bánátban és Maramureșban végzett gyűjtéseket; megjelent művei közül megemlítendőek: *Ardealul, Banatul și Maramureșul în port, joc și cântare*, továbbá tíz füzet román népdal és doina (*Doine și Cânteci populare românești*), két füzet román népi játék (*Jocuri populare românești*), és végül egy füzet doina. A munkák mind saját kiadásában jelentek meg. Gavril Galinescu, a cernăuți zeneiskola tanára, (szül. 1883-ban) Riemannál, Scheringnél és Max Regernél tanult Lipcsében. Szép számmal gyűjtött és hangszerelt népdalokat vegyeskarra. Szorgalmas és lelkes gyűjtő Alex. Zirra (szül. 1884-ben), a cernăuți zerekonzervatórium volt igazgatója, aki Moldovában és Bukovinában végzett gyűjtéseket. Ioan D. Chirescu (.889-ben született) d'Indynak volt tanítványa Párizsban. Gyűjtött népi dallamainak egy részét feldolgozta. Ezek között vannak gyermekdalok éneke és zongorára. Egyik legképzettebb román népdalgyűjtő *Constantin Br. iloiu* (1893-ban született), aki Ausztriában, Svájcban és Párizsban Gedalgenál tanult. Értékes gyűjtéseket végzett Erdélyben, Olteniában, Moldovában, Besarabiában és Munteniában. Brăiloiu szervezte meg a román népi zene bucurești archívumát. Egyik megalapítója és vezértitkára a Román Zeneszerzők Egyesületének. Korszerű folklorista, a román népi muzsikának legképzettebb ismerője. Négy népi dallama a Román Zeneszerzők Egyesületének kiadásában jelent meg. Brăiloiunak nagyok az érdemei a román népi zene gyűjtésének népszerűsítése körül. 1937-ben Budapesten feltűnést keltett kitűnő előadásával.

A Román Zeneszerzők Egyesületének köszönhető, hogy az állam díjakat tűzött ki népdalgyűjtemények jutalmazására. Az 1925. évi pályázatra szép számmal jelentkeztek érdeklődők. A pályázati feltételek egyszerűek voltak: harminc dallamot kértek egyazon vidékről. Feljegyzéseket kívántak arról a személyről, akitől a gyűjtő a dallamokat hallotta, mégpedig az illető nevét, korát, foglalkozását kellett közölni. A szöveget

fonetikusán kérték. Bár a pályázat feltételei könnyűek voltak, a beérkezett anyag nem volt nagyértékű. Összesen 1374 dallammal pályáztak. A pályadíjat Brediceanunak ítelték, aki az összegről lemondott, így azt felosztották a többi pályázó között. A pályázaton részt vett Brediceanu 810 bánáti népi dallammal és játékkal, Gh. Cucu 175 kolindával és népdallal, I. Dicu 42 Tecuci-megyei dallammal, G. Fira 35 Vâlcea-megyei népi dallammal, E. Monția 111 erdélyi és bánáti doinával, I. Mușiu 50 doinával Rășinari községből, végül A. Voevidca 151 bucovinai népdallal. Az egyes gyűjtéseknek kiválogatták a legjavát. Az 1928. évi második pályázat feltételei szerint a gyűjtés egy községre volt szorítva. A következő pályázatok érkeztek be: 76 népi dallam Ialomița megyéből (gyűjtőjük D. D. Cucuta), 62 népdal Deda községből (gyűjtőjük A. Borșianu), 76 dallam Bánátból Bârzava, Caraș és Almaj völgye, (gyűjtőjük N. Lighezan), 5 népi dallam Mușcel megyéből (gyűjtőjük Rădulescu-Codin), 86 népdal Poiana Mareből (gyűjtőjük S. Encica), összesen tehát 850 dallam érkezett be. A pályadíjat felosztották a gyűjtők között. Az 1930. évi pályázat díja 25.000 lej volt. A feltételek már egy *leírást* is kívántak a községről, vagy vidékről, esetleg az anyagot előéneklőről, vagy a gyűjtött dallamokról.

1928-ban a Román Zeneszerzők Társasága rendezi az összegyűjtött népi dallamok anyagát és felállítja archívumát Brăiloiu szakavatott vezetésével. A gyűjteményben szerepelnek fonográflemez, filmek és beszélőgéplemez. Összegyűjtenek és rendeznek mindent, ami a román népi zenére vonatkozik: le vannak fényképezve a személyek, akik a gyűjtőknek a dallamokat énekeltek, össze vannak gyűjtve a jobb fonográf-hengerek, a gyengébbeket a lejegyzés után megsemmisítették. Az érdekesebbeket és jobbkat felerősítik hangbeszélő lemezekre. Annak az egyénnek, akitől a gyűjtő a dallamot szerezt, felírják összes adatait: korát, nemét, foglalkozását, merre járt, mennyi ideig hiányzott a községből, véleményét a dallamról, az ének szövegét és esetleg címét. A népi játékokat filmre veszik. A dallamokat szakképzett folkloristák a hengerekről lekottázzák. Az egész összegyűjtött anyagot vidékek és dallamfajták szerint osztályozzák. A népi dallamok gyűjtése és rendezése ma már az ezzel foglalkozó tudomány legújabb módszerei szerint rendszeresen és lelkiismeretesen folyik.

b) *Az egyházi zene.* Az egyházi zene korszerűsítése akkor indul meg, mikor a régi pszaltikus hangjegyzési mód helyett bevezetik a világi zene vonalas írási rendszerét. Maga Anton Pann már jól ismerte ezt az írásmódot. A román zenei középkor többi egyházi zenészei (Șt. Popescu, T. Georgescu és Gh. Dima-Iași) szintén ismerték a nyugati hangjegyzését.

Az új román egyházi zene egyik megújítója *Gavril Musicescu*, aki 1876-ban Iașiban a moldovai érseki dóm énekkarának karnagya volt. Haláláig vezette ezt az énekkart s állandóan szorgalmazta a nyugati zene technikájának a román egyházi zenébe való bevezetését. Bucureștiben Kiriác küzd ugyanezekért az eszmékért. Együtt harcoltak azért, hogy a homofon pszaltikus román egyházi muzsikába vezessék be a többszólamú polifon éneklést. A két mester mellett még *Gh. Dima* és *Ciprian Porumbescu* jelent komolyabb értéket, míg Iacob Mureșianu (1857—1917) blaji karmester és Ioan Vidu (*Musicescu* tanítványa) lugoji tanító zeneszerzői munkássága kisebb értékű.

Gavril Musicescu (1847—1903) basarabiai születésű; Huşiban végezte a papneveldét, jogot is tanult a iaşii egyetemen. Zenei tanulmányait a iaşii zeneiskolában és Szentpéterváron végezte, ahol II. Sándor orosz cárnak élvezte anyagi támogatását. Később a iaşii zenekonzervatóriumnak lett tanára. Elsőnek írja át az egész keleti liturgiát a pszaltikus írásmódról a nyugati vonalas rendszerbe. Ebben a munkájában segítőtársa volt Gh. Dima-Iaşi és Gr. Gheorghiu. Népdalokat is gyűjtött, azokat énekkarra dolgozta fel a nyugati zeneszerzés eszközeinek felhasználásával. Legértékesebb munkája az orosz dallamokra írt nyolcszólamú liturgiája. Énekkarra hangszerelt 25 népdalt (Cânturi) és átírt karra zongorakísérettel 12 népdalt (Melodii naţionale). Musicescu mellett komoly jelentőségű a korszerű egyházi zene szempontjából a bucureştii *D. D. Kiriac* működése (1866—1928), aki nemcsak a népi zene nagy ismerője volt, hanem az egyházi zene terén is sok értékeset szerzett. A régi pszaltikusan jegyzett egyházi dallamoknak korszerű polyfonikus hangszerelési és vonalas lejegyzési munkájában ő is részt vett. A bucureştii zenekonzervatóriumban, majd Párizsban tanult Vincent d'Indynál. Egyházi karokon kívül írt egy liturgiát vegyes karra s egyet férfikarra. 1899-ben tanára a bucureştii állami zenekonzervatóriumnak, majd 1901-ben ő alakítja meg a ma is legjobb román énekkart, a „Carmen“-t. Nem kisebb érdeme, hogy egész sor román zeneszerzőt nevelt.

Erdélyben az egyházi gyakorlatban nem ismerték a régi hangjegyzési módot. Şaguna érsek Dimitrie Cunţan szemináriumi tanárral emlékezetből írja le az egyházi dallamokat a nyugati vonalas rendszerbe. Bukovinában Silvestru Morariu érsek nyomtatja ki vonalas hangjegyzéssel az egyház templomi énekeit az ókirályságban használatos keleti énekek alapján. Az erdélyi öregebb egyházi zeneszerzők legjelentősebbje *Gheorghe Dima* volt (1847—1925), aki Thiriotnak, Reblingnek, Richternek, Jadassonnak, Rustnak és Reineckenek volt a tanítványa. Bár Karlsruheban a műegyetemet végezte, mérnöki gyakorlatot nem folytatott, csak a zenének élt. Elsősorban dal- és karszerző, aki egész életét mint karmester töltötte el. Az erdélyi román zenekultúrának vezető egyénisége volt. Sibiuban és Braşovban tanárkodott, ahol egyszersmind a román Szent Miklós katedrális énekkarát vezényelte. Városunkban a román zeneakadémiát 1919-ben ő szervezte meg és az intézet igazgatójaként halt meg 1925-ben. Három liturgia maradt hagyatékában. Oratoriumának *Mama lui Ştefan cel Mare* a címe. *Salvum fac regem* című művét vegyeskarra írta zenekarral. Van Cantate-ja zenekarra, énekkarra és tenor szólóra. Vegyeskarra írt liturgiája Waldheim és Eberlenél jelent meg Bécsben. Másik liturgiáját férfikarra írta. Gyászdalai vannak vegyeskarra és motettjei. Világi művei: régi román népdalokat hangszerelt férfi- és vegyeskarra, továbbá énekre zongorakísérettel. Hagyatékát a közoktatásügyi minisztérium adta ki. Ebben több mint háromszáz karszerzemény, hatvan ballada és dal kézírata található. A legjelentékenyebb erdélyi zeneszerzőnek számít, aki jóval a világháború előtt a román közönség támogatásával bemutatta Haydnt (Teremtés), Rossinit (*Stabat mater*), Mendelssohnt (Paulus és Eliása), Kreutzert (Granadai éjjel) és Mascagnit (Parasztbecsület).

Proprietatea și Editura. Tipografia române

J. E. TIERANU

— ORAVITIA —

(BANAT)

Toate drepturile rezervate

Imp. — Lit. — Jos. Eberle — (Prav. Austrie)

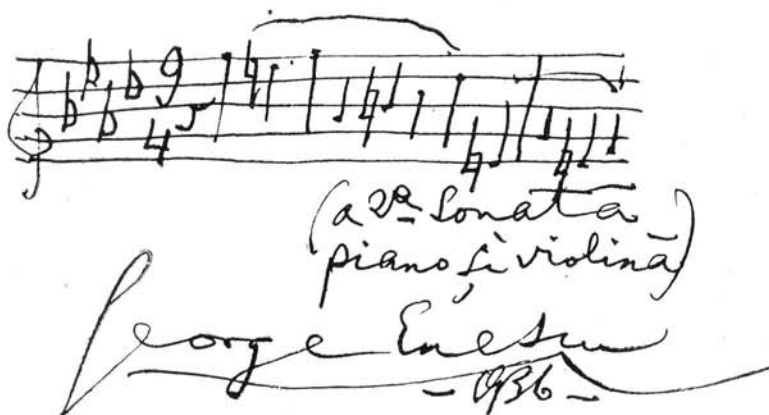
Porumbescu egyik művének címlapja.

A bukovinai *Ciprian Porumbescu* (1854—1883) fiatalon, huszonkilenc éves korában hal meg és így nem is volt ideje ahhoz, hogy tehetségének javát adja. Cernăuțiiban mint papnövendék kezdte, majd Bécsben folytatta zenei tanulmányait. Az egyházi zenét liturgiákkal, zsoltárokkal gazdagította. *Ioan Cart* és *Teodor Georgescu* (1824—1880) liturgiákat, világi karokat és dalokat írt. *Iacob Mureșianu* teológiai tanár egyházi zenét és népdalokat írt, továbbá a „*Musica Româna*” c. zenelapot szerkesztette Blajon, ahol teológiai zenetanár volt.

Az élő egyházi zeneszerzők közül legjelentősebb *Ioan Chirescu*, aki ma az egyházi énekkarok vezérfelügyelője. Egyházi zenét, motettet (*Tu es Petrus*) írt és pszaltikus dallamokat hangszerelt. *Gheorghe Cucu*, a bizánci zene egyik legjobb ismerője, több liturgiai és egyéb templomi zene szerzője; *G. Galinescu* végzett teológus egyházi dallamokat hangszerelt énekkarra, de van négy liturgiája is. *Ștefan Popescu* (1884) pap d'Indy növendék volt a párizsi Scola Cantorumban, ma a bucureștii román királyi zeneakadémián az egyházi zene tanára. Szerzeményei: Liturgia, Tedeum, Zsoltár tenorra és zongorára, Ave Maria szopránra és vonószenekarra. Az egyházi zenészek és templomi énekesek kiképzésére alakult Bucureștiben a Keleti Zene Akadémiája, élén Brăiloiuval, melynek hallgatói a bizánci templomi zenetudományban és művészetben nyernek kiképzést. Úgy látszik, hogy idővel a keleti egyházi zene és a román népi zene eredőjeként ki fog termelődni a román nemzeti egyházi zene.

c) A világi zene és szerzői. A XX. század első évtizedében Bucureștiben a talaj már egészen érett a belterjes zenei életre. Az állami zenekonzervatórium tanárai között olyan neveket találunk, mint a magyar Flesch Károly, aki ma mint tanár és mint hegedűművész egyike a legnagyobbaknak; ott tanított Kresz Géza hegedűművész, a torontói vonósnégyes későbbi vezetője, egyik nagy amerikai zeneiskola mestere, ma a budapesti Zeneművészeti Főiskola tanára. A gondokát George Dinicu tanította, aki több külföldi vonósnégyesnek volt tagja. Kiriác létrehozta a „Carmen” énekkart és lelkiismeretes előkészítéssel a legnehezebb feladatok megoldására nevelte. 1900-ban hetven tagu műkedvelőből álló zenekar szegődik a komoly zene szolgálatába. Carmen Sylvának, a költői lelkű királynőnek, buzdítására kamarazeneegyüttes alakul, később Erzsébet királynő támogatásával vonósnégyest állítanak össze (Quartetul Carmen Sylva), melynek tagjai között találjuk G. Enescut és George Dinicut. A háború utáni esztendőkből megalakult a „Societate de Muzică de cameră”, melynek rendszeres kamarazeneestélyein a nyugati zene minden jobb művét előadják. Ma Bucureștiben több hivatásos vonósnégyes van. Legelismertebbek: a „Quartetul Regina Maria” Nottara vezetésével, Teodorescu filharmónikus hangversenymester vonósnégyese, a Teodoru quartet, a Szarvas vonósnégyes és egy jó női négyes. 1904-ben megalakul a filharmóniai társaság George Dinicu vezényletével. Később felállítják a közoktatásügyi minisztérium zenekarát, melynek George Enescu lesz a karmestere. A háború után átszervezik a filharmóniai társaságot és a zenekar élére George Georgescu került, aki ebben az évben sikerrel vezényelte a budapesti filharmónikusokat. Georgescu komoly készségű, nagy tudású, jó ízlésű, művelt, erélyes karmester-

egyéniség, aki a berlini zeneakadémián Beckertől tanult gordonkázni és Kleffeltől vezényelni. Kitűnő gordonkás és mint ilyen, tagja volt Marteau vonósnyégyesének. Az utolsó két évtizedben új karmesternemzedék nő fel, közülök legjelentősebbek: *I. Nonna-Ottescu*, a bucaresti zeneakadémia igazgatója, *Alfred Alessandrescu*, *Ionel Perlea*, aki Lipcsében és Münchenben tanult Teichmüllernél, Richard Straussnál és Graedenernél. Egyik vonósnyégyese (op. 10.) Németországban jelent meg és a Schachtebeck vonósnyégyes mutatta be. Ő adhatja elő és tanítja be a filharmónikus zenekarnak a Brahms és Bruckner szimfoniák mellett a Mahler „Lied von der Erde”-jét. A fiatalabb karmesterek közül jelentősebbek *Teodor Rogalschi* és *Mihail Jora*, az utóbbi Lipcsében és Párizsban tanult. Az énekkarok élén olyan vezetők állottak, mint Musicescu és Kiriac, majd ezek halála után Ion Chireescu (a Carmen énekkar mai vezetője) és G. Cucu tűnik fel.

Enescu kézjegye.

A zeneírás is fontos feladatok megoldására vállalkozhatik, mert képzett, tanult muzsikusok kezében van, akik a tollat is jól forgatják. *Constantin Brăiloiu* zenei tanulmányai a hazai sajtón kívül Hollandiában, Svájcban, Magyarországon, Ausztriában és Franciaországban is megjelentek. Előadásokat tartott a román népzeneről a párisi Sorbonne egyetemen. Prágában és Budapesten. *Dimitrie Cuclin* értékes esztétikus, aki Ch. M. Widornál és V. d'Indy-nál járt Párizsban, tanár volt New Yorkban a City Conservatory of Music-nál, majd a Brooklyn Colege of Music-nál. Írásai a román lapokon kívül francia és angol folyóiratokban is megjelentek. Mint zenekritikusok komoly bíráló munkát végeznek a napi sajtóban Nottara, Ciomac, Hahn, Alessandrescu, Ion Borgovan és mások. Több értékes zenei tanulmánynak írója N. Oancea középiskolai tanár és M. G. Poslușnicu botoșani-i tanár, zenetörténész, aki egyik művében rengeteg anyagot gyűjtött össze a román zenetörténet multjára vonatkozólag. Poslușnicu szerkeszti az „Armonia” című zenei lapot. Zenei dolgozatokat írt még Iosif Velceanu, E. Beu és T. Bređiceanu is. A román zeneilapok közül a „Musica și Poesie” nemcsak előkelő külalakjával, de józan,

értelmes, tárgyilagos hangjával is méltó visszhangja a merészen előretörő román zenének.

A háború utáni első években az opera is állami intézmény lesz és olyan énekesekkel, mint Grozavescu, Niculescu—Bassu és Jean Atanasiu a világirodalom legértékesebb dalműveit tartja állandóan műsorán. Az ország másik állami operaháza a mi városunkban van. A dalműszínház a háború után szerveződött meg külföldi zenészekkel. Olyan karmesterek állottak a élén, mint Schuller, Tango, de Vecchi és Daubrovski. Városunk dalszínházának megteremtői és szervezői között volt Popovici-Bayreuth, aki valamikor Németországban elismert Wagner énekes volt. A zenekar tagjai között játszott Jankovich, a trieszti vonósnégyes egykori vezetője, Carl Doktor, a Busch vonósnégyes brácsosa, néhai Hugo Kreisler gondnok, Kreisler Frigyes hegedűművész testvére. A zenekarból az idegenek eltávoztak és létszáma ma lecsökkent, amit a nehéz pénzügyi viszonyoknak kell tulajdonítani. Városunk román dalszínházának műsorán a közismert külföldi dalműveken kívül szóhoz jutnak a románság operaszerzői is. A dalszínház zenekara is a zenekultúra szolgálatában áll és zenekari hangversenyein a nagy mesterek művei mellett a román zeneszerzők igényesebb művei is bemutatásra kerülnek. A román zenészek utánpótlásáról és a tehetségesek kiképzéséről több zeneiskola gondoskodik. A bucurești-i állami zeneakadémián kívül városunkban is van magasfokú zeneintézet. Élére Gh. Dima halála után Alex. Bena került, aki karvezető és főképpen énekkari művek és tankönyvek szerzője. Az intézet tanári karának tagjai közé tartozik Marțian Negrea, aki Bécsben végezte iskoláit és akinek zongoraszonátínájával nemzetközi sikere volt; G. Simonis Párizsban tanult d'Indynél, zenekari műveivel pályadíjakat nyert; Andreescu-Scheletti is Párizsban tanult, színfónikus költeményeket, operákat és kamarazene-műveket írt. Ana Voileanu-Nicoară zongoraművésznő Bécsben végzett és elismert Bach játékos. A cernăuți zenekonzervatórium élén Alex. Zirra (szül. 1884-ben) zeneszerző állott. Nincsen az országnak olyan része, amelynek ne lenne zeneiskolája, Zeneiskolák vannak: Timișoaran, Târgu-Mureșon, Aradon, Chișineuon, Brașovban, Satu-Maren, Craiovan, Iașiban és más kisebb városokban is.

Mivel az ország zenei élete jól megszervezett és zeneiskolák, operák, zenekarok, rádió, kamarazeneegyüttesek, énekkarok állanak a zenei élet szolgálatában, s mivel az intézmények legnagyobb része állami támogatásban részesül, érthető, hogy az utolsó évtizedekben olyan zeneszerzőgárda tudott kifejlődni, melynek készülsége nem hagy maga után kívánnivalót. Valamennyi zeneszerzőnek állása és fizetése van, így a megélhetés gondjaiban nem gyötrődnek. A filharmonikus zenekar, az opera, a rádió rendelkezésükre áll, alkotásaiknak nem kell használatlanul fiókjukban heverniök. Ennyi szép lehetőség közt nőtt fel a mai fiatal zeneszerző nemzedék, amely alapvető kiképzését az országban kapta, nagyrészt a bucurești-i vagy iași-i zeneakadémiákon Muzicescutól, Kiriactól és Castalditól, aki olasz származású, de végleg letelepedett az országban. A zeneszerzők majdnem mindegyike itthoni tanulmányai után külföldre került továbbképzésre. Nagy részük Párizsban d'Indynél, Ch. M. Widornál, Parentnál, Cortotnál, Lewynél tanult. Kevesebb a száma azoknak (főképpen az

idősebbek), akik Németországban, Ausztriában vagy Olaszországban nyerték kiképzésüket. A zene mesterségbeli részének elsajátítása után, mikor a külföldi zenei élet ízlésüket kicsíszolta, kerültek haza, hogy a román zene kifejtésének szolgálatába álljanak. Majdnem valamennyien a román népdalból indultak ki, s mind át vannak itatva attól a meggyőződéstől, hogy az új nemzeti román zenének ebből a gyökérelemből kell táplálkoznia. Bizonyos, hogy az elgondolás nemcsak észszerű, de jogos is. Olyan kiaknázatlan és olyan sokat ígérő a román népdal, hogy alapja lehet a nemzetközi értékű román zenének.

Az újkor zeneszerzőit három csoportba oszthatjuk. Az első csoportba azokat sorolhatjuk, akiket ma a román zeneszerzés klasszikusainak tartanak. Nagyrészt szó volt róluk az egyházi és népi zene fejezeteiben: *Musicescu*, *Kiriac*, *Dima* és *Porumbescu* a legjelentékenyebbek közülük. Főképpen vokális zenét szereztek, népi muzsikát hangszereltek és egyházzentét írtak. Ha egyik-másik írt is hangverseny-zenét, az nem volt jelentékeny. Klasszikus modorban hangszereltek a kötött hangszerelési és összhangzattani szerkesztés szigorú megtartásával, a bizánci és szláv dallami vezetés és hangzatképzés jellegzetességeinek hangsúlyozásával, ami az akkori egyházi zene irányához hozzá is tartozott. Ehhez az iskolához állanak közel a maiak közül *Cucu*, aki román irányú világi énekkarokat írt, melyek közül jelentékenyebbek: „Cântec vesel de toamnă” (Vidám őszi ének), „Nunta” (Lakodalom) és „Haz de necaz” (Akasztófa humor). A Román Zeneszerzők Társaságának kiadása); *Ioan D. Chirescu* hangszeres zenéje jelentéktelen; *Gavril Galinescu* szerzeményei egy román dallamokra írott Szimfonia, „Sarmisegetuza”, „Pepelea” című zenekari nyitányok, egy szimfonikus költemény nőikarra és nagy zenekarra „Ielele” címen és színpadi zene „Cinel-Cinel”-hez.

A zeneszerzők másik csoportjába a népi romantika mestereit sorolhatjuk, akik a nyugateurópai késő romantika nagy mestereinek hangszerelő készségével részint a zenei romantika formáit használják, részint a francia impresszionizmus hangzatszíneivel dolgoznak. Romános népdal és ehhez hasonló tematika nyugati formaköntösben és hangzatokkal. Mind keresői a sajátosan román műzenének. Közülük jelentékenyebb *Scărlătescu* (1872—1922), Bécsben tanult Fuchsnál és Leschetitzkinél (zenekari és kamarazene), *G. M. Andricu*, (szül. 1892-ben), aki zenekari szviteket, kamaraszimfóniát, zongoradarabokat, egy „Poeme”-t hegedűre és zenekarra, oktettet és vonósnégyest írt. *Stan Golestan* (szül. 1875-ben), a párizsi Figaro állandó zenekritikusa, Rousselnél és Ducasnál tanult. Művei közül sok jelent meg nyomtatásban. A francia impresszionisták modorában dolgozik. Népdalokat harmonizált énekekre és zongorára: „Dix chansons populaires roumaines” (Gallet, Párizs); egyéb szerzeményei: „Doines et chansons”, „Theme, variations et danses” (zongorára, Durand, Párizs), „Román rapszódia” zenekarra, „Szimfonikus nyitány” zenekarra, „Rapszódia” gordonkára, klarinétra és zenekarra, „Hegedű-zongora szonáta”, „Vonósnégyes” (Universal Edition, Bécs). *Mihail Jora* (szül. 1891-ben), a bucaresti rádió zenei vezetője Lipcsében tanult Krehlnél és Teichmüllernél. Művei: „Indiai mese” zenekarra, „A nagy piacon” balett, „Svít” nagy zenekarra, „Vonósnégyes”, Hegedű-

zongora szvit, „Dalok“ énekre és zongorára, „Zsidó induló“ zongorára (Edition Universal, Bécs), „Joujoux pour ma dame“ zongorára (Universal Edition, Bécs), „Három vegyeskar“ (Román Zeneszerzők Társasága kiadása.) Vonósnégyesét, az Új Magyar Vonósnégyes mutatta be Párizsban. *Ștefan Popescu* (szül. 1884-ben) a Schola-cantorumban tanult Párizsban. Zenekari művei: „Szvit“, „Szimfónia“, „Nyitány“ és „Szimfonikus költemény“. *Teodor T. Rogalschi* (szül. 1901-ben), a bucureștii rádió karnagya, Lipcsében tanult Karg-Ellertnél és Párizsban d'Indynél. Művei: Nagyzenekari „Allegro“, „Két népi tánc“ zongorára négykézre és fuvósokra, „Két szimfonikus vázlat“ (Inmormântarea la Pătrunjel és Paparudele), „Hegedű zongora szvit“, „Zongoraszonáta“, „Vonósnégyes“, „Dalok“ énekre és zongorára. *G. Enacovici* (szül. 1891-ben), Kresztől, Parentól és d'Indytől tanult. Vonósnégyesét a Román Zeneszerzők Társasága adta ki. Van zenekari szvitje román irányban, zongoraszonátája és egyéb kisebb hangszeres műve. *Alex Zirra* (szül. 1884-ben) a Verdi-zenekonzervatóriumban végzett Millanóban. Három szimfóniát írt nagyzenekarra, négy zenekari szvitet, négy szimfonikus költeményt, hegedűversenyt, vonósnégyest és fuvósnégyest. Vannak énekkari művei, valamint dalai énekre és zongorára. Két operája: „Alexandru Lăpușneanu“ és „Az esthajnali csillag“. *Ion Nonna Ottescu* (szül. 1888-ban), Ch. M. Widornál tanult, Párizsban. Színpadi művei: „Ilderim“ Mária királyné szövegkönyvéhez. „Ileana Conșanzeana“ táncjáték, „Dela Mateiu celire“ vígopera; hegedű és zenekarra írta a „Les enchantements d'Armide-t; szimfonikus költeményei: „Le temple de Gnide“ és „Din bătrâni“. *Alfred Alessandrescu* (szül. 1893-ban), Vidalnál tanult, Párizsban. „Acteon“ című szimfonikus költeményét 1920-ban játszották Párizsban. Egyéb művei: „Román zenekari ábránd“, „Didona“ nyitány, „Adagio“ két hegedűre, (Moravetz kiadása, Timișoara), dalai Ronart és Lerolle-nál jelentek meg Párizsban. *Robert Cremer* (1889–1928) Párizsban, Geldalgenál tanult; főképen dalokat írt, melyeknek egy része Renart-Lerollenál jelent meg Párizsban, néhányat belőlük a Román Zeneszerzők Társasága adott ki. Van egy befejezetlen dalműve, egy szimfonikus költeménye, melynek címe: „La soeur gardienne“ és vannak zongoradarabjai. *Constantin Brăiloiu* (szül. 1893-ban), főképpen vokális zenét szerzett Jelentékenyebb szerzeményei: „Trois poemes arabes“ énekre, zongorára, hegedűre és gordonkára (Mathot kiadása Párizs), „Deux petits poemes“ (Henn kiadása, Genf) és „Cinq romances“. *Ion Borgovan* (szül. 1889-ben), hivatásos orvos. Háromfelvonásos lírai meséjének címe: „S'au stins faunii“; háromfelvonásos zenei komédiája is van: „Le paradis de Montmartre“; egyéb művei: Zene tíz hangszerre, vonósnégyes, vegyeskarok, hét noktürn, tíz háborús dal és Haiduceasca énekre és zongorára. *Constantin Nottara* (szül. 1890-ben), Enescunál, Klinglernél és Bertheliernél tanult hegedülni, a zeneszerzést Schrattenholznál, a vezénylést Kleffelnél Lipcsében tanulta. Szerzeményei: Színpadi zene „Polyeuctéhez“ (Corneille) és „Hecubához“ (Euripides); Mimodramájának címe „Iris“: írt még dalokat énekre és zongorára, zongoraszvitet, végül hegedű-zongora szonátát. Nottara a berlini operának volt 1914-ben első hegedűse. *Dimitrie Cuclîn* (szül. 1885-ben), Widornak és d'Indynek volt a tanítványa. Négy dalműve van: „Soria“ „Agamemnon“, „Traian“, „Bellerophon“; zenekari

művei: „Scherzo simfonic“, egy „Szimfónia“, „Kantáta“ zenekarra, kórusra, szólókra, Szimfónikus nyílány, Hegedűverseny; Kamaraművei: két szonáta és egy szonatina zongorára, tíz szvit magánhegedűre, továbbá szvitek: gordonkára és zongorára, magángordonkára; vonósnégyes, zongorahármas, egyéb művek: tíz világi karszerzemény, háborús dalok éneke és zongorára, valamint egyéb zongoraszerzemények. *Paul Constantinescu* Igor Sztravinszky hatása alatt dolgozik. Szerzeményei: Szvit zenekarra, Brio bizantin, énekkarok, Hegedű-zongora Szonatina, vonósötös, dalok éneke és zongorára. *Victor Gheorghiu* (szül. 1890-ben), Milanóban végezte tanulmányait Háromfelvonásos dalművének „Aleodor“ a címe, van táncjátéka, nyílány, szimfónikus költeménye (Cornul és Viziuni dramatice) és egy imája ének és zenekarra. Megemlíthető még *A. Catargi* Szimfónia és Trágikus vész című dalmű, *Scărlătescu* (Szimfónikus és kamaraművek), valamint *G. Castrîşanu* (színpadi és kamarazene-művek).

E zeneszerzők nagy része a nemzeti romantika hangján szól. Nemzetközi dallamvonalat főképen Cuclinnál, Nonna Ottescunál, Cremernél, Nottaránál, Castaldinál, Alessandrescunál és Perleánál találunk.

A zeneszerzők harmadik csoportjába azok sorolhatók, akik műveikben nemzetközi viszonylatban is különleges értéket képviselnek. A késői új nyugati romantikához tartoznak mind. Eddigi működésük sok ígérettel biztat, mert mernek, akarnak és tudnak új egyéni utakat taposni. Nemzetközi viszonylatban elért komoly sikereiket a külföld is észrevette és nyilvánartja. Kétségtelen, hogy Románia legátfogóbb, legjelentékenyebb és legsokoldalubb muzsikusa egyénisége *George Enescu*, (szül. 1881), akinek zenei képességei nemzetközileg ismertek és értékelték. Bécsben tanult Helmesbergernél hegedülni és Fuchsnál elméletet, majd Párizsba kerül Massenethez, Fauréhoz és Gedalgehoz. Nemzetközi hírnevét először mint hegedűművész alapozza meg. Egyike a világ legnagyobb előadóinak. Hegedülésében benne van a bécsi iskola lelkiismeretessége, fajtájának fiatalos frissessége és a francia iskola könnyedsége, értelmi tisztasága. Elsőrangú zongorista, meggyőző, biztos kezű zenekarvezető és kitűnő hangszerelő. Főlényes képzettségű, világos koponya, aki a legszebb emberi erényeket mondhatja magáénak. Egyetemes zenei képzettsége, nagyszerű emberi és művészi egyénisége előtt meghajol az egész román nemzet, mely legnagyobb szeretettel és tisztelettel övezi rendkívüli képességekkel megáldott fiát. Elévülhetetlenek az érdemei az újabb román zenei élet, valamint a román műzene körül kifejtett önzetlen és önfeláldozó munkálkodásáért. A legszerényebb életet éli, tekintélyes keresetnek és vagyonának egy részét a román műzene fejlesztésére és a tehetségek fölségítésére, támogatására költi. Minden évben nagy összeggel jutalmazza a tehetséges román művek szerzőit. Az Enescu-díj, melyet a zeneszerzők díjazására alapított, sok fiatal román tehetséget segített át a kezdet nehézségein. Ezt a díjat kapta: *D. Cuclin* (1913-ban, Scherzo simfonic), *M. Jora* (Zenekari szvit, 1915 ben), *Negrea* (Fantazie simfonică), *Enacovic* (zongoraszonáta), *Rogalschi* (vonósnégyes), *Drăgoi* (Divertisment rustic 1928), *Mihalovici* (Introduction et mouvement symphonique), *Andricu* (Zenekari szvit), *Gheorghiu* (Balett-zene), *Simonis* (zenekari mű), *Nottara* (Polyeucte, zenekari szvit).

Enescu mint tanár is minden tehetségesnek rendelkezésére áll. Nincsen a román zenei életnek olyan komoly megmozdulása, mely rá nem számíthatna. Szerzeményei a francia impresszionisták hatását mutatják. Kitűnő forma- és összhangérzéke, komoly hangszereelő és ellentponttudása mellett nagy kultúrát mutatnak művei, amelyek Enochnál jelentek meg Párizsban. Hegedű-zongora szonátájáról azt mondja Flesch Károly egyik művében, hogy az újabb hegedűirodalom egyik legjobb műve. „Oedip” című dalművét nagy sikerrel mutatták be (1935-ben) a párizsi operában. Művei: „Román zenekari költemény” (1897), „Két román zenekari rapszódia”, „Két zenekari szvit” (1903, 1916), „Első szimfónia” (op. 13. 1905), „Második szimfónia” (op. 17. 1915), „Harmadik szimfónia” zenekarra, orgonára és kórusra (1919), „Simfonie concertante” op. 8 gordonkára és zenekarra (1901), „Dixtuor” fuvósokra, „Octett” vonósokra, egy zongoranegyes (1920), Három hegedű-zongora szonáta (az utolsó román népi irányban), Változatok két zongorára, zongoraszonáta, két zongoraszvit (op. 3 és 10), „Konzertstück” brácsára, „Cantabile és Presto” fuvolára és zongorára, „Dalok” Cl. Marot verseire (op. 15) és három másik dal énekre zongorával.

Sabin Drăgoi (szül. 1895) nevét a „Divertisment rustic” tette külföldön ismertté. Prágában végezte a zeneszerzést Vitesláv Nováknál, jelenleg a temesvári zeneiskola igazgatója. A román népdal jó ismerője, maga is sokat gyűjtött falun. A népi dallamokat használja fel szerzeményeiben is, melyekből az látszik, hogy tőle még sokat várhat az új román zene. Kitűnő ösztönnel, biztos érzéssel nyúl a népdalokhoz és különleges egyéni hangokat tud velük szerzeményeiben megszólaltatni. Komoly értéke és reménysége az új román muzsikának. Színpadi zenéje: a „Nepasta” (Caragiale szövege) sikerrel került városunkban bemutatásra. Van egy egyfelvonásos vallásos operája: „Szent Demeter misztériuma”; zenekari művei „Karácsony nálunk” és „Memento mori”. Írt még egy vonósnégyest, zongoradarabokat (Miniatűrök. Moravetz kiadása, Timișoara) és két népi táncot. Férfi és vegyeskarokat is szerzett, továbbá énekkarra hangszerelt népi dallamokat.

Filip Lazăr (1891–1937) szintén ismert név a külföldön. Párizsban tanult, művei francia, osztrák és angol kiadóknál jelentek meg. Ő is szerencsés kézzel használta fel a népi muzsikát szerzeményeiben, melyekkel sikerei voltak külföldön. Különösen ismert a „Rádiószvit”-je, amely Európa nagyobb stúdióiban megszólalt. Értéket, komoly tehetséget mutatnak népi dallamokra írt zongoraszvitjei, valamint zenekari szerzeményei: Divertisment, Scherzo, Concerto grosso és szimfóniák. Jók a finom tollal megírt dalai is.

Egyik legérdekesebb és legtöbbet ígérő reménysége az új román zeneszerzésnek a fiatal *Marcel Mihalovici* (szül. 1898), aki hat évig tanult d'Indynél Párizsban és ma az egészen korszerű iránynak egyik képviselője. Új hang, komoly tudás, ösztönös eredetiség jellemzi munkáit, melyek Franciaországban méltán keltettek feltűnést és elismerést. „Zenekari fantáziá”-ját az új zene nemzetközi társaságának liegi ünnepélyén adták elő 1930-ban, „Divertissement” című ballettjét a párizsi Beriza-színház mutatta be 1925-ben. Egyfelvonásos dalművének címe: „L'intransigeant Pluton”.

Másik táncjátékát (Karagueuz) chikágói megrendelésre írta. Zenekari művei: Notturmo, Hegedüverseny és Introduction et mouvement symphonique. Vonósnégyese állandó műsordarabja a párizsi Indig-quartettnak. Egyéb művei: hegedü-zongora szonátina, zongoraszonátina, vonótrio és zongoratrio.

A román zenei élet rohamos fejlődésében és a zenei élet rendszerezésében elsőrangú szerepet töltött be a Román Zeneszerzők Társasága, amelynek tagjai között találjuk Bartók Bélát is. A társaság 1920-ban alakul meg George Enescu elnökletével. Célja a zeneszerzők működésének elősegítése, műveik előadása és kiadása, s kapcsolatteremtése külfölddel abból a célból, hogy a közönség megismerkedhessék műveikkel.

A Társaság 1923-ban nagy érdeklődés mellett tartotta meg első nyilvános hangversenyét. 1924-ben tizenkét hangversenyt ígért, de az érdeklődés oly nagy volt, hogy tizennégy estélyt kellett tartaniok. Az anyagi természetű nehézségek ellenére is megindítják a zeneművek kinyomtatását. Ugyanebben az évben megalakítják az új zene nemzetközi társaságának romániai fiókját. 1927-től az állam rendszeres anyagi támogatást nyújt a társaságnak, évi 200 ezer lej, amelynek felét hangjegyek kinyomtatására kell fordítaniok. Azóta megalakították a népi zenegyűjtés osztályát és a gyűjtött anyag rendezve áll irattárunkban. 1930-ban klasszikus táncestélyt rendeztek nemzeti koreográfiával, román szerzők zenéjével, hogy a klasszikus román nemzeti tánc fejlődésének útjai megnyiljanak. 1928-ban megalakították a román zeneszerzők szerzői jogait védő irodát. Az első tíz esztendőben a Román Zeneszerzők Társasága hat szimfonikus és húsz kamaraestélyt tartott, amelyeken román és idegen zeneszerzők művei kerültek bemutatásra. A fiatal román zeneszerzők álma valóra vált: jó előadásban, hangversenyen hallhatták saját műveiknek bemutatóját. E hangversenyek keretén belül rendeztek 1924 okt. 20-án Bartók Béla szerzeményeiből egy estélyt, Bartók, Enescu, a Regina Maria vonósnégyes és Gh. Ciomac asszony közreműködésével. Bartókot az estélyen Brăiloiu meleg szavakkal üdvözölte, majd előadásra került az első vonósnégyes, kolindák és egyéb zongoradarabok Bartók előadásában, végül Enescu és Bartók előadta az egyik hegedü-zongora szonátát. A társaság kamara-zeneestélyein még kétszer szerepelt Bartók neve, zongora-szonatináját játszották mind a kétszer. Külön estélyt szentelt a társaság Enescu műveitnek (1925. nov. 21.), melyen a mester második hegedü-zongora szonátáját maga játszotta Alessandrescuval; a műsoron szerepeltek még a Marot-dalok és a zongoraszonáta. Az 1928. ápr. 1-i lengyel estélyen Gregor Fittelberg vezényelte a filharmóniai zenekart, a műsoron Rozycky, Chopin, Szymanovszky és Moniuszko művek állottak. A Debussy szobrának javára rendezett hangversenyen (1929. május 5) a zenekart Nonna Otescu vezényelte, a műsoron pedig Debussy következő művei állottak: Petite suite, Prelude á l'après-midi d'un faune, Peleas és Melisande I. felvonásának első jelenete, végül két Nocturno. 1930. május 4-én csehszlovák hangversenyt tartott a társaság Jirak (Prága) vezényletével Novak, Kricka, Jirak, Suk és Ostrcil műveiből. A többi estélyen a fiatal román szerzők műveit is bemutatták, ezek között a következő neveket találjuk: C. Dumitrescu (vonósnégyes), G. Stephănescu (Oktett), Ciuntu (Trió), Caravia

(Poema hegedűre és zongorára), Ghidionescu (zongoradarab), I. Vasilescu (vonósnégyes), Boicenco (vonósnégyes), I. Dumitrescu (vonósnégyes), Castrîşeanu (dalok) és Bohiciu (vonósnégyes).

A Román Zeneszerzők Társasága kiadásában szép, izléses kiállításban a következő művek jelentek meg: *Kiriac*: Hat népi dallam énekre és zongorára. *Borgovan*: Haiduceasca énekre és zongorára. *Cremer*: Dal énekre és zongorára. *Musicescu*: Liturgiai himnuszok vegyeskarra. Harminc népi dallam (A pályaművekből kiválasztva). *Kiriac—Brăiloiu*: Kilenc népdal énekre és zongorára. *Brăiloiu*: Négy népdal énekre és zongorára. *Negrea*: Sonatina zongorára. *Jora*: Három vegyeskar. *Enacovici*: Vonósnégyes. *Rogalschi*: Két román tánc zongorára négy kézre, fúvósokra. *Chirescu*: Három dobrogeai dal vegyeskarra. *Cucu*: „Haz de necaz”, vegyeskarra. *Drăgoi*: Divertisment rustic zenekarra. *P. Constantinescu*: Sonatina hegedűre és zongorára.

A Társaság kiadványainak képviselőivel a párizsi Durand et fils kiadókat bizta meg. A román zenei élet minden komoly megnyilatkozása a „Zeneszerzők Társaságá”-ból indul ki, melynek vezértitkára Brăiloiu Constantin.

*

A mai román zeneszerzést tapogalódzás és keresés jellemzi. Az erős nemzeti érzéstől áthatott zeneszerzőket az a vágy tüzeli, hogy nemzeti muzsikát teremtsenek. Ennek a zenének kétségtelenül a népi dallamokban kell gyökeredznie. A nemzeti romantika nyilvánul meg abban, hogy a nyugati zenekultúrához kapcsolódnak, annak formai elemeit és összhangszíneit, zeneszerzőkészségét töltik meg román népi dallamokkal. Nyugati romantika a szerzeményeknek mindegyike, akár egyszerű neoprimitív-szerű a zeneszerző megnyilatkozása, mint a tehetséges Sabin Drăgoi műveiben észlelhető, aki valahogyan hozzá akar kapcsolódni Musicescuékhoz, akár a francia impresszionizmus hangzatszíneit érzi át újra veleszületett fajbéli adottságokkal, mint G. Enescu, akár a latin egyszerűséget, értelmet és tisztaságot keresi, mint Filip Lazăr, akár a lienáris ellenponthoz menekül és feszegeti a tonalitás határait, vagy tobzódik a ritmikai és összhangkülönlegességekben, mint M. Mihalovici. Valamennyi megtanulta és kifogástalanul alkalmazza a zeneszerzőművészet minden fogását, ismeri a mesterséget, jó felkészültséggel rendelkeznek, csak hogy a román népi dallamok származásuknál, szerkezetüknél, hangsoraik különös keleti jellegénél fogva nem bírják el a nyugaton szabott formát és kitermelt hangzatpompát. A nyugati zenei romantika kiélte magát. Wagnernél, Berlioznál, Mahlernél, R. Straussnál a zenekar a robbanásig nőtt és dagadt, Bruckner, Reger, Tanejev, Hindemit a régi polifon művészet és ellenpont tudomány csúcsteljesítményét jelenti. Debussynél a hangzatszínek az elképzelhető legpazarabb pompát érték el, Sztravinszkinél a ritmus az egeket hasítja, az összhangkészség pedig eljutott a tonalitás határáig. Nincsen tovább! A zenei romantika beleszédült a lehetetlenbe. A romantikus zene szakadék szélén áll, nem juthat tovább, mert túllendült a lehetőség határán. Más utakat kell keresnie és a zeneművészet majd talál is más utat, mert fejlődését nem lehet és nem szabad megállítani.

A romantikát akkor sem lehet tovább fejleszteni, ha a németek harmadik birodalma nem szentesíti Hindemitet és iskoláját, Weilt, Jarnachot, Schreckert, Schönberget és zenéjüket betegnek minősíti, és ha Szovjet-ország ezerszer is pálcát tör romantikusai: Tschaikowszky, Glasounov, Rimszki-Korszakow, Muszorgszki mellett. A művészetek haladnak a maguk útján, bármilyen legyen is a hivatalos irányítás. Az államnak segítenie kell a művészetet, de az irányításba való bármilyen beavatkozás csak időleges befolyású lehet. A művészetnek szabad levegőre van szüksége. Nem irányítható, mint a gazdasági élet, mert fejlődése ösztönös és nem kiszámított.

A román műzene csak úgy fog eljutni nemzeti jellegéhez és nemzetközi jelentőségéhez, ha a nyugati romantikával teljesen és véglegesen szakítani tud, s ha tudósai és művészei a népi dallamok jellegzetesen különleges alakját, hangsorát tisztázzák, kedélyét, ősi zamatját érezni fogják; ha ezt a pőrére vetkeztetett népi dallamot sajátos egyéni köntösbe fogják bujtatni; ha egy lángelme megteremti ennek a muzsikának saját nemzeti formáját és körülöleli az ősi dallamokból szervesen kikívánkozó hangzat-köntőssel; ha az így megtisztult népi dallamokat a nyugati zene fejlett eredményeivel szerencsésen összegyurják úgy, hogy a nyugati zenéből más ne maradjon, mint a tökéletes mesterségbeli készség. Ha majd valaki zenében ki tudja fejezni a faj különleges kedélyét, akkor a román műzene eljut legfontosabb állomásához: klasszicizmusához. Ahhoz viszont, hogy fejlődésében ide jusson, át kell esnie a nyugati műzene romantikus korának.

Az az iram, melyet a román műzene az utolsó évtizedekben fejlődése folyamán befutott, a legszebb reményekre jogosíthatja a felelős tényezőket.

Lakatos István.

Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve.

(1897—1937.)

Az EME ezévi közgyűlése alkalmával dr. Kántor Lajos titkári beszámolójában már bejelentette, hogy „1938. január 1-én nyugalomba ment az Erdélyi Múzeum érdemekben gazdag levéltárosa Kelemen Lajos.”¹ E bejelentésen, a reá következő néhány meleg méltató szón meg a szokásos jegyzőkönyvi köszönet megszavazásán túl a Kelemen Lajos iránt minden oldalról megnyilvánuló tisztelet és megbecsülés sem elégséges ahhoz, hogy kézzelfogható módon megmutassa: mit jelentett az ő munkássága az EME és az egyetemes magyar tudományosság szempontjából. Tárgyilagossabb formában nem szemléltethetjük ezt, mint ha összegyűjtjük külön kiadványokban megjelent és folyóiratokban, napilapokban meg gyűjteményes művekben napvilágot látott tanulmányainak, cikkeinek jegyzékét. E jegyzék kereken negyven esztendő irodalmi munkáját foglalja össze. E negyven év irodalmi munkásságnak egy közéleti tevékenységben eltöltött önzetlen, kemény, férfias élet fest méltó hátteret.

1.

Kelemen Lajos a Bolyaiak városából indult el.² Az ottani ősi református kollégiumnak volt második elemitől kezdve tanulója. Középiskolai tanulmányait is ott végzi. Az érettségi után a tanári pályát választja és azért az egyetemi tanulmányok folytatására városunkba jő. 1896 őszén iratkozik be az egyetem bölcsészeti karán a történelem és a földrajz szakra. Egyik tanára, dr. Szádeczky-Kardoss Lajos már ismeri, hiszen az érettségien az ifjú, aki addig már átböngészte a kezeügyébe eső régi okleveleket és elolvastatta a megközelíthető történeti forráskiadványokat, különleges készségével meglepi a kormánybiztosi minőségben jelen levő Szádeczkyt. Egyetemi tanulmányait nevelői elfoglaltsága mellett is alaposan és komolyan végzi; az alaposságra, a lelkiismeretes készületségre való törekvés egész életén át kísérő, sőt sok mindenben kerékkötő lelki magatartása marad.

Már 1902-ben az egyetemi könyvtárhoz kerül. Gondos, köteleljesítő, de másoktól is éppen olyan gondosságot és lelkiismeretességet elváró tisztviselőnek ismeri mindenki. A könyvtári állás számára nem egyszerű hivatal, hanem hivatás, élet. Ha most, több mint három évtizednyi

¹ Vö. Erd. Múz. XLIII (1938). 77. l.

² Született 1877 szeptember 30-án a régi, székely Nagyernyei Kelemen-családból.

távolból visszatekintünk, úgy találjuk, hogy keresve sem lehetett volna odaadóbb és egész lelkével inkább a levéltárhoz növekvő tisztviselőt találni, mint éppen őt. Felettesei érthetetlen vakságán mulott, hogy mégis ott kellett hagynia a könyvtárat és legalább egyidőre el kellett altatnia azt a vágyat, amely ebben az egész lelkialkatában levéltári emberben élt. Sokat vesztett ezzel ő is, de sokat, helyrehozhatatlant az EME levéltári gyűjteménye is. Nem szívesen hagyja ott a könyvtárat, de azért nem elkésredve, nem kényszeredetten lép a tanári munka terére az unitárius kollégium falai közé (1908). A gyakorlati nevelői pályát is hivatástudattal és nagy személyes nevelői kiválóságokkal kezdi meg. Az a gondolat irányítja tanári munkáját, hogy a jövő nemzedék nevelésével fájának és egyházának szolgáljon. „Jól esik kiemelnem azt a valóban önzetlen, tanulóink szellemi és erkölcsi javát állandóan, féltően őriző, védelmező, munkáló, meleg szívből áradó érdeklődést, amely az igazi nevelésnek első és nélkülözhetetlen feltétele s amelynek hiányát sokszor felpanaszolták nemcsak iskolánkról, hanem országszerte mindenütt” — írja róla később dr. Gál Kelemen, a kollégium akkori igazgatója.¹ „Annak a régi veretű felekezeti tanárnak a típusa ő, aki nem tekinti elvégzettnek dolgát, mikor az utolsó óráról kijő, hanem állandóan érdeklődik tanítványai minden legkisebb ügyes-bajos dolga iránt...” (l. h.).

Külső körülmények elszakíthatják attól az intézménytől, amelyben könyvtári pályáját kezdte, a nevelés sok időt kívánó munkája is komoly életcélt jelenthet számára, de az EME-től, amelynek célkitűzései mintha csak az ő célkitűzései lennének, nem választhatja el semmi. Szinte azzal egyidejűleg, hogy a helyi unitárius kollégium tanára lesz, az addigi titkár, dr. Imre Sándor távoztával előbb ideiglenes titkári minőségben (1908),² majd mint rendes titkár (1909)³ nemcsak az egyesület ügyvitelének, de egész munkájának egyik irányítója lesz. Ez egészen természetes is. Elképesztő emlékezőtehetségen alapuló tudása, az egyesületi életben és a tudománypolitikában való éleslátása, minden kétségen felülálló becsületessége meg szolgálatkészsége minden egyesületi tag, minden vele érintkező ember előtt becsültté és kedvelté teszi. Ezt az elévülhetetlen erkölcsi tőkét nem a maga előhaladására, nem egyéni céljai szolgálatába állítja, hanem az EME érdekében kamatoztatja. Minden megengedhető eszközt felhasznál erre. Cikkeket ír a levéltárak és az Erdélyi Múzeum ügyéről, rábeszél, magyaráz hévvel, meggyőződéssel, megragad minden alkalmat és módot, hogy a Múzeum levéltárát, a multnak ezt a pergamenekbe és papírlapokba zárt szellem-birodalmát, melynek egyelőre nem lehet uralkodója, nagyobbítsa és növelje. Kimondja azt az elvet, hogy „a levéltár természetes gyűjtőmedencéje kell, hogy legyen az erdélyi leveles-emlékeknek”. Az az álma, hogy a „Múzeum levéltára... hatalmas erdélyi magyar levéltárrá nő meg, amelyben összesimulnak a nemzet minden rétegének

¹ A helyi *Unitárius kollégium Értesítője az 1917—18. iskolai évről*. 6. l.

² Az *EME Évkönyve az 1908. évre*. 3. l.

³ Az *EME Évkönyve az 1909. évre*. Kv. 1910. 100. l. — Csak külső kényszerből mond le 1921. dec. 29 én a titkári állásról, de megbízás folytán az egyesület ügyvitelében még 1927. július 1-ig irányító szerepet visz [Vö. Erd. Múz. XXXV (1930). 3. és 7. l.].

emlékei s eggyel több lesz a közös munkánk, szeretetünk és büszkeségünk tárgya, mely előtt tisztelettel áll meg az idegen is.“¹ Jórészt e nagyszerű célkitűzés érdekében kifejtett fáradhatatlan és céltudatos munkásságának köszönhető, hogy az uralomváltozáskor a másfél évtizeddel előbb alig félszázezer darabból álló levéltár már szinte félmillió darabot számlál.

Tíz évi tanárkodás után, 1918-ban kerül csak oda, ahová legalább másfél évtizeddel előbb kellett volna kerülnie: az Erdélyi Múzeumnak az Egyetemi Könyvtárban őrzött levéltári gyűjteményéhez. Most már benne él abban a hatalmas anyagban, amely éppen az ő fáradozása révén gyűlt össze. Ezután nyugdíjaztatásáig (1938. január 1) semmi sem mozdíthatja ki őt helyéről. Az uralomváltozáskor is itt marad. Kötí a föld és tartják, kötik nemcsak saját dolgos multjának, de az évszázadokba visszanyúló nemzedékek történetének e levéltárban felhalmozódott emlékei is. Felettesei a változott viszonyok között is nélkülözhetetlennek tartják; tisztelik szinte hihetetlen anyagismeretét és megbízhatóságát. A román kutatót éppen úgy csak az ő vezetése tájékoztathatja a levéltár anyagában, mint ahogy a magyart és a szászt is csak ő támogathatja, segítheti. Most sincs benne semmi elfogultság. Az érdeklődőknek magyaráz, a kutatóknak úgyszólván készen találja fel a mult beszédes levéltári maradványait. Emlékezetéből szórja, teregeti elénk készen az adatok, a kutatnivalók rendkívüli bőségét és a levéltárosi kötelességen túl is segíti mindenki munkáját. Nincsen egyetlen, bérces hazánk történetével foglalkozó kutató, aki ne érezné szinte szégyenkezve a megetté álló támogatást, a minden lépésnél megnyilvánuló szolgálatkészséget és gondosságot.

2.

De amint az alábbi könyvészeti összeállításból látható, e tevékeny, önfeláldozó hivatali munkásság csak külső takarója egy komoly, tudományos irodalmi munkával eltöltött férfi életének. E munkásság lassan, szerényen indul. Kelemen Lajos nem a „nagyvonalú összefoglalások” embere. Kezdetben csak *könyvismertetések*et ír. E lassanként kis tanulmányokká növvő ismertetések mellett csak kisebb történeti részletkérdések megvilágítására vállalkozik. Ha egyre szélesbülő munkásságában nagy körre kiterjedő érdeklődése a szellemtudományoknak csaknem minden terére elragadja, mégis egész tudományos munkásságában két olyan tárgykör van, amely életének minden szakaszában foglalkoztatja: az egyik a *családtörténet*, a másik a hazai *művészettörténelem* köre. Mindkettőben hatalmas anyagtudása, páratlan emlékismerete és levéltári tájékozottsága teszi utolérhetetlenül alapos szakemberré. Már első cikkeiben is egyes művészeti emlékekről és családtörténeti kérdésekről értekezik. Az Erdélyi Múzeum régebbi évfolyamai, a Genealogiai Füzetek, később a Dolgozatok, a Művészeti Szalon és a Pásztorúsz számai mutatják, hogy ez az érdeklődés végigkíséri egész életén. Felekezeti lapokban és folyóiratokban is dolgozik. Nemcsak saját felekezetének folyóirataiban, a Ke-

¹ *Levéltáraink és az Erdélyi Nemzeti Múzeum*. GF. V (1907). 14. l. — Ugyanez megjelent az Erdélyi Hír'ap II. évf. 49. számában is.

resztény Magvetőben és az Unitárius Közlönyben ír cikkeket, hanem más felekezetek sajtó-megnyilatkozásaiban is sűrűn látni nevét. Írásainak népszerűségét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a napi- és hetilapoknak is igen kedvelt munkatársa.¹ Még e hírlapi cikkek mindenike is egy-egy kis tudományos részlet-kérdést tisztáz és így jegyzetanyag nélkül is tudományos értékű mindenik. Egy-egy ilyen cikke sokszor a kifejtett kérdés egyetlen tudományos feldolgozását őrzi.

Tanulmányain, adatközlésein látszik, hogy tudja: az embereket nem a történetírás általánosságba folyó megállapításai, nem a személytől elvonatkoztatott történetelméleti kérdések érdeklik, hanem a mult emberének, az elődöknek élete a maga ezerféle megnyilatkozásaival, művelődés-történeti jelenségeivel, helyhez kötött és az ősökkel közvetlen kapcsolatban álló mozzanataival. Ha olyan körülmények közé születik, mint Orbán Balázs, biztosan a legnagyobb székely munkásságának folytatója, kiegészítője lesz. Így azonban a háborúban és a háború utáni egyéni és más természetű nehézségek között hajlamait csak a viszonyok kényszerzubbonnyába szorítva követheti. De lelkialkatában így is sok van Orbán Balásznak és általában a mult század végének eszményies, jó értelmű romantikus szemléletéből és olyan kevés korunk eszménynélküli, fanyar, józanodó kiábrándultságából.

Irodalmi munkásságában a jól megfigyelhető nagy kilengések és visszaesések pontosan jelzik a viszonyokkal, körülményekkel szemben való érzékenységét. A háború vége felé és az azt követő időben tudományos irodalmi munkájában jelentkező mozdulatlanság egy nemzedék dermedt lelkiállapotát tükrözti vissza. De mikor minden inog és recseg, mikor a mult értékei megrendülnek, ismét a történetíráshoz menekül. A Magyar Nép, a Pásztortűz, a Művészeti Szalon, A Hírnök és más folyóiratok meg sajtótermékek hasábjain szólaltatja meg ezt az akkor néma multat, amelyet nem ragadhat el az utódoktól semmi hatalom. Tudományos működésének egyik fénykora éppen az 1922—1929 közé eső időszak. Nemcsak irodalmi termékenység szempontjából gazdag ez az időköz, de ösztönző, eszmekeltő, munkára indító hatásában is. A munkássága nyomán, figyelmeztető szavaira meginduló művészettörténeti kutatások nem egy kiváló képviselője aligha indult volna el éppen a hazai művészettörténelem töretlen talaján Kelemen Lajos ilyen természetű tanulmányainak ösztönző hatása, és nem nagyon jutott volna messze az ő útbaigatásai meg semmi fáradságtól vissza nem riadó, személyes, önzetlen segítsége nélkül. Ezért van az, hogy ha ezután kevesebbet is dolgozhatik, mikor a mult év szeptemberében élete 60. évét betölti, a róla szóló legszebb megemlékezés szerzője méltán üdvözli őt úgy, mint a Döbrentei Gáborok, Aranka Györgyök, Mikó Imrék, Kemény Józsefek, Brassai Sámuelek méltó utódját.² Népszerűségét mutatja, hogy azokat az ünnepi sorokat és a megemlékezés annyi meleg, őszinte ragaszkodással megírt sorát, amelynek nem egyét mással kapcsolatban szólamnak éreznők, még

¹ Különösen a Kolozsvári Hírlapban, a Magyar Polgárban, az Ujságban, újabban az Ellenzékben, a Keleti Ujságban és a Magyar Népből jelentek meg népszerűsítő cikkei.

² Biró József: *Kelemen Lajos hatvan éves.* P. XXIII (1937.) 423—424. l.

olyanok is jellemzőnek és igaznak tartották, akik Kelemen Lajos tudomány- és művelődéstörténeti jelentőségét aligha láthatták a maga komoly nagyságában.

A szakember még kevésbé kételkedhetik abban az elismerésben, amely ezzel a magányosan kiemelkedő közéleleti alakkal és az igazi transzylván tudományosság hagyományainak örökösével, folytatójával kapcsolatban elhangzott. Nemcsak a határon innen, de azon túl is meglátták az ő tudományos munkásságának és levéltárosi szerepének kortársai fölé emelkedő jelentőségét. Mindenki természetesen vette, hogy a Magyar Tudományos Akadémia ezévi nagygyűlése az Akadémia volt főttkára és tiszteleti, igazgatósági tagja, dr. Balogh Jenő és dr. Gombos Albin rendes tag ajánlására Kelemen Lajost kultagjának választotta.¹ Mindenki tudta, hogy ez nem csillogó kitüntetés, hanem méltó elismerés annak, akit az ajánlók is egyebek között „az erdélyi történelem legalaposabb ismerője”-ként jelöltek az akadémiai tagságra.

Ha valaki, úgy e sorok írója érzi, hogy mennyire kopott, csökkent értékű a szó, mennyire elcsépeltek a szólamok, amelyeket az ember Kelemen Lajos alakjának jellemzésekor leírhat. Mégis úgy véli, hogy aki az ünnepelet egyéniségét és jelentőségét ismeri, tudja: nem a tanítvány részéről kijáró ömlengő dicséret ez, hanem a magyar tudományosság véleményének összefoglalása arról, akit egyik kortársa már régebben „mindannyiunk mesterének” nevezett.

3.

Az alábbi könyvészeti összeállítás, a maga hiányos voltában is, mintegy részekre bontva szemlélteti és bizonyítja azokat az állításokat, amelyeket előbb leírtam. A hiányosságról nemcsak olyan értelemben kell itt beszélnem, mint ahogy minden ilyenféle munka hiányos, hanem abban

¹ A tagajánlás teljes szövegét, mint Kelemen Lajos legilletékesebb helyről jövő jellemzését, érdemesnek tartom az alábbiakban közölni:

Alulírottak mély tisztelettel ajánlják kultagulat a II. osztályba KELEMEN LAJOS-t, a kolozsvári Erdélyi Múzeumegylet levéltárának vezetőjét.

Kelemen Lajos közel három évtized óta áll az Erdélyi Múzeum levéltárának élén, s mint ilyen rendkívül nagy szolgálatokat tett azoknak, akik az erdélyi történelem iránt érdeklődtek. Kora ifjúságától fogva az erdélyi történelem művelése lévén célja, rendkívül gazdag ismereteket szerzett az erdélyi történelem minden vonatkozásában. Bátran állíthatjuk, hogy ma ő az erdélyi történelem legalaposabb ismerője. Irodalmi működésének részletes felsorolását mellőzhetőknek tartjuk, de ki kell emelnünk, hogy számos kötet történeti forrásanyagot adott ki kitűnő bevezető tanulmányokkal és többszázra tehető azoknak a levéltári kutatásokon alapuló tanulmányoknak és cikkeknek a száma, melyek az ő tollából különböző tudományos folyóiratokban és napilapokban megjelentek. Meggyőződésünk szerint az Akadémia egy érdemekben igen gazdag és önzetlen munkásságú, derék magyar embert jutalmazna meg az akadémiai tagsággal, aki a legnehezebb viszonyok között is híven és becsületesen végezte kötelességét.

Balogh Jenő ig. és t. t.
Gombos Albin r. t.

Tagajánlások 1938-ban (Kéziratul). Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Bpest, 1938. 49. l.

az értelemben is, hogy a rendelkezésre álló idő korlátolt volta nem tette lehetővé számomra azoknak a napilapoknak tüzetes átnézését, amelyekben e könyvészethez további adalékok gyűjthetők. Annyit azonban megállapíthatok, hogy ebből az összeállításból egyetlen jelentősebb tudományos tanulmány vagy cikk sem maradt ki, úgyhogy végeredményében ebből hű képét kapjuk Kelemen Lajos tudományos munkásságának. Az alábbi könyvészeti összeállításban sokat köszönök Brüll Emánuel és Herepei János szíves segítségének.

Az anyag csoportosításában az évenkénti elrendezést, ezen belül meg a tanulmányoknak és a cikkeknek folyóiratankénti csoportosítását tartottam legszemléltetőbbnek. Ahol tehettem, felvettem a legkisebb adalékokat is, nemcsak azért, hogy teljesebbé tegyem a képet, de azért is, mert ezekben az író, mint levéltári ember, csaknem mindig ismeretlen adatokat közöl és ezzel legtöbbször egy-egy kis részletkérdést új megvilágításba helyez.

A könyvészeti részben a cím után [.]ben levő rész vagy az álnevet vagy a betűjegyet jelzi. A magam szövegét mindig ugyanilyen zárójelbe tettem. Így jártam el olyankor is, ha a szöveget az értelem megkönnyítése céljából kiegészítettem.¹

Álnevei: *Ernyei Kelemen, Ernyei Miklós, Marosszéki, Rovintó, Suhintó, Székely Rovintó, Vásárhelyi Miklós.*

Betűjegyei: *k.; k. l.; kl.; k.—s.; K. L.; Kl., Klmn; nks.; N. K. S.; —n.s.*

Irodalom. [Kelemen Lajos beiktatása az unitárius kollégiumban.] A kolozsvári unitárius kollégium Értesítője 1907—8. 17 kk. — Dr. Gál Kelemen: *Kelemen Lajos*. I. h. 1917—18. 5—7. l. — [Kelemen Lajos kinevezése a levéltárhoz.] *KM.* LIII (1918). 69. l. — —f—y [Kristóf György dr.]: *Kelemen Lajos* [Dr. Hankó János rajzával.] *P. X/II* (1924). 308. l. — *Erdélyi Lexikon.* Szerk. dr. Osvát Kálmán. Nv. 1923. 141. l. — *Uj Lexikon.* Szerk. Dormándi László és Juhász Vilmos. V. 2061. l. — *Révai Nagy Lexikona.* XX. 458. és XXI. 496. l. — *Kelemen Lajos.* E. XXXV (1938). 26. l. — *Erdélyi Monográfia.* Szerk.: Várady Aladár és Berey Géza. 227. l. — Bíró József: *Kelemen Lajos hatvan éves.* P. XXIII (1937). 423—424. l. — B(író) S(ándor): *Kelemen Lajos 60 éves.* Erdélyi Fiatalok IX (1938). 27. l. — *Tagajánlások 1938-ban.* Kéziratul. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Bpest, 1938. 49. l. — *Két akadémikus.* Független Ujság V (1938). 18. sz. 2. l. — [Rövid hír az akadémiai választásról.] *Ellenzék* LIX (1938). 104. sz. 16. l. — (gy.) [Gyalui Farkas dr.]: *Jakabffy Elemér és Kelemen Lajos — a Magyar Tudományos Akadémia tagjai.* Keleti Ujság XXI (1938). 104. sz. 3. l. — *Kelemen Lajos a Magyar Tud. Akadémia külső tagja.* *UK.* CLVIII (1938). 118. l.

¹ **Rövidítéseim:** *Dolg.* = Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából. Szerkeszti Pósta Béla. — *E.* = Erdély. — *EM.* = Erdélyi Múzeum. — *EN.* = Erdély Népei [Az E. melléklete]. — *GF.* = Genealógiai Füzetek. — *KM.* = Keresztény Magvető. — *M.* = Művészet. — *MN.* = Magyar Nép. — *MSz.* = Művészeti Szalon. — *P.* = Pásztortűz. — *UK.* = Unitárius Közlöny.

1897.

A Székely Oklevéltár (V. köt. Szerk. dr. Szádeczky Lajos). [Marosszéki] Ism. — „Kolozsvár“, 55. sz.

Marosszéki határnevek a XVI. és XVII. századból. — Székely Oklevéltár, VI. 404—412. l.

A Székely Oklevéltár (szerk. dr. Szádeczky Lajos, VI. köt. 480. l.). Ism. — Századok, 825—834. l.

Apor Péter élete és működése. Balló István munkája. Ism. EM. 530—532. l.

A Blagay-család oklevéltára. Thallóczy Lajos és Barabás Samu munkája. Ism. [K. L.] EM. 391—397. l.

[A Székely Oklevéltár VI. kötetének névmutatója]. 461—480. l. [V. ö. VI. köt. X. l.]

1898.

A nyárad-karácsonyfalvi kókuszdió pohárról. EM. 541—542. l.

Cserey Mihály és Bethlen Kata egyházi adományai. EM. 540—541. l.

Falfestmény töredékek. EM. 472. l.

Három erdélyi mennyezetfestésről. EM. 606—614. l.

A régi Marosszék határneveihez. Magyar Nyelvőr XXVIII. 382—384. l.

1899.

A Mezőség széléről. 6 képpel. E. 50—59. l.

Lebontott régi házak [Kolozsvárt]. E. 85—86. l.

Két férfi ruházatkép a XVII. századból. EM. 253—254. l.

Pusztuló régi templomok. — Arch. Ért. 435—436. l.

Székely Oklevéltár VII. köt. Szerk. Szádeczky Lajos. Ism. Századok, 362—368. l.

Nyáradmenti műtárgyak az 1900. évi párisi világkiállításon. Marosvásárhely 58. sz.

1900.

A maroskői evangélikus református esperesség régi matriculája. Erd. Prot. Lap, 155—156, 163—164, 169—171, 184—185. l.

Egy régi protokollum könyvészeti adatai. — Magyar Könyvszemle, 427—428. l.

A csíki krónika egy jegyzetes példányáról. — EM. 48—53. l.

Fogarasi vártizedes képe 1608-ból. — 1 képpel. E. 42, 59—60. l.

Folyóiratok Szemléje [K. L.] — EM. 358—360. l.

Három újabb erdélyi mennyezetfestésről. — EM. 109—115. l.

A magyar unitáriusok története a XVIII—XIX. században. Kőváry László munkája. Ism. — EM. 104—106. l.

1901.

Adatok a marosvásárhelyi szabó czéhpoharakhoz. — EM. 52—57. l.

Barcsay Ákos megöletésének helye. — EM. 245—248. l.

Nagy Szabó Ferencz és a marosvásárhelyi szabó-czéh. — EM. 396—405. l.

A sövényfalvi ev. ref. egyház himzései a XVII. és XVIII. századból. 3 képpel. Erdély Népei. IV. 13—14. l.

Egy régi faragott kapu. 1 képpel. Uo. IV. 15. l.

Erdélyi határ- és helynevek. Uo. IV. 26—30. l.

A marosköri unitárius esperesség visitatori végzése 1684-ben. — KM. 39—42, 152—158. l.

Nagyteremi Sükösd György végrendelete, 1631. március 20. — Tört. Tár. 299—305. l.

Kolozsvár és a Bethlen-bástya. — Magyar Polgár 72. és 73. sz.

1902.

Nagy Szabó Ferencz életéhez. — EM. 210. l.

Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben. EM. 155—160. l.

1903.

Kendy István eladományozott birtokai. — EM. 226—229. l.

Wesselényi Miklós báró 1836-iki utazásából. — E. 38—43. l.

Kolozsvári kalauz. — 1 térképpel, 10 képpel. III. kiadás. 54 + 10 sztn. l.
Az Erdélyi Kárpát-Egyesület kiadása.

Báró Apor Péter verses művei és levelei. — Kiadta dr. Szádeczky Lajos.
Mon. Hung. Hist. Irók 36. és 37. köt. Ism. Magyar Polgár XXVI. 189. sz. 1—3. l. és 190. sz. 1—2. l.

1904.

A marosvásárhelyi szabók számadáskönyveinek krónikás adatai. — EM. 534—538. l.

Egy unitárius főúr síremlékei. — UK. 68—70. l.

Barcsai Ákos pihenő helye. 2 képpel. GF. 117—118. l.

Adatok a szászfülpösi és magyarbólkényi Tavaszai-család történetéhez [Knl.]. GF. 101—102. l.

Adattár. — GF. 26—27, 42—43, 58—60, 73, 76, 107—110, 127—129, 139, 156—157. l.

Barcsay Ákos főispán végrendelete. — [Oklevélközlés]. A Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társulat tizennegyedik (1903—1904.) Évkönyve. Az Igazgató választmány megbízásából szerk. Kolumbán Samu társulati titkár. Déva, 1904. 140—144. l.

1905.

A kolozsvári Bethlen-bástya történetéhez [Forrásközlés]. EM. 116—120, 173—178. l. és kny. 8° 12 l.

Az Erdélyi Múzeum legrégebb magyar nyelvű oklevele (1516.). — Nyelvészeti Tanulmányok, szerk. Szilasi Mór. 101—103. l.

A bikfalvi Nagy család 1794-ig. Címerrel. — GF. 51—52. l.

A nagyteremi Sükösd család. Címerrel. — GF. 102—106. l.

Adattár. — GF. 11, 79—80, 88, 99—100. l.

Barcsay Ákos fejedelem újabb végrendelete. [Oklevélközlés]. A Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társulat XV-ik (1904—1905.) Évkönyve. Az Igazgató választmány megbízásából szerk. Ballun Ernő ideiglenes titkár. Déva, 1905. 186—187. l.

1906.

- Barcsay Mihály és három költeménye. — [Közlés.] EM. 218—221. l.
 Konez József (1829—1906.). — [Klmn]. EM. 60. l.
 Örmény történetírás. — [Klmn]. EM. 62. l.
 Petőfi stenogramja. — [Klmn]. EM. 61—62. l.
 Rosnyai András. — EM. 234—235. l.
 A kuruc Vay Ádám családi feljegyzései. — GF. 113—114. l.
 Az alsócsernátoni Sylvester-család. Címerrel. [Knl]. GF. 7—8. l.
 Bodoki Mikó Miklós családi krónikája. — GF. 34—37, 47—49, 59—60, 77—79, 88—89. l.
 Nagysolymosi Konez József (1829—1906.). — [Aláírás nélkül]. GF. 25. l.
 Nagy Szabó Ferencz ifjúkora. — Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhelyt 1906. június 4—5. napján tartott első vándorgyűlésének emlékkönyve. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kv. Stief Jenő és társa sajtója. 38—56. l.
 Az ádamosi templom és műemlékeink. — [K. L.]. UK. XIX. 142—143. l.
 Czéháldomások (A marosvásárhelyi szabók és szűcsök áldomásai a XVII. században.). — Az Erdélyi Hírlap karácsonyi számában.
 Kolozsvár Rákóczi szabadságharcának elején. — Erdélyi Hírlap, 3. és 4. sz.

1907.

- Bod Péter levelei. — [Forrásközlés]. EM. 193—208, 256—260, 328—335, 383—392. l.
 Kővály László (1819—1907.). GF. 85—86. l.
 Adattár. GF. 8—10, 60, 108. l.
 Gyergyószék Iustrája 1616-ból. — GF. 71—72, 81—83. l.
 Levéltáraink és az Erdélyi Nemzeti Múzeum. — GF. 13—15. l.
 Asztalos János. — M. 275. l.
 Bethlen Gábor rendeletei Kolozsvár főbíráihoz a kolozsvári képírókról. — M. 348—349. l.
 Képíró Gothárd. — M. 274. l.
 Schutze György. — M. 348. l.
 Erdély leírása 1639-ből. — Földrajzi Közlemények, 59—71. l. Német kivonat; ugyanez kny.
 Két úttörő színész levelei (A Jancsó Pálé és a Göde Istváné). — Erdélyi Hírlap II. 190. sz.
 Csókfalva és [unitárius] egyháza multjából. — Uo. 198. sz.
 Gr. Teleki László levéltára az Erdélyi Nemzeti Múzeumban. — Uo. 10. sz.
 Levéltáraink és az Erdélyi Nemzeti Múzeum. — Uo. II. 49. sz.

1908.

- Kolozsvár ostroma és fölmentése a kuruc ostromzár alól 1704-ben. — A kolozsvári unitárius kollégium 1907/08. évi értesítője 35—41. és kny. 9. l.
 [Adattár]. — GF. 32. l.
 Kercsesorai Jancsó Pál följegyzései származásáról, életéről és rokonairól. — [Közlés]. GF. 41—44. l.
 Kisbudaki Rettegi István családi följegyzései (1738—1754). — GF. 106. l.
 Uzoni Béli Mihály családi följegyzései (1767—1793). GF. 106—107. l.

Pókai Sárosi György családi följegyzései. — GF. 144—147. l.

Széki gróf Teleki Ádám családi följegyzései (1703—1759.). — GF. 167—172. l.

Széki gróf Teleki Pálné, Way Kata családi följegyzései (1703—1723.). — GF. 170—171. l.

Aldobolyi Baksa János családi följegyzései (1759—1795.). — GF. 171—172. l.

Három marosköri unitárius egyház lélekszáma a XVII. sz. végén. — KM. XLIII. 290. l.

Krausz József. — M. 134—135. l.

Gyulafehérvári Pál deák. — M. 208—209. l.

Parajdi Ilyés János. — M. 69. l.

[Az EME működésére, előadásaira stb. vonatkozó hírek és közlemények a Kolozsvári Hírlapban és az Ujságban].

1909.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület multja és jelenje. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai. — Az egyesület ötvenéves jubileumára összeállította. Kv. 8° 68. l.

A marosvásárhelyi református temető legrégibb sírkövei. — 3 képpel. EM. 154—161. l. és kny. 10. l.

Törekvések egy erdélyi múzeum alapítására. — EM. 353—375. l.

[A Keresztény Magvető történeti adatanyaga]. — [ki.]. KM. 175. l.

A sárospataki lengyel biblia s újonnan fölfedezett harmadik töredéke. Irta Harsányi István. Ism. KM. 354—356. l.

A Széplaki Petrichevich-Horváth család. Irta Sándor Imre. Kv. 1908. Ism. KM. XLIV. 54—56. l.

Bazédi elpusztult leányegyházunk történetéhez. — KM. XLIV. 43—46. l.

Egyházunk multjának érdekes emlékei. — [knls]. KM. XLIV. 175—176. l.

Servet Mihály pöre és Kalvin viszonya ahhoz. Gyenge János munkája. Bpest, 1908. KM. XLIV. 106—107. sz.

Az EME jubileuma. — Ujság. 267. sz.

Mikó Imre gróf levele gróf Teleki Domokoshoz az EME ügyében. — Uo. XI. 21. sz.

[Az EME működésére és előadásaira vonatkozó hírek és közlemények a Kolozsvári Hírlapban és az Ujságban].

1910.

Az első marosvásárhelyi nyomda történetéhez. — EM. 55. l.

Thuránszky Tamás hírlapgyűjteménye. — [ki.]. EM. 387. l.

Téglási György naplója. — [Közlés]. GF. 54—61. l.

Dávid Ferencz. Irta dr. Kiss Ernő. Kv. 1910. — [Kl.]. KM. 348—349. l.

Czimerlevelek. Gyűjtötte Sándor Imre. Kv. 1910. — Ism. [K. L.] KM. XLV. 57—58. l.

Kisztei Péter: Üstökös csillag. Kassa, 1683. [Harsányi István: Kisztei Péter élete munkái. Sárospatak, 1910.]. Ism. KM. 349. l.

Páldi István rézmetsző. — M. 89. l.

Dr. Tutsek Sándor (1861—1910.). — Ujság, XI. 11-i sz.

[Bevezetés Biás István Unitárius Egyháztörténeti Adataihoz. Mv. IX—XV. l.]

[41 címeres levél-kivonat és címerleírás Sándor Imre „Czimerlevelek” című műve I. kötetében.]

[Az EME működésére és előadásaira vonatkozó hírek és közlemények a Kolozsvári Hírlapban és az Ujságban].

1911.

A váradi Bornemisszák címere. — 1 képpel. EM. 304—305. l.

Bod Péter 1762-iki nyugtája. — Forrásközlés. EM. 293. l.

Az erdélyi halászat ismeretéhez. Sztripszky Hador könyve. Kv. 1908. Ism. EM. 307—310. l.

Adattár. — GF. 105—106, 107—108, 144. l.

A dési vándorgyűlés története. — Az Erdélyi Múzeum Egyesület Désen 1910. október 9. és 10. napjain tartott ötödik vándorgyűlésének emlékkönyve. Szerk. dr. Szádeczky Gyula főtktár. 3—8. l. Kiadja az EME.

Gálfalvi Kozma-Mihály, Havadi András. — M. 92—93. l.

Hora Lajos, Marastoni Giacomo. — M. 392. l.

Székelyudvarhelyi Ágota János, Mezőbándi Egerházi János. — M. 393. l.

Dr. Posta Béla. — Erdélyi Lapok, 413—414. l.

Br. Bornemissza Károly meghalt. — Ujság, II. 28-i sz. [A cikk 1, 3—8. bekezdése szerkesztői betoldás]

Ókori [Régi] sírok Kolozsváron. Honfoglaláskori temető a Zápolya-utca környékén. — Ujság, VII. 1-i sz.

A Suky-levéltár. — Kolozsvári Hírlap, 215. sz.

A kolozsvári honfoglaláskori sírok. — Ujság, VII. 6-i sz.

Az ősember emlékei Erdélyben. Óskori leletek Hunyadmegyében. — Uo. VII. 28-i sz.

[Az EME működésére és előadásaira vonatkozó hírek és közlemények a Kolozsvári Hírlapban és az Ujságban].

1912.

A vajdahunyadi vándorgyűlés története. — Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Vajdahunyadon 1911. október 7—9. napján tartott hatodik vándorgyűlésének Emlékkönyve. Szerk. Erdélyi Pál főtktár. Kv. 1912. 3—14. l. 4 képpel. Kiadja az EME.

A malomfalvi báró Kemény-udvarház feliratai. — [K. L.], EM. 191. l.

A szászencsi oláhok. — EM. 244—246. l.

Karácsonyi János: Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt. — Ism. EM. 199—200. l.

Suky István magyar menedéklevele 1508-ból [Hasonmással Pálfi Mártonnal]. — EM. 257—264. l.

A felsőszálláspataki Marák család krónikája [Közlés]. — GF. 97—104. l.

Pókai Sárosi János végrendelete. — KM. XLVII. 294—298. l.

Csűrös Mihály oltárkészítő piktor. — M. 52—54. l.

Művészeti adatok az Erdélyi Múzeum-Egyesület irománytárában. — M. 218—227. l.

Ötves Pomerán Gergely (György?), a gyulafehérvári udvari képíró. — M. 75. l.

[Tudósítások az EME munkájáról, a levéltárról]. — Századok, XLVI. 317—318, 631. l.

Régi unitárius családok címerei. — UK. XXV. 84—87. l.

A Brenhidai és Kövesdi br. Huszárok. — Ujság, II. 16-i sz.

[52 címeres levél-kivonat és címerleírás Sándor Imre „Czimerlevelek“ című műve I. kötetében.]

1913.

A gyulafehérvári vándorgyűlés története. — Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gyulafehérvárt 1912. október 12—14. napján tartott hetedik vándorgyűlésének Emlékkönyve. Szerk. Erdélyi Pál főtitkár. Kv. 1913. 4—15. l. Kiadja az EME.

Teleki Mihály halála és temetése (3 hasonmással). — EM. 152—161. l. és kny. Teleki Mihály temetkezése. Irta dr. Pósta Béla, Kelemen Lajos és ifj. Biás István. Kv. 1913. 3—12. l.

A br. Bálintit család levéltára az Erdélyi Nemzeti Múzeumban. — El-lenzék 22. és 23. sz.

Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenódiáiról. — [Aláírás nélkül]. KM. XLVIII. 160—170. l., XLIX. 37—43, 233—236. l.

[Tudósítások az EME munkájáról és a levéltárról.] — Századok, 318. l. Újabb adattár a vargyasi Daniel-család történetéhez. — Kv. 1913. XII. + 426. l.

Ism. [S.] GF. 160—161. l. — KM. XLIX. 327. l. — Dr. Veress Endre. EM. 353—359. l.

1914.

A kolozsvári unitárius főgimnázium régi keleti szőnyege. — KM. XLIX. 121—122. l.

1915.

Vargyasi legid. báró Daniel Gábor. — [K. L.] EM. 67—68. l.

Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése, Barts Gyula munkája. Kv. 1912. — Ism. EM. 69—70. l.

Helyesbítések egy bíráló ismertetéshez. Dr. Buday Árpád írása. Ism. EM. 100. l.

Magyar Képzőművészet Lexikona, dr. Szendrei János és Szentiványi Gyula munkája. Szeged, 1914. Ism. EM. 217—218. l.

Legidősebb Vargyasi báró Daniel Gábor. 1824—1915. KM. L. 53—56. l.

[1915. júliusától kezdve állandó munkatársa az UK. „A mi katonáink” rovatának].

1916.

Adatok öt székelyföldi unitárius templom-kastély történetéhez. — 5 kép-el. — Francia kivonattal. Dolg. VII. 100—119. l.

Adatok a kolozsvári képirás történetéhez. — Francia kivonattal. Dolg. VII. 165—174. l.

Dr. Cserni Béla. — Dolg. VII. 178. l.

Szárhegyi Lázár István oltár megrendelése Lengyel Pétertől 1670-ben. — Francia kivonattal. Dolg. VII. 175—178. l.

Toroczkai Máté püspök családi neve. KM. LI. 181—183. l.

Régi ötvös rajzlemleké Kolozsvárt. — Kolozsvári Hírlap, 1916. I. 4-i sz.

1917.

Az ádámosi mennyezet-festmény és szentélyszék. — Dolg. VIII. 232—237, 254—256. l.

A tordai vándorgyűlés története. — EM. XXXIII—XXXIV. 195—201. l. Gróf Esterházy Kálmán halála és temetése. — EM. XXXIII—XXXIV. 205—211. l.

Br. Wesselényi Miklós. — EM. XXXIII—XXXIV. 212—213. l.

A kolozsvári ötvös-czéh a XVIII. századig, Novák János munkája. —
Ism. EM. XXXIII—XXXIV. 236—238. l.

Marosköri ingó műemlékeink biztonságba helyezése. — KM. LII. 23—28. l.

Hitvesi hűtlenség a háború idején. — UK. 51—53. l.

1918.

A pudlijogász. — [Suhintó]. Székely Ellenzék, 27. sz.

A kényszertheologus. — [Suhintó]. Uo. 26. sz.

1920.

Péchi Zsuzsa könyörgése. — UK. 29—30. l.

Zsákó Péter (1718.) — UK. 78—80. l.

A Dávid Ferencnek tulajdonított emlékversek. — UK. 167—168. l.

1921.

Magyarvalkó. — 1 képpel. [K. L.] — MN. I. 3. sz. 7—8. l.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület újjászervezése [Aláírás nélkül]. MN. I.
6. sz. 1—2. l.

Olesón nem a szépéből válogatnak. Uo. 10—11. l.

Az iskola. Uo. 11. l.

Pákey Lajos (1853—1921.). — UK. 70—74. l.

1922.

Mikó Imre gróf. — Erdélyi Magyar Naptár, 81—85. l.

Kolozsvári klenodiumainkról. [K. L.] KM. LIV. 105—106. l.

Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati
jegyzőkönyveinkben 1789-ig. — KM. 168—180. l. és kny. 13. l.

A bánatos házak. — [Rovintó]. MN. II. 6. sz. 12. l.

Nyárádszereda. — 2 képpel. MN. II. 12. sz. 10—12. l.

Klárinétozás napszámban. — [Rovintó]. — MN. II. 12. sz. 11—12. l.

Egy jótréfájú ember életéből. — [Rovintó]. MN. II. 15. sz. 14—15. l.

Képeinkhez. — [A képek dr. Balogh Ernő A tulipán c. cikkéhez tartoz-
nak]. [Aláírás nélkül]. MN. II. 19. sz. 11—12. l.

Képeinkhez. — [3 sepsi kép]. [Aláírás nélkül]. MN. II. 23. sz. 2. l.

Torockó. — 3 képpel. MN. II. 26. sz. 10—12. l.

Régi céhaldomások. 2 képpel. [K. L.]. — MN. II. 27. sz. 10—12. l.

Ötvös- és könyviparművészeti emlék. Egy magyar költőné díszes könyv-
emléke. — 1 képpel. [K. L.]. MN. II. 34. sz. 9—10. l.

Az utolsó erdélyi fejedelmi beiktatás. — [K. L.]. MN. II. 42. sz. 10—11. l.

A sors csúfsága. — MN. II. 1. sz. 9. l.

A bánfihunyadi református templom. — [Aláírás nélkül] MN. II. 19. sz. 6. l.

A szokatlan ajándék. — [Aláírás nélkül]. MN. II. 13. sz. 11. l.

Mikor az őrmesterek cenzuráznak. — 3 képpel. [Aláírás nélkül]. MN. II.
41. sz. 5—7. l.

Kolozsmegye ismeretlen műemlékei [A vistai templom]. — 1 képpel. Az
Ellenzék IV. 16-i húsvéti melléklete.

1923.

- A szászfenesi Leányvár. — A Hirnök, XX. 245—247. l.
 Három régi unitárius családi följegyzés (Almási Gergely Mihály püspök, Suky László és Végh Ferenc följegyzései). — KM. LV. 188—194. l.
 A mezőszemondi legátus. — [Rovintó]. MN. III. 1. sz. 14—15. l.
 Egyházi kincseink. A kelyhek. — 3 képpel. MN. III. 5. sz. 1—3. l.
 Az akasztófa-dombon. — [Rovintó]. MN. III. 21. sz. 12. l.
 A kolozsvári Jósika-ház. — 1 képpel. MN. III. 25. sz. 10—11. l.
 Marossolyos. — 1 képpel. [Kl.]. MN. III. 26. sz. 8. l.
 Magyar emlékek. Gernyeszeg. — 2 képpel. MN. III. 42. sz. 1—3. l.
 Göcs Pál koporsótáblája. — UK. 151—152. l.
 A kuruc Vay Adám utolsó levele. P. IX/II. 19—22. l.

1924.

- A kolozsvári Szent Mihály-templom tornyai. — 9 képpel. A kolozsvári Szent Mihály egyház. Emlékfűzet az 1924. okt. 2—12. harangszentelési ünnepek alkalmával. — A kolozsvári róm. kath. egyházközség megbízásából szerkesztette dr. György Lajos. 26—36. l.
 Tölcséres-jelvények a kolozsvári Szent Mihály-templomon. — Uo. 57—62. l.
 Egy gyönyörű magyar műemlék [A szentbenedeki várkastély]. 3 képpel. — Erdélyi Magyar Naptár, 67—70. l.
 A kolozsvári Bethlen-bástya. — 2 képpel. A Hirnök, XXI. 152—154. l.
 A németek pallója Kolozsvárt. — 1 képpel. Uo. 255—257. l.
 Elekes István tréfáiból. — [Rovintó]. MN. IV. 11. sz. 11. l.
 Történelmi anekdoták. — [Rovintó]. MN. IV. 18. sz. 10—11. l.
 A vizsga. — [Rovintó]. MN. IV. 20. sz. 11. l.
 A kolozsmonostori régi Benedek-rendi templom. 1 képpel. MN. IV. 21. sz. 11—12. l.
 Erdélyi magyar templom-erősségek. — 4 képpel. MN. IV. 23. sz. 1—3. l.
 Négy székelyföldi templomerősség. (Pünkösti képeinkhez). [K. L.]. MN. IV. 25. sz. 11—12. l.
 Erdélyi színfoltok, Tóth István képeskönyve. — Ism. MN. IV. 26. sz. 10—11. l.
 A hanyag bibliaforgató. — [Aláírás nélkül]. MN. IV. 26. sz. 11—12. l.
 A legrégibb erdélyi magyar hímesoszlopok. — 7 képpel. P. 6—9. l.
 A kolozsvári minorita templom és rendház. — 6 képpel. P. X. 47—48. l.
 A marosvécsi vár. — 6 képpel. P. 67—69. l.
 A kolozsvári Szent Mihály egyház. Képekkel. — P. 167—171. l.
 A kolozsvári piarista templom. P. X. 189—194. l.
 Buday Árpád dr. 1 képpel. P. 117—118. l.
 Két régi levél. I. Bornemissza Anna levele Teleki Mihályhoz. 2. Bethlen Kata levele gr. Teleki Lászlóhoz. (Két hasonmás olvasata). — [Aláírás nélkül]. P. 239—240. l.

1925.

- Hermányi Dienes József Emlékirata. Szemelvények. Sajtó alá rendezte:— Minerva, 8ⁿ 93+3 sztn. I. Minerva Könyvtár 3. sz. Ism. Herepei János. Erd. Irod. Szemle, 98—100. l. — Dr. Bitay Árpád P. XI. 557—558. l. — Buday Árpád, Prot. Szemle XXXV. 181—183. l.
 A legrégibb erdélyi magyar hímes oszlopok. — 5 képpel. Erdélyi Alma-

nach, 1925. Szerk. dr. György Lajos. Bpest, 95—104. l. [Ugyanaz Pásztortűz Almanach címen is. Kv.]

Lizi és a vörös kosár. — [Rovintó]. MN. V. 36. sz. 10—11. l.

A közepes pof. — [Rovintó]. MN. V. 42. sz. 9—10. l.

Szovát és régi emlékei. — 4 képpel. MN. V. 45. sz. 1—2. l.

A gróf Rhédey-család kihalása. — 1 képpel. P. 49—50. l.

A dobokai kúria. — 1 képpel. P. 155. l.

A fiádfalvi kastély és régi gazdái. — 2 képpel. P. 164—166. l.

Egy kétszáz éves kolozsvári ház és jelvényei. — 4 képpel. P. 285—287. l.

Kőbe faragott kolozsvári ötvösjelvények. — 3 képpel. P. 408—410. l.

A szováti falfestmények. — 5 képpel. P. 449—452. l.

A marosvásárhelyi vár képe. — 1 képpel. [k. l.]. P. 479—480. l.

A szováti unitárius templom falfestményei. — [K. L.]. UK. 160—161. l.

Shakirof Sebestyén [kiállítás]. — [k. — s.]. P. XI. 360. l.

Bálintit Zsigmond (Tövisi). — [Aláírás nélkül]. A Hirnök. XXII. 444. l.

Bálintit József báró (Tövisi). — [Aláírás nélkül]. A Hirnök. XXII. 444. l.

Bolyai Farkas levele Teleki Anna grófnőhöz. — [Közlés aláírás nélkül]. Ellenzék, XLVI. 256. sz.

Teleki Anna apja (Gr. Teleki Domokos). — Ellenzék. XLVI. 288. sz. melléklet.

Nagy Lajos [— n. s.]. P. XI. 179. l.

Magyar Életrajzi Lexikon. Szinyei József Magyar Írók Élete és Munkái kiegészítő sorozata. Írja és szerkeszti dr. Gulyás Pál. I. köt. 1. füz. — Ism. P. XI. 358. l.

Magyar Életrajzi Lexikon. U. a. 2. füz. P. XI. 519. l.

Címképünk (A régi Marosvásárhely). — [k.]. P. XI. 440.

Torockó. A „Jókai Erdélyben“ című kiadványban. A legnagyobb magyar regényíró születésének századik évforduló évében összeállították: Tabéry Géza és Incze Ernő. Nv.

1926.

A kolozsvári minorita-templom és síremlékei [Vásárhelyi Miklós]. 6. képpel. P. XII. 536—538. l.

A vajdahunyadi vár képe. P. XII., 95—96. l.

Pákei Pákei Lajos. Uo. 96. l.

A válaszfali kandalló [kl.]. P. 240. l.

Egy régi kolozsvári ház. A régi Mátéffy- vagy Ürmösy-ház. — 2 képpel. P. 152—153. l.

Dr. Vályi Gábor (1844—1926). 2 képpel. P. 242—244. l.

A kolozsvári Farkas-utcai templom. — 8 képpel. P. 271—275. l.

Wenger Félix (1846—1926). — 1 képpel. P. 314—316. l.

Erdélyi művészeti emlékek a mohácsi vész korából. — 4 képpel. P. 399—401. l.

Kövendi Nagy Gyula (1854—1926). — 1 képpel. P. 478. l.

Történelmi ötvösemlékek. — 7 képpel. P. 611—615. l. [Vö. még i. h. 624. l.]

Hermányi Dienes József emlékirataiból. — [K. L.] MN. VI. 2. sz. 21—22. l.

Ádamos és régi emlékei. — 3 képpel. MN. VI. 449—451. l.

A névnap csempészdohány. — [Rovintó]. MN. VI. 505—506. l.

- Illusztrációink [kl.] (1. A németek pallója. 2. Történelmi emlékü házak). P. XII. 48. l.
 Szentgerice. — 3 képpel. MN. VI. 545—547. l.
 Régi mütárgyak kiállítása Kolozsváron. — 6 képpel. MSz. I. 2. sz. 8—11. l.
 A válaszúti kastély. — 7 képpel. MSz. I. 1. sz. 5—8. l.
 Régi erdélyi tóárvizek. — Az Ellenzék XLVII. 42. sz. melléklete.
 Báró Wesselényi Miklós útinaplója (1821—22). — Ellenzék, XLVII. 206. sz.
 Mikó Imre gróf emlékére. — [N. K. S.]. Ellenzék, XLVII. 206. sz.
 Gróf Mikó Imre és Tompa Mihály levélváltása fiaik halálakor. — Az Ellenzék XLVII. 212. sz.-nak melléklete.

1927.

- A szászlónai református templom mennyezet- és karfestményei. — 4 képpel. MSz. II. 2. sz. 3—9. l.
 A kolozsvári gróf Toldalagi- és Korda-ház. — 3 képpel. MSz. II. 5. sz. 5—12. l.
 Művészet és tolvajság. — 1 képpel. MSz. I. 5. sz. 15—16. l.
 Tóth István. — 4 képpel. MSz. I. 8. sz. 9—12. l.
 Miklósvári fedeles kancsó. — 1 képpel. MSz. I. 9. sz. 12. és 16. l.
 A magyarfenesi báró Jósika-kastély. — 9 képpel. MSz. I. 12. sz. 3—11. l.
 Székelyudvarhelyi Agótha János [nks.]. P. XIII. 24. l.
 Torockószentgyörgy és emlékei. — 4 képpel. Uo. 28—32. l.
 Egy háromszázéves erdélyi magyar festőművészeti emlék (A nagybányai Csengeri-, másként Képiró-család címerlevele). — 3 képpel. P. 176—180. l.
 Erdélyi műkincsek. A kolozsi unitárius egyházközség régi kelyhei. — 4 képpel. Uo. 320—323. l.
 Bölöni Sikó Miklós erdélyi festő ismeretlen önéletrajza. — 3 képpel. P. 439—442. l.
 A vistai református templom. — 11 képpel. P. 460—464. l.
 A vistai templom belső díszítései. — 8 képpel. P. 484—488. l.
 Magyarbikal. — 1 képpel. MN. VII. 245—247. l.
 A vistai templom. — 3 képpel. MN. VII. 537—539. l.

1928.

- A gogánváraljai mennyezetfestmény készítettője és kora. — 1 képpel. Erd. Irod. Szemle, 13—20. l.
 A marosvásárhelyi szücsök két régi céhpohara. — 4 képpel. MSz. III. 1. sz. 2—6. l.
 A küüllővári tatárfej. — 6 képpel. MSz. III. 3. sz. 1—5. l.
 Gidófalvyné Pataky Etelka képkiállítása. — 4 képpel. MSz. III. 4—5. sz. 11—13. l.
 Erdélyi magyar mennyezetfestményeink a XVII. század végéig. — 8 képpel. MSz. III. 6—7. sz. 6—10. l.
 A szárhegyi romkastély. — 4 képpel. MSz. III. 8—9. sz. 5—12. l.
 Erdélyi református templom- és toronyképek. — 5 képpel. MSz. III. 8—9. sz. 13—14. l.
 Kőváry László följegyzései Sikó Miklós festőművészről. — [Ernyei Kelemen]. MSz. III. 8—9. sz. 15. l.
 A csákgorbói kastély. — 7 képpel. MSz. III. 10. sz. 3—8. l., 11—12. sz. 3—7. l.

- Két restaurált kolozsvári középület. — MSz. III. 10. sz. 13. l.
 Elpusztult kolozsvári faragott köemlékek. — MSz. III. 10. sz. 13—14. l.
 Restaurálták a kolozsvári egykori gr. Toldalagi- és Korda-házat. — MSz. III. 10. sz. 14—15. l.
 Elpusztult egy szép erdélyi kastély. — MSz. III. 10. sz. 16. l.
 Egy bíráló társaság tévedései (Hozzászólás a gr. Bethlen-monografia bíráló társaságához). — MSz. III. 11—12. sz. 10—14. l.
 Fatornyok — képeslapokon. — 4 képpel. P. 433—436. l.
 Szászlóna. — 3 képpel. MN. VIII. 2. sz. 17—19. l.
 Poklostelki képmélték. — Ellenzék XLIX. 124. sz.
 Erdélyi református templomok és tornyok képsorozata. — [Ernyei Kelemen]. Keleti Ujság.

1929.

- Vajdakamarási Lőrinc pap. — Erd. Irod. Szemle, 91—95. l. [Átvette a KM. LXII. 48—51. l.]
 Régi egyházi varrottások. — 1 képpel. P. 118—119. l.
 Szentmártoni Bodó János halála ideje. — Erd. Irod. Szemle, 344—346. l.
 Erdélyi református templomok és tornyok. — Keleti Ujság, XII. 270. sz.-nak vasárnapi melléklete.
 Orbán Balázs emlékére. — [Aláírás nélkül]. MN. IX. 73—74. l.
 A történetíró Orbán Balázs. Ki volt Orbán Balázs? Emlékezés a legnagyobb székelyre születésének századik évfordulóján 1829. február 3. — 1829. febr. 3. — Kiadja a Székelykeresztúri Kaszinó. Szu. 1929. 24—28. l.

1930.

- A régi egyházművészet országos kiállítása Budapesten. — Keleti Ujság, XIII. 175. sz.
 Kis emlékek egy nagy ember életéből (Szaboleska-adomák). — [Kl.] MN. X. 790—792. l.

1931.

- Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Józefa bárónő emlékirata 1848—49-iki élményeiről. — 1 fényképpel. Sajtó alá rendezte és életrajzot írt hozzá. Minerva. 8° XIII. + 81 + 1 szítn l. Kiadja a Losonezi báró Bánffy-család. — Ismerteti Szabó T. Attila. EM. XXXVII. 116—117. l. — Glatz Károlyné, Prot. Szemle XLI. 358—360. l.
 Egy klasszikus magyar élet (Dr. Gergely Sámuel). — 1 képpel. P. 63—66. l. és kny.
 Tavak áradása a régi Erdélyben. — MN. 17. sz. 235—237. l.
 A magyarói varrottások mint az erdélyi kulturhatások példái. Romános és szászos elemek a marostordai magyarok varrottásaiban. — [Ernyei Miklós]. Keleti Ujság, XIV. 44. sz.

1933.

- Biserica Sf. Mihail din Cluj. — 14 képpel. Boabe de Grâu, IV. 129—137. l. (Prodán Dávid fordítása).
 Gr. Teleki Domokos előadása a könyvekről. — P. 39—40. l.

1934.

Dr. Ferenczi Miklós (1886—1933). — EM. 2—5. l. és kny.

1935.

[Félezeréves falfestményt fedeztek fel egy szomszédos magyar községben]. (A magyarfenesi templom freskói). — [Aláírás nélküli]. Keleti Ujság, XVIII. 4-i sz.

[Kolozsvári Tamás, a kiváló XV. századbéli magyar festő köréből kerülhetett ki a félezeréves falfestmények művésze]. [Aláírás nélkül]. Keleti Ujság, XVIII. 204. sz.

[Eldőlt a vita a Szent György szobor körül: valóban erdélyi magyar szobrászok voltak a remekmű alkotói]. [Vásárhelyi Miklós]. Uo. XVIII. 98. sz.

1936.

Városunk műemlékei. (Dr. Balogh Jolán Kolozsvár műemlékei c. könyvének ismertetése.) [Vásárhelyi Miklós] 2 képpel. P. 491—492. l.

1937.

Változások Kolozsvár műemlékeiben. 2 képpel. P. 260—262. l.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület * * * története. — Az EME 50 éves jubileumi albumában, 5—79. l. [Kinyomtatva, de nem jelent meg].

Kőváry László. — Uo. 165—169. l.

Báthory Zsigmond és a székely fölkelés 1595—96-ban [Részlet tanári szakdolgozatából].¹

A Gámán-család levelei az Erdélyi Múzeumban.²

[Írói életrajzok a dr. Gulyás Pál szerkesztésében megjelent Magyar Életrajzi Lexikon füzeteiben.]

Összeállította: Dr. Szabó T. Attila.

¹ A „Székely Nemzet“ tárczája fejcímű kefelevonatból vettem e címet. A cikket az 1903—1906. közötti hírlapszámokban az Erdélyi Múzeumnak az Egyetemi könyvtárban levő példányában hasztalan kerestem.

² E cikk valószínűleg a Kolozsvári Hírlapban jelent meg 1917—ben; magam csak felragasztott, jelzetlen kefelevonatban ismerem.

Természettudományi Szakosztály Közleményei.

Szerkeszti: Dr. Balogh Ernő.

Adatok a hideg ásványvíz-források kalciumkarbonátos lerakódásainak ismeretéhez.

A Maramureş (Máramaros) megyei Vişeu de Sus (Felsővisó) mellett talált forráskalcit vizsgálata¹ adta a gondolatot, hogy különösen a Hargita környékén igen nagy számban levő szénsavasvíz-források hasonló kalciumkarbonátos lerakódásaival tágabb körben is foglalkozzam. E téren ugyanis a behatóbb tanulmányozás két szempontból is szükségesnek látszik. Az egyik az, hogy ha az eddigi kutatók foglalkoztak is ezen lerakódásokkal, az anyag behatóbb vizsgálata nélkül inkább csak látszatra adtak nekik nevet, amely tehát így egyes esetekben helyesbítésre szorul. Minthogy e lerakódások anyaga részben kalcit, részben aragonit, ebből e közelebbi vizsgálatoknak másik, általános ásványtani szempontból az a lényeges fontossága is következik, hogy közelebb juttathat ama körülmények ismeretéhez, amelyek mellett a kalciumkarbonát a hideg vizekből egyszer mint aragonit, máskor meg mint kalcit válik ki.

Ásványvizeink legavatottabb ismerőjének, Bányai János geológus barátom szívességének köszönöm, hogy az alább leírandó vizsgálati anyag birtokába jutottam. Csak a Covasna (Kovászna) melletti Sanitas (régőbbi nevén: Árpád) forrás anyaga a saját gyűjtésem, de erre a lelőhelyre is ő vezetett el.

1. Ez a Sanitas-forrás Covasna (Kovászna) község DNy-i szélén van, mellette egyszerűbb fürdőépülettel. A forrás jelenlegi foglalásától mintegy 15—20 m-re, annak térszínéből 2 m-nyire kiemelkedő lapos kis halmon bővebb forrás után akartak kutatni, s e célból ott egy kisebb mélyedést már vájtak is. Ebből a feltárásból kikerült anyag a kárpáti homokkő rétegcsoportjához tartozó sötétszürke pala- és homokkődarabok breccsiaszerű likacsos tömege, melynek ragasztó-anyaga aragonit. Nyilvánvaló, hogy ez a kis halom a forrás régebbi kiömlési helye.

A szögletes közetdarabok közötti réseket, üregeket kitöltő aragonit sugaras-rostos kiképződésű. Általában fehér színű, néha sárgás árnyalattal s növekedési zónákat jelölő keskeny barna csíkokkal. Ha a rés vagy üreg nagyobb, akkor ennek belseje felé a rostok lazábban állanak, sőt teljesen különvált kristályok alakjában nyúlnak az üreg belsejébe. A breccsiát átszövő aragoniterek rendszerint csak 1 cm-nyi vastagok, fordul azonban elő 10 cm vastag bekéregzés is. Ez utóbbi sugarasan kissé szétvagy összehajló, de növekedési felületre általában merőlegesen álló durvább rostokból tevődik össze. Belőle egyes rostnyalábok feszítésre könnyen elválnak, és ezek még 1 cm vastagság mellett is majdnem egészen

¹ Dr. Balogh Ernő: *A forráskalcit új előfordulása*. Erdélyi Múzeum XLII. 1937.

víziszta. Egészen véve az egész tömeget, benne barnás és fehérés vékony szalagok mutatják a növekedés egyes szakaszát. A legutoljára képződött 1 cm vastag külső réteg már szétmálló állapotban van. Ennek rostjai már könnyen szétmorzsolhatók, majdnem átlátszatlan fehérek, míg a beljebb levő ép részeken a rostoknak erős üvegfényük van.

Az üregek falából helyenként sűrűn kinövő kristálykák szög-mérést is végeztem. Bár ezek a 4—5 mm hosszú, de csak legfeljebb 0.3 mm vastag kristályok erős üvegfényűek, lapjaik azonban zavarosan tükröznek, így közülök a legtöbb mérésre teljesen használhatatlan volt. Csak néhány olyan szöget sikerült mérni, melynél nem tételezhető fel lényegesen nagy hiba. Természetesen így ezek sem alkalmasok közelebbi számításokra, de elegendők annak a kristálytani igazolására, hogy ezek a finom tűszerű kristályok valóban *aragonitok*.

A kristályok megnyúlási zónáját 6 lap alkotja. Ezek közül 1 lappár a rövidlátós véglap: **b** (010), másik 2 lappár a törzszoszlop: **m** (110). Ezekre vonatkozó mért szögek:

110 : 010. 3 mérésből $58^{\circ}57'$ — $60^{\circ}02'$ közötti szögek. Középtérték szerint $59^{\circ}10'$. Az aragoniton ennek számított szöge: $58^{\circ}05'$.

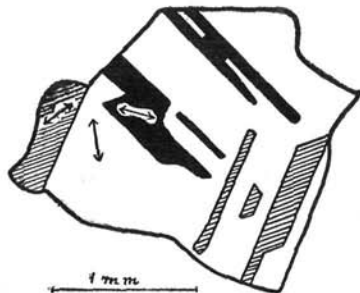
110 : 110. 6 mérésből $62^{\circ}15'$ — $65^{\circ}53'$ közötti szögek. Középtérték szerint $64^{\circ}19'$. Az aragoniton ennek számított szöge: $63^{\circ}50'$.

A kristályok szabad vége mindig oldott, egyenetlenül kimart. Terminális lapnak csak néha mutatkozik valami nyoma, melyet kézi nagyítóval nézve is legtöbbször csak kis fénypont árul el. Közülök még leggyakoribb az *s* (121) piramisnak látszó forma, s ez sem annyira a kristálytűk végén, hanem az oldalán a feltűnőbb, hol a (010) lapján gyakran alkot ferdén beugró lépcsőt. Ennek sűrű és parányi ismétlődése okozza a (010) lap ferde rostozottságát, ami ezt a lapot a vele egyébként általában egyforma szélességű (110) lapoktól megkülönbözteti. Nagyon ritkán megcsillan még egy igen kicsi kis lap, mely helyzeténél fogva törzsbachidómának **k** (011) látszik.

A fentebb említett durva rostos változathoz a rostozottság irányára merőlegesen készített vékony csiszolat mikroszkóp alatt az aragonit jellemző tengelyképét mutatja, tehát azt is, hogy a kristálytani főtengely a rostok irányával esik egybe. Mutat a mikroszkóp azonban más jelenséget is. Az egyes durva rostok így keresztmetszetben 2—3 mm átmérőjű szemcséknek látszanak, s ezek egyenes vagy hajlógó vonal mentén szorosan illeszkednek egymáshoz. A szemcsék azonban nem homogének, hanem az optikai tengelysík helyzete szerint három csoportba tartozó kristálykák összenövéséből állanak, azonban úgy, hogy mind a háromféle helyzetű kristálykák hegyes bisztrixének iránya pontosan egyközös. Minthogy a háromféle helyzetű kristályegyenek optikai tengelysíkja egyformán 60° -nyi szöget zár be egymással, nyilvánvaló, hogy egy-egy szemese nem más, mint az aragonitnak oszloplap (110) szerinti hármas ikre, illetőleg ilyen törvény szerinti ikerszövedéke.

Az ikret alkotó egyének azonban nem egymás mellett helyezkednek el a szokott módon, hanem közülök egy rendszerint uralkodó, s ebben, mint valami alapanyagban, beágyazásszerűleg jelennek meg a másik

kétféle orientációjú kristályegyének. Ezeknél általában legtöbb a többé-kevésbé szabályos egyenes határvonalú romboid-alak, a törzszoszlop jellemző 60° , illetőleg 120° -nyi szögével. Minthogy ugyanazon helyzetű kristályból egymástól elkülönítve több egyén szokott megjelenni, melyek közül némelyek lécszerűleg vannak megnyúlva, a háromféle helyzetű kristályok különböző elsötétedése folytán a metszet keresztezett nikolok között sajátos pepitaszerű képet nyújt (l. 1-ső kép).

1. kép. Egy aragonit rost a hegyes bissetrixre merőleges metszetben. Aragonit kristálykáknak a (11) szerint összeszövődött hármaskörök. A nyílak a tengelysíkok helyzetét mutatják.

2. A Covasna (Kovászna) környéki szénsavasvíz-források közül másik ismertebb a községtől K-re, a Mézpaták völgyében levő Hankóforrás. Ennek lerakódási termékeként már Fr. R. v. Hauer megemlíti az aragonitot, a kén- és realgart. Leírása szerint az itteni kárpáti homokkő repedéseiben „ $\frac{1}{2}$ —1 zoll“ vastag aragonit bekérgezést talált, sőt említést tesz „das Vorkommen von schönem stänglichen Aragon“—ról is.² Nem vehető ki világosan, hogy ez utóbbival mit akar jelölni, a bekérgezések rudas kiképződésé-e, amilyen pl. a Sanitas-forrásnál fordul elő, vagy szabad kristályokat-e. Leitmeier³ a fenti kifejezést szabad kristályokat ért. Egyébként úgy látszik, hogy Hauer a fenti képződményt csak mások után, illetőleg csak látszat után nevezi aragonitnak, mert a nevet indokoló semmi közelebbi vizsgálatról nem szól, holott az ugyanígy ezzel együtt talált kén- és realgarnak egyszerűbb kísérleti meghatározását is adja.

Ebből az előfordulásból a Bányaitól kapott pár darabocskát vizsgálati anyag anyagközete sötétszürke színű, finom kárpáti homokkő. Egyik darabon 1 cm-nyi vastagságú bekérgezést alkot az aragonitnak vélt ásvány, mely inkább szemcsésnek, mint rostos szerkezetűnek látszik. Felülete apró gömbös-dúdos, mintha szorosan egymáshoz nőtt 2—3 mm-es szférokristályokból állana. Színe fehér, helyenként kénsárga árnyalattal és foltonként élénk sárga pettyekkel. A belőle a felülettel egyközösen készített csiszolat több helyen tisztán mutatja az egytengelyű s negatív

² Franz Ritter v. Hauer: *Realgar, Schwefel und Aragon von Kovászna*. Jahrb. d. k. geologische Reichsanstalt. 1860. 85. l.

³ H. Leitmeier: *Zur Kenntnis d. Carbonate*. I. Teil. Neues Jahrb. f. Min., etc. 1919. I. 49. l.

(—) karakterű tengelyképet. Ennek a bekéregzésnek az anyaga tehát föltétlen *kalcit*, melynek 1.5—2 mm nagyságú, alakatlan s néha sugarasan sötétedő szemcséin jó hasadási vonalak is láthatók. Az anyagon szabadszemmel látható sárga színeződés mikroszkóp alatt egyszerű fényben is kivehető, s róla megállapítható, hogy az nem zárványoktól okozott festés, pleochroizmus azonban rajta nem vehető ki.

Egy másik csiszolat egészen tömör, fehéres színű repedéstöltelékből készült, melyben jól körülhatárolva egyes realgar és auripigment foltcskák is voltak. Mikroszkóppal vizsgálva, ez az anyag 0.1—0.2 mm nagyságig emelkedő *kalcit* szemcsék halmaza. Hogy tényleg ez is *kalcit*, több megfelelő és kifogástalan tiszta tengelykép igazolja.

Alkalom nyíltott ebben a készítményben közelebbről megfigyelni a realgart és auripigmentet is. Kiderült így ezekről, hogy nem mint önálló ásványok vannak jelen, hanem csak zárványként fordulnak elő a *kalcit*-ban. Mind a realgar, mind az auripigment egyformán 20—100 μ hosszúságú, de csak 1—2 μ szélességű szálakat alkot, melyek többnyire görbültek és göröngyös határvonalúak. Egy-egy *kalcit* szemcsében csak pár szál van, egyes helyeken azonban annyira felszaporodnak, hogy felhőjük a *kalcit*ot szinte egészen fedi. Az ilyen helyek ráeső fényben vagy kissé zöldessárga színűek, vagy vörösek. Az előbbi esetben auripigment a zárvány, az utóbbiban realgar. Nagyobb tömegű megjelenésük szomszédsgában az egyébként zárványtalan *kalcit* szemcsék egyszerű fényben gyengén sárgás színűek, de pleochroizmus nélkül.

A rendelkezésemre álló anyagból kiválasztottam a legtisztább realgarnak és auripigmentnek látszó részből mintegy 0.2 gr-nyi mennyiséget. Ebből kioldva sósavval a *kalcit*ot, mint oldhatatlan maradék vörös por alakjában leülepedett a nagyobb fajsúlyú realgar az óraüveg aljára s rá a sárga auripigment. Ezeknek mennyisége azonban a kioldott *kalcit*éhoz képest nagyon kevés volt, nem lehetett több, mint annak 6—8%-a. *Nem lehet tehát szó szoros értelemben vett realgarról és auripigmentről, hanem csak realgar-, illetőleg auripigment-zárványos kalcitról.* A sósavban oldhatatlan maradék adta ugyan üvegcsőben való hevítéskor a jellemző lengületet, de nem illanó fekete szivacsos tömeg is maradt hátra, mely boraxgyöngyfestés alapján valószínűleg valami vastartalmú anyag.

Erről a lelőhelyről Hauer az auripigmentet nem említi, ezt Bányai ismertette először.⁴ Mindketten említik azonban a termésként. A rendelkezésemre álló anyagon voltak olyan részek, melyek tényleg terméskén fínom porszerű bevonatának látszottak. Az ilyen részeket gondosan kiválasztva, és porrá törve, széndiszulfiddal húzamosabb ideig kezeltem. A széndiszulfid elpárolgásával kénkristályok kiválása megállapítható volt ugyan, de számításba se jöhető mennyiségben ahhoz, amint azt a kísérleti anyag mennyisége után várni lehetett volna. A széndiszulfidos kezelés után visszamaradó anyagban azonban sok volt az auripigment. Terméskén tehát csakugyan van, de úgy látszik, hogy csak nagyon csekély mennyiségben. Az ennek látszó bevonat legnagyobb része — leg-

⁴ Bányai János: *A székelyföldi ásványvizek lerakódásának geológiája.* Megjelenik a Szádeczky Gyula-Emlékkönyvben.

alább a vizsgált esetben — auripigment. Egyébként természetesen egyik csiszolatban sem található, még kétséges apró nyomokban sem.

3. A bodoc (bodoki) Matild-forrás lerakódásából származó anyagom már egyszerű rátekintésre is nagyon hasonlít a Sanitas-forrásnál ismeretett durva rostos kiképződésű aragonithoz. Ez is hosszú, fehéres-víz-tiszta, élénk üvegfényű durva rostoknak párhuzamosan, vagy kissé sugaras elhajlással összenőtt tömege. A belőle a rostok irányára merőlegesen készült vékony csiszolat is az előbbivel azonos képet mutat. Ez is valóban *aragonit*, s az egyes durva rostok ennél is több aragonit-kristályka éppen olyan (110) szerinti ikerszövedékéből állanak, mint amilyen a Sanitas-forrás hasonló aragonitja. Megjegyzendő, hogy Bányai említett leírása szerint ez az anyag az alaphegységet alkotó kárpáti homokkő repedéseiből került elő a forrás új foglalása alkalmával. A felületen itt „likacsos mésztufa” van. Kár, hogy ez utóbbiból nincs vizsgálati anyagom.

4. Dr. Papp Károly⁵ a Toria (Torja) patak felső részén, a Jajdán-patak fejében egy 7 m magas mésztufa kupacot említ, melynek tetején sós-savanyú víz ömlik ki. Az innen származó anyagom szemcsés szerkezetű, fehér, tömött tömeg. Az egyes szemcsék kitűnően hasadnak, csak a hasadási lapok gömbhéjszerűleg erősen görbültek. A szemcsékből apró romboéderek hasíthatók ki, így ez minden közelebbi vizsgálat nélkül is eldönti, hogy *kalcit*. Ugyanolyan kiképződés tehát, mint a Vișeu de Sus (Felsővisó) mellől leírt forráskalcit,⁶ mellyel különben már egyszerű rátekintésre is azonosítható.

5. Az előbbi előfordulás szomszédságából, a Bálványos-fürdő Fidélsz nevű forrásának lerakódásából való egy kis bekérgezési darabka. Ez az 1 cm vastagságú kéreg nem egészen szilárdan összetapadt durva rostokból áll. Alig áttetsző, világos barnássárga színű, benne növekedési zónákat jelölő néhány vékony fehéres szalaggal. A törési felület gyéren és egyenetlenül csillogó.

Belőle a rostozottságra merőlegesen készült vékony csiszolat mikroszkóppal nézve 2—3 mm nagyságú szemcsék tömegét mutatja. A szemcsék sugaras elsötétedésűek és sűrűn évgűrűszerűleg koncentrikus zónás szerkezetűek. Az egyes növekedési szalagok, melyeket egymástól barnás, limonitszerű anyag rendkívül finom porának rétege választ el, néha alig 6—8 μ szélesek. A szemcsék több helyen mutatják az egytengelyű, s negatív (—) karakterű tengelyképet, anyaguk tehát kétség-telenül *kalcit*.

6. A Tălișoara (Olasztelek) Treiscaune (Háromszék) megye melletti Likaskőforrás lerakódásából való egy barna színű, meglehetősen földes külsejű, likacsos mésztufaszerű darab. Ebben az üregek falán alig észrevehető parányi, fehéres, alig fénylő kristálykák ülnek, pontosabb formájuk azonban nem állapítható meg. Tömöttebb része szabad szemmel nézve, csillogó felületű apró szemcsék halmazának látszik. Vékony csiszolata mikroszkóppal nézve, 0.5 mm nagyságig emelkedő szabálytalan

⁵ Dr. Papp Károly: *A futásfalvi Pokolvölgy környéke Háromszék vármegyében*. Földtani Közlöny. XLII. 1912.

⁶ L. e cikk első jegyzetét.

szemcsék tömött halmazát mutatja, melyet sok helyen limonitos felhőzet takar. Tengelyképük alapján a szemcsékről határozottan megállapítható, hogy anyaguk *kalcit*.

7. Végre megemlítem a Fruska-Gorából (Jugoszlávia) s Slankamenről származó anyagot. Bár távolabbi vidékről való, nem tartottam feleslegesnek ezzel is foglalkozni, mert részletes ásványtani leírására nem akadtam. Származásáról közelebbi adatot sem ismerek, de valószínűnek látszik, hogy keletkezése az ottani sós-forrásokkal lehet összefüggésben. Az innen származó kis rüdaeska víztiszta anyagú, nagyon finoman rostos, mitől gyenge selymes fénye van. Belőle a rostok irányára merőlegesen készült vékony csiszolat mikroszkóppal nézve, 0.3 mm-nél nem nagyobb szemcsék halmazát mutatja. A jellemző tengelykép határozottan igazolja az *aragonitot*. A szemcsék azonban itt sem egyszerű kristályok, hanem aragonit-kristályoknak (110) szerinti ikerszövedéke. Szerkezete tehát ugyanolyan, mint a Sanitás és a bodoc (bodoki) Matild-forrás aragonitjának, csak hogy az egyes kristályok itt nagyon vékony (alig 10 μ) lécszerűek és poliszintetesen sűrűn váltakoznak.

A fenti vizsgálatok alapján az aragonitképződés kérdéséhez egy következő tanulmányban óhajtok hozzászólni.

Beiträge zur Kenntnis von kohlensauren Kalkablagerungen aus kalten Mineralwasser-Quellen.

Die hier zu beschreibenden Kohlensäure Kalke (*Aragonit* und *Calcit*) sind die Produkte von Ablagerungen siebenbürgischer (Rumänien) kalter kohlensaurer Mineralwasser-Quellen, bloss der zuletzt behandelte *Aragonit* stammt von Slankamen aus Jugoslavien.

1. In den Ablagerungen der bei Covasna gelegenen Sanitas- (früher Árpád-) Quelle kommt *Aragonit* zum Vorschein, der in den Spalten des Karpetansandsteins faserige Einkrustungen bildet, ja sogar kleine nadelartige aufgewachsene Kristalle. Die Länge der Letzteren beträgt 4—5 mm., sind aber höchstens 0.3 mm dick und wasserklar. Auf Grund goniometrischer Messungen konnte man feststellen, dass in ihrem Aufbau die Formen (110) und (010) Teil nehmen. Das Ende der kleinen Kristallen ist geätzt, daher fehlen im allgemeinen die terminalen Formen, von ihnen erscheint etwas stärker bloss als Pyramide scheinende Form (121). Dünnschliff von einem derb faserigen, eisartig durchschimmernden Stück zeigen das charakteristische Axenbild des *Aragonit*. In diesem Präparat ist die Querschnittsfläche der Fasern unregelmässig, scheint jedoch izodiametrisch körnig. Die Körner sind jedoch die Trillinge der Formen (110) von *Aragonit*-Kristallen resp. deren Verwicklungen (Abb. 1.)

2. Das aus der bei Covasna, im Mézpatak-Tal gelegene Hankó-Quelle stammende Stück ist weiss, mehr körnig, als faserig. Das Einkrustungen bildende Stück wurde auf Grund optischer Untersuchungen zweifellos als *Calcit* festgestellt. Benennenswert ist das deshalb, denn von demselben Ort

beschrieb Fr. v. Hauer (Jahrb. d. K. K. geol. Reichsanstalt 1860. p. 85) *Aragonit* und erwähnt auch zugleich Realgar. Ich untersuchte hier auch Realgar sowie auch Auripigment. Aus Dünnschliffen ergab sich, dass das Stück *Calcit* ist, jedoch voll mit nadelartigen Einschlüssen von Realgar resp. Auripigment.

3. Das aus den Ablagerungen der Bodoker Matild-Quelle stammende Stück ist ein eisartig durchsichtiger und faseriger *Aragonit*, dessen mikroskopisches Bild dasselbe ist, wie das im Punkt 1. erwähnte.

4. Die aus der Toriaer Salzquelle stammende Ablagerungen sind körnig-weiss, wo schon die gute Spaltung der Romboëder-Körner verrät, dass wir es hier mit *Calcit* zu tun haben.

5. Das von Bálványosfürdő, aus der Fidelis-Quelle stammende Einkrustungsstück ist derb faserig, braun-gelb, mit Wachstums-Zonen von weissen Bändern. Die Dünnschliffe davon zeigen den Aufbau von 2—3 mm. grossen Körner. Auf Grund optischer Untersuchungen stellte ich hier *Calcit* fest.

6. Die Ablagerungen aus der Likaskő-Quelle bei Tälisoarä sind gelblich-braun, porös, kalktuffartig. Die Dünnschliffe zeigen unter den Mikroskop eine Agregation von ungefähr 0.5 mm. grossen Körnchen, welche teilweise von limonitartigen Wolkungen bedeckt sind. Optische Untersuchungen zeigen zweifellos den Charakter des *Calcit*.

7. Das Stück von Slankamen, aus der Fruska-Gora ist beinahe wasserklar, sehr feinfaserig dicht. Die Dünnschliffe — senkrecht auf die Fasern — zeigen das Bild des *Aragonit* mit einer Verwicklung von Zwillingkristallen, so wie bei Punkt 1. und 2., nur sind hier die Zwillinglamellen viel feiner.

Dr. Balogh Ernő.

Fiatal barlangi medve (*Ursus spelaeus* Ros.) maradványok a popováci barlangból.

A Reșița (Resica) és Anina (Bánsági hegyvidék) közötti komarniki-barlang közelében levő popováci barlangban, az abban végzett térképezési munkálataim közben barlangi medve (*Ursus spelaeus* Ros.) csontmaradványokra találtam. Ezek a barlangnak abban a kerekben 100 m hosszú folyosójában fordulnak elő, mely a barlang első nagyterméből kiindulva egyenes irányban DK-re halad. Az átlag 4—5 m szélességű s helyenként 10 m-nél is magasabb és cseppkövekkel nagyon szépen díszített folyosó alját többnyire cseppkőréteg burkolja; ez többé-kevésbé összecementezi az alatta levő barnássárga barlangi iszaphóból, mészkő darabokból és csontokból álló törmeléket is. A barlang alján itt-ott egészen laza, finom csillámos homok is van.

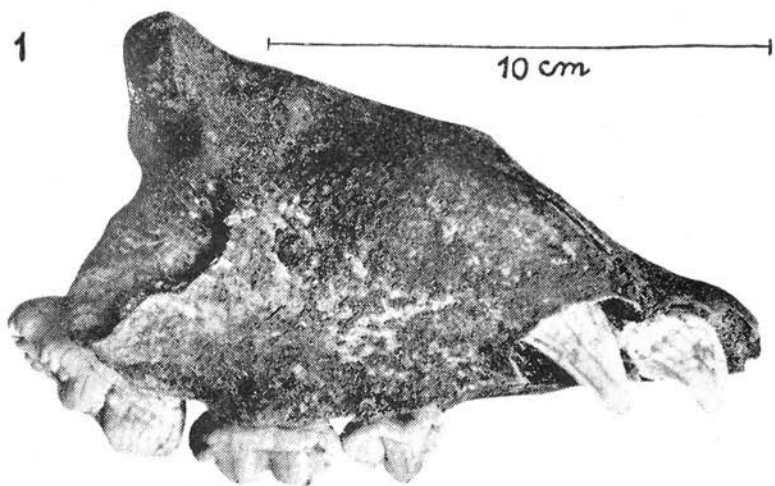
Az első csontot, egy jobb felső állkapcsot, melyet alább részletesen is ismertetek, a cseppkő-padozaton szabadon találtam, ahhoz csak lazán hozzátapadva. Más helyen a csontok 2—3 cm vastag cseppkőkéreggel a felismerhetetlenségig be voltak burkolva és így annyira be voltak növe a cseppkőpadozatba, hogy a padozat felületének csak sajátságos kiemelkedései árulták el jelenlétüket. A cseppkőpadozat megbontásával kitért, hogy ez alatt is sok csont van. A cseppkővel bevont csontokról a cseppkő elég könnyen leütögethető, s az így szabaddá tett csontok feltűnő üdéknek látszanak. E csontok tehát már elég hamar cseppkőburkolatot kaptak, s ennek védelme alatt szinte teljes frissességükben megmaradtak.

Más feladatomból lévén, a talaj nagyobb bolygatásához nem is fogtam. A talált csontok legnagyobb részét, többnyire kifejlett példányok maradványait, az U. D. R. múzeumának szolgáltattam be minden különösebb vizsgálat nélkül, az említett állkapocstörödéket és egy alsó állkapcsot azonban érdemesnek tartok itt is bemutatni.

Az említett jobb felső állcsont (maxilla) teljesen megvan az orrcsont és a Palatinum kivételével. Hátsó részén a járomcsont hiányzik, s hiányzik a hátulsó moláris (M^2) két hátulsó gyökerének alveolus falai is. A fogak közül csak a két első metszőfog ($I^1 I^2$) nincs meg, de ezek alveolusai szinte tökéletesen épek. Az állkapocs méretét meghatározhatja az, hogy az első metszőfog (I^1) alveolusának hátulsó (lingualis) peremét a hátulsó zápfog (M^2) alveolusának elülső (oralis) peremével, illetőleg ennek közepével összekötő egyenes 116 mm.

A fogak az alveolusból mind könnyen kivehetők, csak a szemfog (C) nem. A harmadik (I^3) metszőfog koronája már teljesen kifejlett, de a fognyak még 2—3 mm-re az alveolus pereme alatt van. Pulpája egészen nyitott, s a kissé tojásdad alakú pulpanyílás nagyobbik átmérője 10 mm. E metszőfog és a mellette levő szemfog alveolusa között választófal még

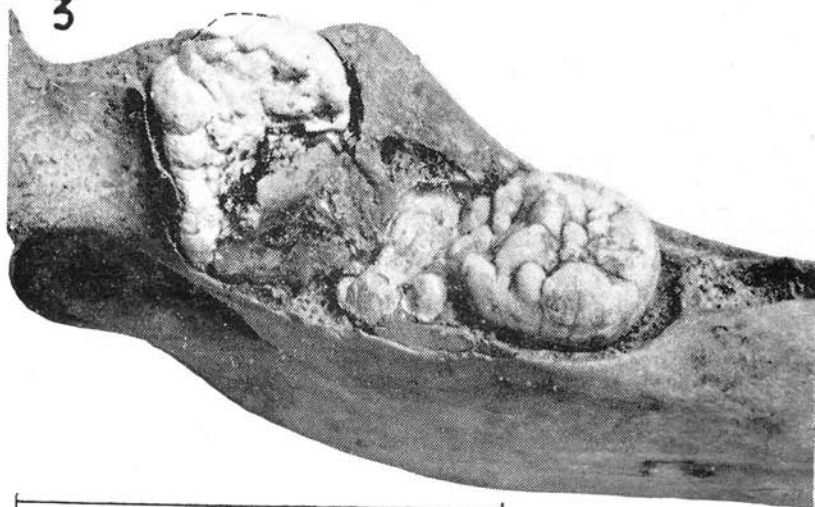
1

2

3

nincs. A szemfog koronájának még majdnem fele az alveolusban van. Az előzáfog (P^4) és a hátsó záfogak ($M^1 M^2$) teljesen kinőttek. Gyökérük pulpája egészen zárt, csak a második hátsózáfognál (M^2) kétséges ez, hol a gyökerek vége le van törve.

A fogak teljesen épek, rajtuk a kopásnak még semmi nyoma. Maier I. tanulmányával¹ összehasonlítva méretüket és alkotásukat, rajtuk az ott leírt vonásoktól lényegesen eltérőt nem találtam, aminek bizonyossága szerint kétségtelenül *Ursus spelaeus* Ros.-ról van szó. E lelet a barlangi medvének eddig még nem ismert előfordulása, de érdekes annyiban is, hogy közvetlen a fogváltás utáni időnek azt az állapotát mutatja, melynél a szemfog (C) a harmadik metszőfog (I³) nagyságban még nem is érte egészen utól (l. táblán az 1. kép).

A gyűjtött alsó állkapocsok közül legérdekesebb az a baloldali állkapocs, melyet a tábla 2. és 3. képe mutat be. Ez a legfiatalabb és legépebb is. Róla csak a processus coronoideus van letörve, sérült továbbá elülső végének szemfog előtti felső része. Ha ez utóbbit kiegészítve gondoljuk, akkor az állkapocsnak innen mért hosszúsága a condylus belső bütykének hátsó határáig 16 cm-nyi. Az állkapocsban csak a szemfog (C) és a két hátsó moláris ($M_2 M_3$) van meg.

A váltott szemfog most van kibúvóban, hegye azonban még nem érte el az alveolus aboralis peremének sem a magasságát, pedig ebből a peremből még le is van törve valami. Gyökérrészénél az állkapocs belső fele be van törve. Az ezzel támadt résen látható az üresen álló nagy alveolus, s az, hogy a hatalmas pulpájú korona már ki van fejlődve, de a gyökérnek szinte csak papírvékonyágú fala még alig nőtt 0.5 cm-re. A szemfog külső (buccalis) oldalán, kissé hátrafelé (aboralis) tolódva, még megvan a tej-szemfog alveolusa. A szemfog előtt, a letört állkapocs csúcsában, a marandó harmadik metszőfog (I₃) alveolusának fenékrésze látható.

A meglevő második hátsó záfog (M_2) elülső (oralis) része, a tetracónid, az alveolusból már kiemelkedett, de a fognyak még az alveolus pereme alatt van. A fog lépcsősen hátramaradó hátsó (aboralis) része, a talonid, azonban az alveolusból még nem tört teljesen elő, csak belső (lingualis) széle emelkedik valamennyire fölé az alveolus peremének, de az ínyből még ez sem látszhatott ki. A korona alkotása részleteiben is pontosan egyezik Maier említett leírásának idevonatkozó adataival, így kétségtelen, hogy ez az állkapocs is barlangi medvétől származik.

A hátsó moláris (M_3) még teljesen kezdeti fokon van, még egészen bent volt az alveolusban, annak csontfalát éppen most kezdte áttörni. Bizonyossága ennek az a néhány csontlemez-töredék, mely az alveolust felülről zárta le, és amely a fog tetraconid részéhez tapadva, szerencsésen megmaradt. Magából a fogból, amint az a fog hátsó részének egy kis letörésénél megállapítható, a korona felületének még csak 1—2 mm vékony rétege van meg, a gyökér felé alig 5—6 mm-re megnyúlt peremmel. A fog

¹ Dr. Maier István: *A barlangi medve (Ursus spelaeus Ros.) állandó fogazata*. Allattani Közlemények. XXVIII. 3—4 f. A Kir. magy. Term.-tud. Társulat kiadása. Budapest. 1921.

koronájának hossz tengelye merőleges az állkapocs hossz tengelyére, felülete azonban a mediansíkból kissé el van fordulva orális irányba. A szemfog és a harmadik utózáfog (M_3) felületének színe barnás ibolya, ilyenszerű gyengébb árnyalata van a második utózáfog (M_2) talonidjának is. A táblán a 2. kép ezt az egész állkapocsot mutatja, a 3. kép ennek hátsó részét nagyítva.

A többi alsó állkapocs részint csak hiányos töredék, s részint ha épebb is, már idősebb példányoktól származik. Ez utóbbiak közül az egyiknél a szemfog éppen csak kilátszhatott az ínyből, más fog ebből az állkapocsból hiányzik is, egy másik állkapocsban a szemfog az ínyből körülbelül 1 cm-re már kibújhatott. Ez utóbbiban megvan a harmadik utózáfog (M_3) is, melynek pulpája még annyira nyitott, hogy a két gyökérre való szétválás sem következett még teljeseen be.

Reste von einem jungen Höhlenbären (*Ursus spelaeus* Ros.) aus der Höhle von Popovaci.

Die in der banater Gebirgsgegend (Banat-Rumänien) gelegene Popovacer Höhle ist ein neuer Fundort des Höhlenbären. Auf Grund der Untersuchungen der von mir hier gesammelten Knochen resp. Zähne wurde erwiesen, dass die Reste von dem Höhlenbären stammen. Am interessantesten ist von diesen Resten ein rechter Oberkinnbacken und ein linker Unterkinnbacken, denn beide sind Reste von einem in Zahnwechsel gewesenen jungen Bären.

In dem rechten Oberkinnbacken sind mit Ausnahme der zwei vorderen Schneidezähne (I^1 I^2) alle Zähne vorhanden. Interessant ist hier das, dass der von dem Alveolus herausstehende Teil des Eckzahnes (C) die Grösse des etwas früher wechselnden dritten Schneidezahnes (I^3) noch nicht erreicht hat (Tafel I. Abb. 1.).

Von einem noch jüngeren Bären stammt der linke Unterkinnbacken. Hier sind der Eckzahn (C) und der zweite und dritte Backenzahn (M_2 M_3) vorhanden. Vom Eckzahn, der aus dem Alveolus sich noch nicht erhoben hat, ist bloss die Krone entwickelt, von der Wurzel fast noch garnichts. Daneben, gegen den äusseren Teil des Kinnbackens, — etwas in aboraler Richtung verschoben —, sieht man noch den Alveolus des früheren Milchzahnes. Am zweiten Backenzahn (M_2) ist bloss der orale Teil, der Tetraconid entwickelt, der aborale Teil, der Talonid ist grösstenteils noch drinnen im Alveolus. Der dritte Backenzahn (M_3) muss noch ganz in dem Alveolus eingeschlossen gewesen sein, aber begann schon die obere Knochendecke durch zu brechen. Ein glücklicher Zufall ist es, dass die dünnen Plattenteilchen der durchbrochenen Knochendecke auch jetzt noch auf der Oberfläche der Zahnkrone zu finden sind. Von diesem Zahn ist von der Krone, — noch ganz ohne Wurzelansatz — bloss ein 1—2 mm. dicker oberflächlicher Teil vorhanden. (Auf Abb. 2, Tafel I ist der ganze Kinnbacken zu sehen, Abb. 3 zeigt dessen hinteren Teil etwas vergrössert.)

Dr. Balogh Ernő.

NYELVMŰVELÉS

Új magyar nyelvvédő könyv.

A mai nyelveművelő mozgalom komolyságát és tartósságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy majd minden évben megjelenik valamiféle nyelvhelyességi könyv, nem is szólva arról, hogy az effajta kérdésekkel foglalkozó folyóirat- és újságcikkeknek se szeri, se száma. Azt kérdezhetné valaki, hogy szükség van-e újabb és újabb könyvekre; nem volna-e jobb egyet olyat készíteni, amely mindenkinek minden kérdésben útbaigazítással szolgálna. Mindenesetre jobb volna, csak hogy ilyet még nem szerkesztettek és valószínűleg nem is fognak, annál az egyszerű oknál fogva, hogy más-más készségű embernek más-más útmutatóra van szüksége. Ami jó mondjuk a tisztviselőnek, kereskedőnek, nem megfelelő a tanítónak, ügyvédnek, mert esetleg nemcsak arra kíváncsi, hogy egy kifejezés rossz-e, hanem arra is, hogy miért nem jó. Valószínű, hogy ilyen, minden szükségletet kielégítő segédkönyvnek készült a *dr. Dengl Jánosé* (Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus, Bpest, 1937. Grill Károly kiadása); ebben valóban minden kérdésre feleletet találhat az ember, de 44-lapos (kéthasábos) tárgymutatója ellenére is gyakran nem ad eléggé gyors útbaigazítást (írás közben volna reá szükség), még ennél is nagyobb baja, hogy drága.

Ezért örömmel kell fogadnunk minden újabb kísérletet, amely a nyelveművelés és nyelvtisztítás ügyét általánosabbá és hathatósabbá igyekszik tenni. A legújabb munkát *Pintér Jenő* és huszonöt munkatársa bocsátotta közre *Magyar nyelvvédő könyv* címen (Bpest, 1938. Sárkány-nyomda, 144 l., ára egy pengő).

A bevezetés helyesen hangsúlyozza, hogy az igazi műveltség mindenkifelett való feltétele és ismertetőjele az anyanyelvnek hibátlan és tiszta, tehát tökéletes használata. Igen találóak *Kisfaludy Sándornak* jelmondatul használt szavai is; kiténik belőlük, hogy az anyanyelv valamely nemzet létének egyetlen biztosítója: »*Nem a föld, nem a folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv.*« A szerkesztőnek azt az eljárását is helyeselni lehet, hogy csak a legkiáltóbb helytelenségek kiirtását tűzte ki célul, a hibás kifejezések kiválogatásában is, az idegen szavak megrostálásában is józan mértéket tart, a meggyökeresedetteket, ill. pótolhatatlanokat nem bántja. A *Kazinczy Ferenc* nevéhez fűződő nyelvújításnak és a *Szarvas Gábor*-féle nyelvtisztításnak szenvedélyes harcain okulnunk kell és meg kell elégednünk kevesebbrel, mert hiszen tudvalévő, hogy minden túlzás erős ellenhatást vált ki, a mérséklet, a körültekintés mindenképpen helyénvaló. Boldog volna minden nyelveművelő, ha ebben a kis könyvben foglaltakat minden magyar ember megszívlelné és megfogadná.

A munka maga négy részből áll. *A helyes stílus*ról szóló első részben okos tanácsokat ad a fogalmazásra nézve. Azt ajánlja, hogy gondolatainkat egyszerűen szerkesztett mondatokban fejezzük ki, hogy váltogassuk a rövidebb és hosszabb mondatokat, az igék használatában is törekedjünk változatosságra, alkalmazzuk vegyesen a tárgyias és alanyi ragozás alakjait, kerüljük a *van* és *volt* igének meg a *hogy* kötőszónak gyakori ismétlődését, írjuk a hibás kifejezéseket és idegen szavakat stb. A rövidre fogott fejtegetések

azáltal válnak igazán szemléltetőkké, hogy mindenütt jól megválasztott példák mutatják bé a hibás és a helyes használatot.

Egyetlen pontban nem értek tökéletesen egyet, t. i. abban, hogy szorítsuk vissza az *aki*-t és *amely*-et. Az igaz, hogy a vonatkozó névmást sokan akkor is használják, amikor semmi szükség sincsen reá, akkor is, amikor más névmás vagy kötőszó volna helyén, de ez nem elég ok arra, hogy az *aki*-t és *amely*-et jogos birtokából kiszorítsuk, számkivessük; elégedjünk meg azzal, hogy kitessékelyjük onnan, ahol mint bitorló foglalja el másnak a helyét. A Magyar Nyelvvédő Könyvben például szolgáló rossz mondatok és kiigazításuk általában helyesek, ámbár egynémelyiket még *ügyesebben* lehetne kifejezni (a legtöbb rossz mondatnak több helyes megoldása is van). Hogy példán igazoljam, kénytelen vagyok az egyiket bemutatni: Bement a szobába, amelyben már ott volt a vásárhelyi hadnagy, aki a betyárokat kereste, akik az imént nyargaltak el gyors lovaikon Szeged felé, ahol eltűntek a tanyák között, miközben a bosszús hadnagy hiába szidta embereit. Valóban egyetlen szerkesztett mondat (de nem értelmetlen), a könyv így helyesbíti: Bement a szobába. Már ott volt a vásárhelyi hadnagy, a betyárokat kereste. Ezek az imént nyargaltak el gyors lovaikon Szeged felé, itt eltűntek a tanyák között. A bosszús hadnagy hiába szidta embereit. Vagyis egyetlen hosszú mondatból lett négy kisebb és eltűnt az *aki*, *akik*, *ahol* és a *miközben* névmás. A megoldás vagyis fölöadás nem a legszerencsésebb. Igaz ugyan, hogy egy szervesen összefüggő gondolatcsoportot nem mindig lehet egyetlen összetett mondatban kifejezni (a magyarban még kevésbé, mint az indogermán nyelvekben), de ennyire szétdarabolni nincs miért és stílus szempontjából sem szükséges, mert nem szép, az elaprózás az előadást szaggatottá és ugyan csak nehézkessé teszi. Pedig épp ezt akarjuk elkerülni. Próbáljuk meg másképpen: *Bement a szobába, már ott találta a vásárhelyi hadnagyot, aki a betyárokat kereste; ezek azonban épp' az imént nyargaltak el gyors lovaikon Szeged felé és eltűntek a tanyák között, a bosszús hadnagy pedig hiába szidta embereit.*

A második rész (*Nyelvi sajátosságok*) egyebek mellett arról szól, hogy mikor használ a magyar más nyelvektől eltérően egyesszámú főnevet, beszél a melléknevek képzéséről, a személyes és birtokos névmások helyes használatáról, a magyar visszaható és műveltető igéről (sokan mindkettőt német módra körülírással fejezik ki: védi magát — *védekezik* helyett, hagyja magát kérni — *kéreti magát* helyett). Nem feledkezik meg a magyar szórendről sem, amellyel olyan sok árnyalatot tud a magyar nyelv kifejezni, megszívelendő dolgokat mond el a helyesírás és helyes kiejtés kérdéseiről. Legfeljebb az kifogásolható, hogy nem foglal állást az idegen család- és személynevek írása és rendje dolgában, nyilván azért, mert mindinkább tért hódít az a fölfogás, hogy az idegen neveket változatlanul kell megtartanunk. Ezt az eljárást merőben helytelennek tartom, a magyar nyelv természeté, a mult példája mást parancsol. Nem ártott volna egy-két mondatban (akár ebben a részben, akár az elsőben) az igekötők helytelen használatára is rámutatni, ez a jelenség éppen most van terjedőben (leellenőriz, leutánoz, felfigyel, kihangsúlyoz, betart, leközl, leállít stb.).

A harmadik rész *a hibás kifejezések* betűrendes jegyzékét tartalmazza, megtalálhatók itten az igekötős igék is, ez részben pótolja az előbb említett hiányt. Összeállításában a munkatársak nemcsak a közbeszédre voltak figyelemmel, hanem az értekező próza és a hivatalos stílus szempontjaira is.

A negyedik részben találjuk a felesleges és ezért kerülendő *idegen szavakat* szintén betűrendben, leggyakoribb magyar megfelelőikkel együtt.

Igy első forgatásra úgy tetszik, hogy valóban a legelterjedtebb hibákat és idegen szókat állítja pellengérré. A két szótár a könyvnek több mint négyötödét foglalja el. A használat fogja megmutatni, mennyiben szorul ez a rész (esetleg a többi is) kiegészítésre és javításra.

Olyan könnyen áttekinthető, tanulmányozás nélkül azonnal használható (és olcsó) ez a kis köyv, hogy óhajtanunk kell, báresak minél hamarabb és minél gyakrabban volna szükség újabb és újabb kiadására, mert ez azt bizonyítaná, hogy utasításait sokan olvassák és megfogadják.

Brüll Emánuel

A mutatónévmás hibás elhagyása és hibás használata.

Elég sokan vannak, akik már megelégtették, sőt sokallják a nyelv-helyességgel és nyelvtisztasággal foglalkozó cikkeket. Érdekes az is, hogy a megcsömörlöttek többnyire a tollforgatók közül kerülnek ki. Az egyik őszintén meg is mondta, hogy tanulókorra óta sohasem foglalkozott nyelvi és stilisztikai kérdésekkel, úgy írt, ahogyan Isten tudnia adta. Egynéhány év óta azonban minduntalan belébotlik ilyen cikkebe és kénytelen-kelletlen elolvassa őket, az eredmény az, hogy írás közben el-elakad, egy-egy idegen szónak magyar megfelelője nem jut eszébe, vagy érzi, hogy valamelyik szólása nem magyar, de hírtelen nem tud magán segíteni, utánanézni nincs ideje, sem kedve, egyszóval megbénítja munkájában. Ilyesmi eddigelé nem történt meg véle. Ha nem kívánja is a nyelvművelőket a pokol fenekére, mert hiszen jámbor keresztyén, de igazán szeretné, ha okosabb dolgokkal foglalkoznának, mindenki több hasznukat látná.

Ilyen és hasonló megnyilatkozások után arra gondoltam, hogy talán nem ártana egy ideig abbahagyni a nyelvigazító írásokat, vagy leglább számukat mérsékelni, hogy az eddigieket mintegy meg tudja emésztetni az írástudó közönség. A hibákra való állandó figyelmeztetés valóban nem tartozik a legkellemesebb dolgok közé. Csakhogy könnyű belátni, hogy egyszeri, kétszeri mondás, figyelmeztetés épúgy nem vezet eredményre, mint ahogyan nem elegendő a gyermeknek sem, ha azt akarjuk, hogy valamelyik rossz szokásával föl hagyjon. Sokszor kell mondani, gyakran kell fülébe rágni, még ha berzenkedik is ellene; így sem biztos, hogy foganatja lesz, de senki sem vetheti a szülők szemére (a gyermek legkevésbé), hogy nem teljesítették kötelességüket. Másrészt vannak olyanok is, akik örömmel fogadják, szívesen olvassák az ilyen tárgyú fejtegetéseket, mert a nyelv ügyét fontosnak tartják és mert okulnak belőlük. Még jobban örülnek annak, hogy útbaigazító nyelvvédő könyvek jelennek meg, nem kell kétséges esetekben nekik maguknak nagy időpazarlással utánajárniok a dolgoknak. Ezzel nyugtatom meg magam most, amikor a mutatónévmás hibás elhagyásáról, ill. hibás alkalmazásáról akarok egynéhány példával kapcsolatban szólni.

1. Nem szabad elhagynunk a főmondatból a mutatónévmást akkor, ha a rákövetkező jelzői mellékmondat a főmondat valamely tagjának új és fontos, tehát kiemelendő ismertető jegyét tartalmazza. Például: ... egyházi körökben komolyan foglalkoznak *az indítvánnyal*, hogy a templomokban hangos filmeket mutassanak be (Amerikáról van szó, Ellenzék 1937. IV. 30.); helyesen: ...komolyan foglalkoznak *azzal az indítvánnyal*, hogy... Más példa: A görög mitológia csodatárában állandó leltári tárgy gyanánt szerepel *a hit*, hogy az állatok egymással rendes beszélgetést folytatnak (Ráth-Végh,

A könyv komédiája 187. l.); helyesen: ...állandó leltári tárgy gyanánt szerepel az a hit, hogy... Ilyen példa ez is: Ez volt Németország halála a férfi iránt, aki... stb. (Valamelyik napilapból); helyesen: az iránt a férfi iránt, aki... Igaz, kissé nehézkesé válik a névutónak kétszeri kitétele miatt, ilyenkor az azon névmás is használható (azon férfi iránt), pedig máskor ugyancsak kerülni szoktuk, de a rámutatás hiánya egészen németes.

Még föltűnőbbé válik ez a hiba, ha a mutatónévmás a mondat éléről hiányzik. Például: A cikk, amely miatt a titkosrendőrség elkobozta a páneurópai unió németországi vagyonát (Független Újság 1937. 38. sz. 6. l.); helyesen: Az a cikk, amely miatt stb. Hiányzik néha a mutatónévmás az összetett mondat belsejében valamely megismételt mondattag előtt, pedig éppen azért ismételjük meg, mert a rákövetkező jelzői mellékmondatban még valami igen fontosat akarunk róla mondani. A hiány éppen annyira föltűnő, mint az előbbiben, hasonló is az előbbihez. Például: Világszemléletüket erdélyi realizmusnak keresztelték el, redlizmusnak, amelynek gyökerei a mába és Erdély földjébe nyúlnak le (Független Újság 1937. 40. sz. 4. l.); helyesen: olyan realizmusnak, amely... Hasonló ez is: Feltűnő már most az is, hogy a germán képzők közül csak az egy -i jött át nyelvünkbe, egy képző, amelyet a magyar nyelven belül sokkal jobban tudunk megmagyarázni (M. Ny. 1914. 102. l.); helyesen: olyan képző (vagy: egy olyan képző), amelyet...

Ezzel a hibával sokszor, igen sokszor találkozunk nemcsak újságjaink hasábjain, hanem előadók beszédében és könyvek lapjain is. Vannak, akik védeni igyekeznek, mások meg éppen szépnek találják, azt mondják, hogy névmás nélkül a kifejezés, a fordulat tömörebb és találőbb, pedig csak magyartalan.

2. Elég gyakori vétség az is, hogy mutatónévmást használunk ott, ahol (a német rendszeren nyomatékos mutatónévmást — *derselbe* — használna) pedig személynévmásra vagy személyragos határozóra volna szükség. A magyar nyelv ugyanis nemcsak akkor használ személynévmást, amikor valóban személyre akar véle rámutatni, hanem (a névmás nevének meghazudtolásával) akkor is, ha élőlényről vagy éppen élettelen tárgyról van szó. Például: Visszaküldte a tolvaj az ellopott külföldi bankjegyeket, mert nem tudta azokat értékesíteni (Keleti Újság 1938. III. 17.); helyesen: ...mert nem tudta őket értékesíteni. Vagy például: ...a pedagógia céljai eszményiek, s az a mi feladatunk, hogy azokat lehetőleg megközelítsük (Erdélyi Iskola 1937: 339. l.); helyesen: ...hogy lehetőleg megközelítsük őket. Még egy példa: Amikor olvassuk, szinte kocog a fogunk, amint képzeletben azon végig kocogunk (Pásztortűz 1937. 388. l.); helyesen: ...amint végigkocogunk rajta. Az utolsó példát Dengl János könyvéből (Magyar nyelv-helyesség és magyar stílus, Bpest, 1937. 183. l.) veszem kölcsön, minthogy ilyen árnyalatút nem jegyeztem föl: A tűzvész a gyárat az abban felhalmozott nyersanyaggal együtt teljesen elhamvasztotta; helyesen (jobb szórenddel is): A tűzvész teljesen elhamvasztotta a gyárat a benne felhalmozott nyersanyaggal együtt.

3. Van olyan eset is, hogy a mutatónévmás egészen fölösleges. Például: Az 1868 utáni korszak megbecsüli ugyan az elődök munkáját, de már más szellemben folytatja azt (Láthatár 1937. 5. l.); ebben a mondatban az azt névmás használata szükségtelen, kitétele németesség, mert a magyarban ilyenkor elvégzi a rámutatást az igének — *folytatja* — tárgyra is mutató személyragja, vagyis tárgyasszagozása. — Egy másik példa: Ezekben a leírásokban oly gazdag a regény, hogy nincs hely azoknak felemlítésére sem (Pásztortűz 1937. 338. l.); helyesen: ...hogy nincs hely felemlítésükre sem, vagyis mutató-

névmás nélkül, de személyragos főnévvel. Éppen ez a személyrag teszi fölöslegessé a névmást; a németnek efféléje nincsen, azért kénytelen ilyenkor névmást használni. A kifogásolt mondatban arra a mutatónévmásra csak akkor volna szükség, ha egy rákövetkező mellékmondat a leírások egyik fajtájáról közölné valami különösen figyelemreméltót; ha például így folytatódna: ...nincs hely *azoknak* felemlítésére sem, amelyek bennünket közelebbről érdekelnek, minthogy szülőföldünkről szólnak. — Fölösleges a névmás a következő mondatban is: Ha ezeken a gyermekeken nem segítünk, *azok* idő előtt el fognak pusztulni (Erdélyi Turista 1929. 2. sz.). Olyan egyszerű és világos a mondat szerkezete, a második mondat alanya annyira könnyen odaérthető, nem is nyomatékos, hogy a mutatónévmásra éppen semmi szükség sincsen, sőt kitétele hiba.

4. A mutatónévmásnak még csak egy hibás használatáról, jobban mondva rossz elhelyezéséről, kifogásolható szórendjéről akarok szólni. A jelzőként használt mutató névmás megelőzi a tulajdonságjelzőt, mert hiszen az egész, a jelzővel pontosabban meghatározott fogalomra mutat rá nyomatékosan. Például: Délután meglátogatom *azt a súlyosan sebesült katonát*, aki stb. Szándékosan választottam jelzőül határozóval bővített *igenevet*, mert éppen az ő kedvéért történik meg, hogy a névmás hátrakerül. Például: Különösen nagy nehézséget okoz *a szabályzatból folyó az az elv*, hogy... (Ellenzék 1936. 90. sz.); helyesen: ...*az a szabályzatból folyó elv*. A névmás hátratétele különösen akkor hibás, amikor az igenes jelző sok bővítőmiény miatt egész igenévi szerkezetté testesedik; ilyenkor a nagyobb világosság és könnyebb megértés *azt* kívánja, hogy az igenévi szerkezetet egész mondattal váltsuk föl. Például: ...*a maga teljességében igazán csak most felismert abból a lelki minőségemből*... (Nyugat, 1934. II. 603. l.); helyesen: *abból, a maga teljességében igazán csak most felismert lelki minőségemből*..., vagy még inkább így: ...*abból a lelki minőségemből*, melyet a maga teljességében csak most ismertem fel... Más példa: A történelem vizsgálatának Marx és Engels nevéhez fűződő *ez* ismert módszere szerint (Nyugat 1938. 129. l.); helyesen: A történelem vizsgálatának *ez ismert módszere szerint*, amely Marx és Engels nevéhez fűződik. Hasonló ez a mondat is: ... fontos eredmény volt a svájci német S.-nek és a francia P.-nek egymástól függetlenül talált *az a megállapítása*, hogy... (Búvár 1937. 127. l.); helyesen: ...fontos eredmény volt a svájci német S.-nek és a francia P.-nek *az a megállapítása*, melyet egymástól függetlenül találtak, hogy... (vagy: ...fontos volt a svájci német S.-nek és a francia P.-nek *az az egymástól függetlenül talált megállapítása*, hogy...; vagy: ...fontos eredmény volt az a megállapítás, amelyet a svájci német S. és a francia P. egymástól függetlenül találtak...).

Ezt a szerkezetet nagyon nehézkesnek is tartom. Meglehet, hogy az a törekvés teremtette meg (idegen nyelvi hatásokon kívül), hogy minél kevesebb mellékmondat legyen írásunkban, de ennek a törekvésnek, a jelzői mellékmondatoktól való irtozásnak a világosság és nyelvtani szabatosság adja meg az árát. Búcsúzóul még két példát mutatok bé: Nem akarom szó nélkül hagyni e javaslat címében és szövegében olvasható *azt a sajtószertű nyelvhasználatot*... (MNy. 1931. 258. l.); helyesen: ...*azt a sajtószertű nyelvhasználatot*, amely e javaslat címében és szövegében olvasható. A másik példa ez: ...Toldi Estéje I. énekének 2. versszakában előforduló *ehhez a szóhoz*... (MNy. 1934. 238. l.); helyesen: *ehhez a szóhoz*, amely Toldi Estéje I. énekének 2. versszakában fordul elő... (még így is jobb: *ehhez a Toldi Estéje I. énekének 2. versszakában előforduló szóhoz*...).

Brüll Emánuel

„Magyarítás.”

E címen rövid elmfuttatása jelent meg a Keleti Újság ez évi 89. számában *Laczkó Gézának*, a kiváló fővárosi írónak és esztétikusnak. *Laczkó* a magyarítás korszerű divatjáról szólva, bevallja, hogy ő a régebben vagy újabban megjelent idegenszó gyűjteményeket több kárral, mint haszonnal forgatja, nem anyaguk, hanem módszerük miatt. Idézi a *Mondolat* esetét. E híres, sőt hírhedt gúnyiratban a nagy nyelvújítás ellenfelei közölnek egy esodabogár szótárt. Országszerte hahotával forgatták és idézték a nyakatekert nyelvújítási szavakat. De addig utánozták gúnyosan a szörnyszülöttek használatát, míg aztán egy részüket komolyan megtartotta a nyelvszokás. Az új szavak e különös elterjedési módjával szemben idézi az idegen szavak beszivárgása terén szerzett saját tapasztalatát. Mint vidéki gimnázista, idegen nyelvi hatásoktól és a fővárosi nyelv romboló lehelletétől távol, teljesen magyaros műveltségben nőtt fel. Nagy gyönyörűség volt számára egy-egy ilyen idegenségeket írtó szöszedet: ebből néhány óra alatt felhabzsolta — *az összes hibáztatott idegen szavakat*. Gyönyörűségesen lehetett nagyképüsködni velük. Történelemtanáruk kedvelt és eltanult — »az afféle *eburafakó* ember« kifejezése helyett magasabb rendűnek látszott az »*intransigens* ember« használata. Az effélék — saját bevallása szerint — néhány évre megfertőzték egyébként ép stílusát. Azóta is jogos kétkedéssel vesz kezébe minden efféle szótárt.

E jogos kételkedés alap-okát vizsgálva, három alapvető hibát fedez fel az ilyen szótárakban:

1. A teljességre törekvő buzgalom olyan idegen szavakat is felvesz a sorba, amelyek csak szórványosan fordulnak elő. A szöszedet kiemeli őket, lám, mennyire elterjedtek s említésével maga terjeszti még jobban. Így például, hogy *időközi* »*interkaláris*«-nak mondható, ő is ilyen szótárból tanulta meg.

2. Nyomatási ügyetlenségből mindig a kárhoztatott kifejezést szedetik dőlt vagy kövér betűkkel s a helyes szót rendes folyó-szedéssel. Pl. *irreleváns*: mellékes, nem fontos stb. Ezzel a módszerrel az idegen szó kövér vagy dőlt írásával szembeszökő, erőszakos s inkább megragad az emlékezetben, mint az ajánlott helyes szó. Jobb lenne a helyeset kiemelni a nyomásban. Pl. így: morfondíroz: *tűnődik, tanakodik*, vagy *irreveláns*: **mellékes, nem fontos**.

3. Veszedelmes dolog elterjedt egyetlen idegen szó helyett magyarázat nélkül több rokonértelmű szót ajánlani, mint például:

pikáns: **csipős, esintalan, sikamlós, csiklandós, ingerlő; izes, étvágygerjesztő**

Nó, mert mikor melyiket használjam? — kérdi *Laczkó*. »*Pikáns* szósz«, ezt szinte naponta mondjuk. »*Fűszeres mártás*« lenne a helyes? Egyik se. Még leginkább *csipős mártás*-t lehetne mondani, de ezt előbb általánosan el kellene fogadtatni, hogy pontosan »*pikáns* szósz«-t értsen belőle mindenki. Itt tehát magyarító szótáram megbukott, — mondja *Laczkó*, — mert azzal, hogy nem tudott a »*pikáns*« helyett teljesjogú és értékű *egyetlen* magyar megfelelőt adni, még jobban emlékezetembe kalapálta az idegen szót. Ennél is nagyobb hiba, amikor a szótár (véletlenül a legújabb) a »*pikáns*«-ra ezt a két magyar szót ajánlja csak: *kétértelmű, sikamlós*. Mi lesz ez esetben a szósszal? S a »*pikáns* helyzet« se nem kétértelmű, se nem sikamlós. Hát akkor, hogy a csudába mondjam magyarul? — kérdi az író.

Az idegen szó apodiktikus, akarom mondani, — írja Laczkó — határozott és másíthatatlan alakjában és jelentésében. Csak akkor űzhetem el visszatérhetetlenül, ha ugyanilyen határozott és másíthatatlan magyar szóval tudom helyettesíteni, mint annak idején a nyelvújítók a »charakter«-t a *jellem*-mel.

Csaknem egész terjedelmében ismertetnem kellett Laczkó Géza cikkét azért, hogy a benne kifejtett érdekes gondolatokkal megismerkedjék az olvasó. Bármennyire érdekeseknek és bármennyire igazaknak látszanak is ezek a gondolatok, mégis közelebbről szemügyre véve őket, sok elhamarkodott állítás, furcsa következtetés és téves általánosítás mutatható ki bennök.

Laczkó kifogásai közül az elsőt nem tartom jogosnak. Lehet, hogy voltak és vannak olyanok, akik az idegen szavak szótárát ellenkező céllal használják, mint amire való, ez azonban nem menti fel a szótár-szerkesztőket az alól a természetes szerkesztői kötelesség alól, hogy a szótáralkotáskor a teljességre törekedjenek. A remekírók művein is el lehet romlani, pedig íróik nem azzal a céllal írták őket. A nyomtatási ügyetlenlenségekre vonatkozó észrevétel sem egészen érthető. Ha ugyanis megkísérelnénk olyan szótárt szerkeszteni, amelyben nem a címszók volnának kiemelt (*dült* vagy *félkövér*) betűkkel nyomtatva, hanem a sokkal nagyobb terjedelmű magyarító szöveg, észrevennők azt, hogy a kevésbé feltűnő betűtípussal nyomott szöveg, tehát megint csak a címszó, ebben az esetben az idegen szó volna a szembeszökőbb, az érdekesebb és nem a magyarító szöveg. Ne is beszéljünk arról, hogy milyen csúf lenne az ilyen nagy részében *félkövér* betűvel nyomtatott szöveg. Legmegfontolandóbbnak a harmadik ellenvetés, az idegen szók kiküszöbölhetetlenségére vonatkozó észrevétel látszik. E vélekedésben ugyanis van valami igazság. Az író a példát is jól választotta meg. A példa alapján levont következtetés azonban teljesen helytelen.

Altalánosan tudott dolog, hogy minél többet használunk valamely szót, egyfelől annál pontosabban körvonalozott lesz a jelentése, másfelől pedig annál több, annál finomabb jelentés-árnyalatot kap. Az idegen szavak esetében ez még sokkal inkább így van. Mikor egy idegen szó bekerül a nyelvbe, ez egész sereg magyar szó halálát jelenti. Nagyon sokszor előfordul pl. az az eset, hogy egy-egy idegen szónak nem lehet megtalálni a pontos magyar megfelelőjét, ellenben ha az idegen szót a különböző lélektani helyzetekben vagy adott esetekben helyettesíteni akarjuk, a magyar szavak egész serege tolul elénk. Kosztolányi Dezső mondja, hogy az idegenszó mellett rendszerint több magyar szó van, amely a fogalom finomabb, közelebbi árnyalatait jelzi (Anyanyelvünk. Br., 1934. 10.). Egyetlen idegen szavak szótára se végleges megoldás, csak orvosság, csak csiklandozó ösztönzés a beteg, elalélt nyelvalkotó ösztön számára. Azt akarja: úgy gondolkozzunk, hogy ne is legyen szükségünk idegen szavakra.

A »pikáns szósz«- esetében is az a helyzet, hogy ha ma magyar megfelelőjét keressük, egy évtizedek óta használt, különleges jelentést kapott, otthonossá, meghitt ismerőssé vált *idegen* kifejezést kell helyettesítenünk. A például »inylene-mártás«-nak vagy »inycsiklandó mártás«-nak nevezte volna kezdetől fogva a »pikáns szósz«-t az emberiségnek az a szerencsésebb fele, amelynek — Laczkó szerint — szinte naponként beszélni kell az efféle ételnemről, ma aligha kellene e sorokat leírnom. Ugyanez az eset a »pikáns helyzet«-tel is. Ha nem idegen fővel gondolkozó magyar mondta vagy fordította volna le idegenből e jelzős kifejezést, a *helyzet* szó elé valószínűleg más jelző, az adott helyzethez találóan, mondjuk, *szemingerlő*, *kényes*, *érzéki*, *pajzán*, vagy más jobb, esetleg valamilyen újonnan alkotott

szó került volna. Most utólag keresni annak lehetőségét, hogy megmagyarsítsunk olyan kifejezéseket, amelyekhez a magyarság csak azon részének van köze, amelynek kisebb gondja is nagyobb annál, hogy a nyelv-tisztságra ügyeljen, mondom, az ilyen feladat szinte az esztelenséggel határos dolog.

Hagyjuk tehát boldog magyarjainkat, hadd élvezzék a »pikáns szósz«-t és a »pikáns helyzet« adta előnyöket. A nyelvtisztítás e területen aligha végezhet eredményes munkát. Ha azonban a magyarság súlyos példaadó egyéniségeiben még inkább felébred a nyelvi tisztaság iránti vágy, és ez írásukban meg mindennapi beszédjükben is tükröződik, az ilyenféle kérdések is megoldódnak. Évtizedes, lassú munka eredményeképpen talán akadnak olyan nemzedékek, amelyek majd a magyarítást, mint a XX. század magyar nyelvművelő mozgalmának egyik sikerrel, szerencsével elvégzett mozzanatát hálával vegyes csodálkozással emlegetik.

Szta.

Sok az egy, de gyakran kevés is.

Ahogy jegyzeteim között utánanézek, látom, van két éve annak, hogy egyik elterjedt helybeli napilapban egy szomorú életű nő panaszáról olvastam. Az újságíró írta-e, vagy maga a szerencsétlen siránkozó foglalta-e így össze életét, nem tudom, de a tudósításban ez állott: »Volt *egy* keserves és rövid életem... [Jóestét V. (1936), 104:2]. Azt hiszem, első pillantásra észrevehető, hogy az *egy* határozatlan névelő használata itt vaskos magyartalanság. E panaszt többféleképpen ki lehetett volna fejezni,¹ de így semmiképpen sem. E mondat, ha ilyen megfogalmazásban egyáltalában megtűrhetjük, ép nyelvérzékű ember számára azt jelenti, hogy a szerencsétlen panaszkodónak volt a keserves és rövid életem kívül egy másik boldog és valószínűleg hosszú élete is. Ezt pedig a panaszkodó aligha akarta mondani és a panaszt felvevő újságírónak sem lehetett célja ilyet állítani.²

Nem kell sokáig figyelniünk a mindennapi érintkezés meg az újságírás nyelvét, hogy észrevegyük, mennyire elterjedt az *egy* ilyenféle magyartalan használata. Nem árt tehát közelről szemügyre vennünk a kérdést és megvilágítanunk a határozatlan névelő helyes és helytelen használatának eseteit.

A magyarban a határozatlan névelőt a következő esetekben használjuk helyesen:

1. Ha pontosan meg nem határozott, bizonytalan (egy bizonyos, egy valaki, valamely, egyik) dologról vagy tárgyról beszélünk. Pl. Szeretnék már *egy* jó könyvet olvasni. Járt itt az előbb *egy* ember. Nekem, sok rossz szokásom mellett van *egy* jó szokásom is. Tűzvész pusztított el *egy* iskolát. Van *egy* osztálytársam, akit rég nem láttam stb.

2. Felkiáltó mondatokban, ha jelzős kifejezést akarunk kiemelni. Pl. *Keserves egy* életem volt! *Nagyszerű egy* alak vagy, mondhatom! — E hasz-

¹ Pl. Keserves és rövid életem volt. Életem keserves és rövid volt. Keserves és rövid volt az életem. Keserves egy életem volt!

² Az alábbiakban felhasználom Dengl János (*Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus*. Bpest, 1937. 210 kk.), Halász Gyula (*Édes anyanyelvünk*. Nyugat, 1937. II, 284 kk.) és Winter István (*Egy-túltengés és egy-iszony*. Magyarosan VI, 89 kk.) fejtegetéseit.

nálat azonban meglehetősen ritka. Ebben az esetben az *egy* mindig a jelző és a jelzett szó közé került.

3. Főnévvel vagy melléknévvel kapcsolatban határozatlan névmási szerepben. Pl. Az *egy kicsit* távol van. *Egy cseppet* fáj a fejem. Veled megyek *egy darabig*. Veszek *egy kis* (vagy *kevés*) almát. *Egy csepp* víz kilöccsent. *Egy pár* fillérbe került az egész stb.

4. Hasonlító kifejezésekben is szerepelhet az *egy*. Pl. Úgy állta a sors esapásait, mint *egy szikla*. Húzta az élet igáját, mint *egy állat* stb. Azonban ilyen esetben is gyakran helyesebb határozott névelőt vagy határozatlan névmásos alakot használni. Pl. Iszik, mint a kefekötő. Úgy áll, mint valami szikla. Úgy száguld, mint a szélvihar. Fogához veri a garast, mint valami vén uzsorás. Úgy jártatja a száját, mint holmi piaci kofa stb.

5. Ha az *egy*-nek *ugyanaz* az értelme. Pl. *Egy* véleményen vagyunk. *Egy* akarattal fogtunk a dolognak. *Egy* gondolat villant agyunkon keresztül. *Egy* érzés készített bennünket a tetre stb.

6. Ha az *egy* az *egész, egészen, csupa* szerepét tölti be. Pl. *Egy* (= *egész*) világ választ el bennünket. *Egy* (= *egészen*) romhalmazzá vált az egész vonat. *Egy* (= *csupa*) víz volt minden ruhám. *Egy* (= *csupa*) piros folt volt az egész háta stb.

7. A határozatlan névelőt használjuk néha kiemelés céljából személynevek előtt. Pl. Játéka *egy* Paganini játéká volt. Akkor a nemzet *egy* Kossuth, *egy* Széchenyi szavára hallgatott stb.

Az *egy* határozatlan névelő néha el is maradhat. Pl. Jó nagy karéj kenyeret vágott le (Egy jó nagy...). Nagy gondtól szabadult meg (Egy nagy gondtól...). E példákban és a hasonlóknban a névelő nélküli alak a magyarosabb. Ha azonban az állítmányt kiemelve, a mondat élére tesszük, a határozatlan névelő nem maradhat el. Csak így írhatok vagy beszélhetek: Levágott *egy* nagy karéj kenyeret. Megszabadult *egy* emésztő gondolattól. Volt a piacon *egy* szép üzlete stb.

Ezzel, úgy hiszem, fel is soroltam azokat az eseteket, amelyekben az *egy* használható, illetőleg használandó. Nem árt azonban szemügyre venni azokat az eseteket is, amelyekben az *egy* használata magyartalan.

1. Szinte naponként hallunk vagy olvasunk ilyenféle mondatokat: Na, ez *egy* jó eset! Te *egy* eszes ember vagy! Ez *egy* nagyon elterjedt szokás. Ő is csak *egy* asszony. — Világos, hogy e mondatokból magyar nyelvérzékű ember kihagyja az *egy*-et (Na, ez jó eset! Te eszes ember vagy. Eszes egy ember vagy! Ez nagyon elterjedt szokás. Ő is csak asszony).

2. Németesség az *egy ilyen, egy olyan* névmási összetétel használata. Pl. Ez *egy olyan* ember... (Ez olyan ember...). Ez *egy olyan* tett... (Ez olyan tett...) stb.

3. Úgyancsak idegenszerű az *egy* használata hosszabb jelzős kifejezés előtt. Pl. Ez *egy* az évek óta tartó betegeskedés miatti mulasztás (Ez olyan mulasztás, amely... vagy: E mulasztást az évek óta tartó betegeskedés magyarázza) stb.

4. Helytelen az *egy*-nek az *olyan* határozatlan mutató névmás helyett való használata. Pl. Az előttem szóló *egy* gondolatot vetett bele a tanácskozásba, amely... (Az előadó *olyan* gondolatot...). E tettel *egy* ügyet vélt szolgálni, amely hasznára válik a közösségnek is (E tettel *olyan* ügyet) stb.

5. Helytelen a határozatlan névelő használata akkor, mikor névelőtlen vagy határozott névelős alakot kellene használnunk. Pl. *Egy* férfi nem riad vissza a nehézségek láttán (*A* férfi...). Erre csak *egy* romlott ember

vállalkozhatik (Erre csak romlott...). *Egy* asszony mindig ingatag (*Az* asszony...) stb.

Nem tudom, az *egy* helytelen használata miatti félsz, vagy csak pongyolaság terhére kell-e írunk, de mostanában már nem is annyira a sok *egy* miatt, illetőleg nem csak a miatt, kell panaszkodnunk, hanem éppen az *egy* értelmetlen és magyartalan elhagyásáért kell szót emelnünk.

1. Tűzvész pusztította el *az* iskolát — olvastam egyik napilapban [Ellenzék LVII (1936), 165:3]. Kiirtotta egész családját, majd öngyilkos lett *a* munkanélküli — látom ugyanott [Ell. i. h. 115:3]. Visszahelyezte a tábla *az* elbocsátott kisebbségi tanárt állásába — ötlik szemembe egy másik újsághír-cím (I. h. 163:7). Vonat elé vetette magát *az* ismert nevű műépítész — tűnik élém másutt [Jóestét V. (1936), 99:8]. — Felesleges a példák számát szaporítanom. E nehányból is látható az a széltében-hosszában, különösen napilapjainkban fellelhető hiba, hogy a határozatlan névelő használatától olyan esetekben is őrizkedünk, amikor nincsen semmi ok. A fenti modatok mindenkében a határozott névelő helyébe feltétlenül határozatlan kellett volna írnia a hír-szerzőnek. A tűz csak *egy* bizonyos iskolát pusztított el, *egy* munkanélküli irtotta ki egész családját, csak *egy* bizonyos tanárt helyezett vissza a tábla, de többet nem és a műépítész is *egy* bizonyos ismert nevű műépítész volt. A határozatlan névelő mindenütt a kérdéses dolognak vagy személynek ismeretlen, meghatározatlan voltára mutat reá.

2. Mezőőr és alkalmi tolvaj hadakozása — hirdette egy újság-hír címe (Ell. i. h. 153:16). ...Javasolják népnevelők céljaira egészségügyi vezérkönyv összeállítását — olvasom egy orvosi folyóiratban (Magy. Népeg. Szemle IV, 176). — Nehogy azt higgye azonban az olvasó, hogy az első esetben olyan elvetemült mezőőrrel van szó, aki egyben alkalmi tolvaj is és az hadakozik valamilyen, a címben fel nem tüntetett ellenséggel. Nem! Itt *egy* mezőőr és *egy* alkalmi tolvaj hadakozásáról, tehát a mezőrendészetben egészen szokásos mozzanatról van szó. A népegészség-ügyben buzgólkodók is bizonyosan *egy* egészségügyi vezérkönyv összeállítását tartották szükségesnek, csak valamiképpen a cikkíró tollán ez az *egy* is elsíkkadt.

3. De itt még csak néha okoz félreértést a határozott névelő elhagyása. Vannak azonban esetek, amikor egészen mást jelent az *egy*telénített mondat, mint az *egy*es. Ha *kevés* jóindulattal nézek valamit, az már csaknem rosszindulatot, de a közömbösségnél, szenvtelenségnél mindenestre erősebb, ellenségesebb magatartást jelent. Ellenben, ha *egy kevés* jóindulattal beszélek valakinek, az esetleg biztos lehet legmesszebbmenő támogatásomról is. Ha valakinek arra a kérdésére, hogy tudok-e angolul, azt válaszolom: *keveset* tudok, meg sem kísérel talán felvilágosítást kérni tőlem, pedig csak azt akartam mondani, hogy nem tudok tökéletesen, azaz tudok *egy keveset*. Ha *egy keveset* gondolkozom, mielőtt beszélek, mondhatok meghallgatható, sőt megszívlelhető dolgokat is, mígha csak *keveset* gondolkozom, szeleburdi megfontolatlanságnál alig mondhatok egyebet. *Keveset* is aludhatik az ember, de ez nem annyi, mintha aluszik *egy keveset*. Nem valami nagy féltésről tesz tanuságot az olyan hozzátartozó, aki a beteg állapotára vonatkozó kérdésre így válaszol: Jobban van, csak *kicsit* lázas. Pedig talán nem is keveselli a lázat, hanem azt akarta mondani, hogy *egy kicsit* lázas. Éppen így az ember *kicsi* étvágya rossz jel, míg ha azt mondják róla, hogy van *egy kicsi* étvágya, ez esetleg azt is jelentheti, hogy farkasétvágya van.

Remélem, hogy már *egy* kissé sikerült megvilágítanom az *egy*-kérdést. Az elmondottak alapján az *egy*től való irtózást éppen olyan hibának kell tar-

tanunk, mint az *egy* túlságba vitt használatát. A tollforgatónak jó tudni, hogy a magyarban van határozatlan névelő és így annak használata bizonyos esetekben jogos, sőt elengedhetetlen is. Ha okatlanul kerüljük az *egy* alkalmazását, beszédünk nemcsak lompos és pongyola, de gyakran félre is érthetik a mondottakat. Az óvatosság, mint minden nyelvi és stilisztikai kérdésben, úgy itt sem árt, az indokolatlan félelemből eredő túlzás azonban magyartalanná és homályossá teheti beszédünket és stílusunkat. Valóban: az *egy* sok is lehet, de gyakran kevés is.

Szta.

A nyelvművelés hírei.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának 1938. évi január 26-án tartott ülésén a Bizottság elnöke, *dr. Pintér Jenő* a nyelvművelő munka eredményes haladásáról számolt be. A nevelésügyi folyóiratok szerkesztőivel folytatott tanácskozás során a szerkesztők készséggel megígérték: azzal is támogatják e munkát, hogy munkatársaiktól feltétlenül megkívánják a helyes magyarságot. Nemesak a nevelésügyi folyóiratok, de a szakfolyóiratok is egymás után teszik szóvá a nyelvvédelem ügyét. Az ipariskolák is buzgón készítik műhelyszótáraikat. A molnárok, pékek, cukrászok, kávéosok, vendéglősök, szállodások, óráosok, fényképészek, fogászok, műszerészek, villanyiparosok, gépészek, szerelők, bádigosok, lakatosok, kovácsok, nyomdászok, építők, szűesök, kalaposok, szabók, takácsok, cipészek, nyergesek, asztalosok, ácsok, borbélyok szakszótárai sorra elkészülnek. A gyárak, az ipartestületek és a szaklapok készséggel támogatják az ipariskolák tanárainak buzgó munkáját. Hasonló igyekezettel folyik az egyes kereskedelmi ágak szakszótárainak összeállítása is. A Bizottság folyóirata, a *Magyarosan* iránt is folytonosan fokozódik az érdeklődés. Az előfizetők gyarapodását főként az egyes iskolák diákságának csoportos jelentkezése okozza. Ez annak biztató jele, hogy a fiatalabb nemzedék nagyobb hajlandóságot mutat a nyelvhelyességi kérdések iránt. De ez egyszersmind reménységet kelt e mozgalom jövőjét illetőleg is. Budapest-székesfőváros egyik közgyűlésén két tanácsstag (Dörgő Orbán és Gáldy Béla) szóvá tette a magyar nyelvtisztítás ügyét. Az egyik felszólaló szerint »Budapesten valószínűleg tájszlás kezd kialakulni: lehetetlen, ízetlen, magyartalan, lelkünk-től teljesen idegen zsargon« (Magyarosan VII., 33. kk.).

A Magyarosan című folyóirat a múlt októberben a fővárosi és vidéki tanulóifjúság számára pályázatot hirdetett annak a kérdésnek megvilágítására, hogy mit tehet a diák az anyanyelv védelme érdekében. A pályázat nem remélt eredménnyel járt: 422 pályamű érkezett be az ország minden részéből. Hetek munkájába került, míg a *dr. Pintér Jenő* vezetésével működő hármas bizottság (*dr. Dengl János* és *dr. Putnoki Imre*) kiválasztotta a jutalomra és dícséretre érdemes kéziratokat. A bizottság jelentésében úgy találta, hogy a pályázat nemcsak mennyiségében, de minőségében is meglepően sikerült. A pályamunkák szerzői tudnak magyarul, kerülik a magyartalan kifejezéseket, óvakodnak az idegen szavaktól. Több pályamunka bőséges egyéni adatgyűjtésről is tanuskodik. Nagyon sok pályázó panaszkodik, hogy milyen árván haladt elő a magyar nyelvművelő mozgalom. A nyelvújítóknak gúnyban és lekicsinylésben van részük. Valahol az öntudatban, a gondolkodásban van nálunk a hiba. A németek körében mély a nemzeti öntudat, nem tűr megalkuvást a nyelvújító elv, ott nem

nevetik ki a lelkes munkát. Nagyon érdekesek azok a gondolatok, amelyeket a pályázók a diákok között végzendő nyelvművelő munka módszerére nézve vetettek papírra. A sokszorosított diáklapban közlendő nyelvművelő cikkektől a birságotól sok mindenféle eljárásmodot látnak célravezetőnek. Jellemző, hogy a pályázat nyertese vidéki diák, *Király István*, a sárospataki református kollégium VII. osztályú tanulója. Örömmel olvassuk a fiatal pályázó dolgozatáról írt bíráló véleményt: »A szerző mindvégig ura tárgyának. A nyelvhelyességi irodalomban biztos és nagy területre kiterjedő jártassága van: minden fontosabb állítását egész sereg szakirodalmi hivatkozással erősíti meg vagy abból vonja le... Feltűnő stílusának kiforrottsága. Nyelve színes és változatos.« A többi jutalmat nyert pályázó egy sopronin és egy nagykállói kivül a budapesti középiskolákból került ki (kilenc egyéni és egy 10 tanuló készítette pályázat). Dícséretben részesítettek ezenkívül még 37 pályázót. A tétel nyertesét meg a negyvenkilenc jutalmazott, illetőleg megdicsért pályázót a Magyar Tudományos Akadémia adományából a Magyarosan egy-egy teljes sorozatával jutalmazták és minden résztvevőnek emléklapot is adtak. Mindenik jutalmazott pályázó kisebb pénzjutalmat, a pályadíj nyertese pedig 100 pengő jutalmat kapott (I. h. 5. kk).

A Bethlen-kollégium tanítóképző intézete az 1937–38. iskolai évben bevezette a rendszeres nyelvművelő órákat. Ezeket a magyar nyelv tanárai a nyelvművelés alapelveit ismertetik. Követendő példa.

Nyelvművelő rovatunk állandó munkatársa, *Brüll Emánuel* egyik középiskolások számára készült diáknaptárban (*»Amicus«* diák-naptár az 1937–38. iskolai évre. Lepage-kiadás. Kv.) *»Nyelvtisztaság és nyelvhelyesség«* címen kis nyelvművelő cikkeket írt. A cikk az idegen szavak veszedelméről, az idegen kereszt- és a külföldi városnevek magyaros írásáról, a nyelvújítás szavairól és az igekötők használata terén tapasztalható nagy zűrzavarról és pongyolaságról szól. Mindenesetre örvendhetünk, hogy a nyelvművelés egyes eredményei így elhatnak kisebbségi diákságunkhoz is, hisz ez igazán rá van szorulva az ilyenféle szellemi táplálékra. Ugyanettől a szerzőtől némi módosítással egyik természetjáró folyóiratunk, az *Erdély* is közzétette azt a cikket, amely folyóiratunk mult évi (XLII.) folyamában *»A sport magyar nyelve«* címen már megjelent. *»A természetjárás magyar nyelve«* címen megírt cikkeske a természetjárók körében használt műkifejezések magyar megfelelőit sorolja fel és azoknak használatát ajánlja. Az *Erdély* különben következetesen csak *természetjáró*-t ír a régebbi *»túrista«* helyett.

Erdélyi Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: Dr. György Lajos.

Az E. M. E. kiadása.

1. Rass Károly: Reményik Sándor	40.-
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	30.-
3. Dr. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	30.-
4. Dr. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	40.-
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	40.-
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben	40.-
7. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év	50.-
8. K. Sebestyén József: A brassai fekete templom Mátyás-kori címerai	40.-
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	50.-
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	50.-
11. Dr. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	40.-
12. Dr. György Lajos: Két dialogus régi magyar irodalmunkban	60.-
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere	50.-
14. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1926. év	50.-
15. Dr. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	50.-
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye	50.-
17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban	50.-
18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1927. év	60.-
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai	60.-
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei	50.-
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. pótlásokkal az 1919—1928. évekről	50.-
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	50.-
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái	50.-
24. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában	50.-
25. Dr. Tavasz Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	50.-
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	50.-
27. Dr. Csüry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	50.-
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében	50.-
29. Dr. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története	50.-
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841)	50.-
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	50.-
32. Dr. Gyulai Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	50.-
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye	50.-
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	50.-
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében	50.-
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe	50.-
37. Dr. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakítása érdekében	50.-
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1930. év	50.-
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	50.-
40. Dr. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	80.-
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	50.-
42. Dr. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben	80.-
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	50.-
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	50.-
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	50.-
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése	80.-
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékiratok	80.-
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	50.-
49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	50.-
50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki határnevek	50.-
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvári	30.-
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	50.-
53. Dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	50.-
54. Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	50.-
55. Dr. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855)	120.-
56. Dr. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben	80.-
57. Dr. Tavasz Sándor: A lét és valóság	80.-
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez	60.-
59. Dr. Imre Lajos: A falunnevelés irányelvei	60.-
60. Dr. Veress Endre: A történetíró Báthory István király	80.-
61. Dr. Boros György: Carlyle	40.-
62. Dr. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspököt a XVI. században	50.-
63. Dr. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező m. stere, Johann Eberhard Blauemann	60.-
64. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év.	50.-
65. Dr. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányvai	50.-
66. Dr. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban	50.-
67. Dr. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve	80.-

28. Dr. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság	60
69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban	60
70. Dr. Ferenczi Miklós—Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év	60
71. Dr. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok	150
72. Dr. Kristóf György: Szabolcska Mihály Erdélyben	80
93. Lakatos István: Magyaros elemek Brahms zenéjében	40
74. Dr. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	50
75. Dr. Biró József: A bonczhidai Bánffy-kastély	80
76. Dr. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	40
77. Dr. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	40
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	60
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1934. év.	60
80. Dr. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	60
81. Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	40
82. Grandpierre Edlt: A kolozsvári Szent Mihály-templom története	80
83. Dr. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula	40
84. Dr. Kozocsa Sándor: Históriai ének Boc kay Istvánról	40
85. Dr. Révész Imre: Méliusz és Kálvin	80
86. Dr. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai	60
87. Lakatos István: Az új magyar műzene	40
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk	60
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibhografiája. 1935. év.	40
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke	60
91. Dr. Szabó T. Attila: Nireş-Szásznyires település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században	80
92. Dr. Janesó Elemér: Nyelv és társadalom	50
93. Dr. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből	50
94. Dr. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron (1798—1861)	50
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év.	60
96. Dr. Kántor Lajos: Czégei gróf Wass Ottilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótévéje	60
97. Dr. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalom-kutatás	40
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete	80
99. Dr. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937.)	40
101. Dr. Szabó T. Attila: Dés helynevei	60

Mogrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Cluj, Str. Baron L. Pop 5 szám

Az 1—10, szám elfogyott.